

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Tarih Tezli Yüksek Lisans

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ HAPİSHANELERİNİN GENEL
ÖZELLİKLERİ VE UYGULAMALARI**

Gizem PARLAKOĞLU

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ziya POLAT

Mardin 2018

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Tarih Tezli Yüksek Lisans

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ HAPİSHANELERİNİN GENEL
ÖZELLİKLERİ VE UYGULAMALARI**

Gizem PARLAKOĞLU

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ziya POLAT

Mardin 2018

T.C.
MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Tarih Anabilim Dalı 15751009 numaralı öğrencisi Gizem PARLAKOĞLU'nun hazırladığı “II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları” başlıklı yüksek lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 06/07/2018 Cuma günü saat 10:00’da yapılmış, tezin onayına ~~oy çokluğu~~/oybirliğiyle karar verilmiştir.

Üye : Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ

Üye :Dr. Öğr. Üyesi Ekrem AKMAN

Danışman :Dr. Öğr. Üyesi Ziya POLAT

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun/...../2018 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2018

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Ömer BOZKURT

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi	1
2. Hapishanenin Doğuşu	4
1. BÖLÜM: OSMANLI'DA HAPİSHANE SİSTEMİNE GEÇİŞ.....	9
1.1. Klasik Dönem Osmanlı Ceza Sistemi	10
1.1.1. Kalebentlik	13
1.1.2. Kürek Cezası	14
1.1.3. Prangabentlik	16
1.1.4. Tomrukhaneler	17
2. Tanzimat'la Beraber Hapishane Sisteminin Osmanlı'ya Taşınması.....	18
2. BÖLÜM: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDEKİ BAZI HAPİSHANELERDEN ÖRNEKLER, YAPILAN ISLAHATLAR VE MAHKÛMLARIN DURUMLARI.....	28
2.1. II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri	29
2.2. II. Abdülhamit Dönemindeki Bazı Hapishaneler	30
2.2.1. İstanbul Hapishanesi	31
2.2.2. Çanakkale Hapishanesi	31
2.2.3. Aydın Vilayeti Hapishanesi	32
2.2.4. Isparta Hapishanesi	32
2.2.5. Sinop Hapishanesi	33
2.2.6. Erzincan Hapishanesi	34
2.3. II. Abdülhamit Dönemi Hapishane Islah Çalışmaları	34
2.4. Erkek Mahkûmlar	38
2.5. Kadın Hapishaneleri	40
2.6. Islahhaneler.....	45
3. BÖLÜM: ISLAH MERKEZİ HALİNE GETİRİLMEMEYE ÇALIŞILAN HAPİSHANELERDE YAŞANAN SORUNLAR	50

3.1. Firar Olayları	51
3.2. Sağlık Sorunları	54
3.3. Hapishanelerin Doluluğuna Bağlı Olarak ıkarılan Aflar	58
SONUÇ	66
KAYNAKÇA	70
EKLER	78
ÖZGEÇMİŞ	98
İNTİHAL RAPORU	99

ÖNSÖZ

Hapishane kelimesi “tutma, kapama,” anlamlarındaki Arapça *habs* ve Farsça *hane* sözünün birleşmesiyle oluşmuştur. Doğu ve Batı’da farklı zamanlarda ortaya çıkan hapishane, Osmanlı’da Tanzimat dönemine kadar zindanlardan ve kalelerden ibarettir. Bugünkü anlamıyla hapishane diyebileceğimiz yerler, Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile birlikte yapılmaya başlanır ve II. Abdülhamit döneminde hız kazanarak günümüzdeki şeklini alır.

Tezin amacı, Abdülhamit döneminde yapımı hız kazanan hapishanelerin islah merkezi haline getirilmeye çalışıldığını fakat bunun tam anlamıyla başarılamadığını göstermektir. Islah amacıyla mahkûmlar için atölyeler, kütüphaneler kurulur; bir sanatla uğraşmaları istenir. Ancak bu noktaya gelene kadar düzeltilmesi gereken çok daha önemli sorunlar vardır. Hapishanelerin harap hali, doluluğu, iâşe sorunu bunlara sadece birkaç örnektir. Osmanlı bu sorunları göz ardı eder veya mali yetersizlikler ve devletin uğraştığı iç ve dış meseleler nedeniyle ertelemek zorunda kalır. Bu yüzden hapishaneler tıka basa dolar, firarlar ve salgın hastalıklar yaşanır.

Bu tez giriş, üç ana bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde hapishanenin ne olduğundan bahsedilerek dünyadaki hapishane modelleri anlatılır. Ana bölümlerde ilk olarak konuya hazırlık mahiyetinde Osmanlı’daki klasik dönem suç ve cezalarından ve Tanzimat’la birlikte hapishane sisteminin Osmanlı’ya taşınmasından bahsedilir. Daha sonra tezin asıl bölümü olan Abdülhamit dönemi hapishanelerinin genel özelliklerine geçilir. Islah merkezi haline getirilmek istenen hapishanelerde erkek, kadın ve çocuk mahkûmların durumları incelenir. Son bölümde ise mahkûmlara insanca bir yaşam verilmek istendiği fakat bu başarılamadığından dolayı firarların ve salgın hastalıkların arttığından bahsedilir. Ayrıca en basit suçlardan bile insanlar içeriye atılınca hapishanelerin tıka basa dolduğu ve bu da insani bir görünüm sergilemediğinden, sürekli aflar çıkarılarak hapishanelerin boşaltılmaya çalışıldığı belirtilir.

Araştırma yaptığım sırada, arşivlerin internet üzerinden erişime açılması benim için oldukça faydalı oldu. Ancak artık Abdülhamit dönemi hapisaneleriyle ilgili yaklaşık 13.000 belgeye ulaşabiliyor olmam ise hem avantaj hem dezavantajım oldu. Kısa bir süre zarfında bu kadar belgeyi okumam imkânsızdı. Bu yüzden sadece işime yarayacakları seçtim. Daha sonra erişebildiğim kadarıyla birinci el kaynaklardan (o dönemin gazete yazıları, Abdülhamit'in hatıraları vs.) ve sırasıyla kitap, makale ve tezlerden yararlanarak araştırmamı tamamladım.

Bu araştırmanın en başından beri bana her türlü desteği veren eşim Mehmet Beşir Parlakoğlu'na; Eskişehir'deki annem, babam ve kız kardeşime ve burada oğluma bakarak bana çalışma fırsatı veren eşimin ailesine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca bu tezin her aşamasında bana yardımcı olan danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Ziya Polat'a; arşiv metni okumalarında bana kapıları her zaman açık olan Doç. Dr. Feridun Bilgin, Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Akman, Dr. Öğr. Üyesi Caner Yelbaşı hocalarıma ve teknik konularda yardım aldığım Arş. Gör. Cemal Ülke'ye sonsuz saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisansta maddi destek aldığım TÜBİTAK 2211 Yurt İçi Lisansüstü Burs Programına da ayrıca teşekkür ederim.

Gizem Parlakoğlu

Mardin, 2018

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ HAPİSHANELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ VE UYGULAMALARI

Gizem Parlakoğlu

Mardin Artuklu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2018: 98 Sayfa

Hapishane günümüzün en çok tartışılan ve merak edilen konularından biridir. Kimse hapishaneye girmek istemez fakat herkes içerideki hayatı merak eder. Bu yüzden hapishaneye ilgili veya hapishanede çekilen birçok dizi ve film vardır. Yakınları bir şekilde hapishaneye düşmüş insanlar, içerideki yaşamı merak eder ve yakınlarının insanca bir yaşam sürdüğünden emin olmak isterler. Günümüzde gerek siyasi, gerek sosyal nedenlerden dolayı hapishaneler sıkça gündeme gelmeye başlamıştır ve daha uzun yıllar gündemden düşeceğe benzememektedir.

Hapis, kişinin belli bir yere kapatılması esasına dayanır. Osmanlı Devleti'nde bu yerler genellikle zindanlar, mahzenler ve sürgün amacıyla kullanılan kaleler olmuştur. Tanzimat Fermanı'yla birlikte günümüzdeki anlamıyla "hapishane" denilen yerler yapılmış ve hapishaneler modernleşmeyle bağdaştırılmıştır. Bunun için özellikle II. Abdülhamit döneminde hemen hemen her kazaya hapishane yapılmış, var olanların da ıslahı için çalışılmıştır. Atölyeler ve kütüphaneler açılarak hapishaneler birer ıslah merkezi haline getirilmek istenmiştir. Buna rağmen sağlık koşullarının elverişsizliği, hapishanelerin doluluk oranının haddinden fazla olması gibi sebeplerle firarlar ve ölümler yaşanmıştır. Ayrıca dönemin koşulları ve mali yetersizliklerden dolayı istenilen ıslahatların çoğu hayata geçirilememiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti'ne koşulları yetersiz olan birçok hapishane bırakmak zorunda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hapishane, II. Abdülhamit, ıslahat, mahkûm, firar.

ABSTRACT

MASTER THESIS

GENERAL PROPERTIES AND APLICATIONS OF II. ABDULHAMIT PERIOD PRISONERS

Gizem Parlakoğlu

Mardin Artuklu University
Institute of Social Sciences
Department of History

2018: 98 Pages

Nobody wants to enter prison but everyone wonders about the life inside. That's why there are a lot of series and movies about prison or taken in prison. People whose relatives have entered the prison in some way, wonder about the life inside and want to make sure that their relatives live a decent life. Nowadays, prisons have often come into question because of both political and social reasons and they do not seem to fall from the agenda for many years. It is based on the principle that a prisoner should be closed at a certain point.

In the Ottoman State, these places were usually dungeons, cellars, and castles used for exile. Together with the Tanzimat edict, places called "prison" in the present sense have been constructed and prisons have been associated with modernization. For this reason, a prison was built in almost every district and was worked on for the rehabilitation of existing ones especially during the period of Abdulhamit II. By opening workshops and libraries, prisons were desired to become rehabilitation centers. Despite this, the unsuitability of health conditions and high occupancy rate of the prisons led to the death and escape of prisoners. Moreover, most of the reforms requested due to the conditions of the period and the financial inadequacies could not be passed on. Thus, Ottoman State had to leave many prisons with insufficient conditions to Republic of Turkey.

Key Words: Prison, Abdulhamit II, reform, prisoner, jailbreak.

KISALTMALAR

A. }	: Sadaret
AMD.	: Amedi Kalemi Evrakı
Bkz.	: Bakınız
BEO	: Bâb- Âli Evrak Odası
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
d.	: Defterler
DH.	: Dâhiliye
EE.	: Esas Evrakı
HR.	: Hariciye Nezareti
HUS.	: Hususî Mârûzat
I. SL.	: Selanik Evrakı
İ.	: İrâde
KK.	: Kamil Kepeci
m.	: Madde
M.	: Milâdi
MB. HPS.	: Hapishaneler Müdüriyeti
MHM.	: Mühimme
MKT.	: Mektubî Kalemi
MTV.	: Mütenevvi maruzat
MVL.	: Meclis-i Vâlâ Evrakı
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SYS.	: Siyasi
ŞD.	: Şûra-yı Devlet
TFR.	: Teftişat-1 Rumeli Evrakı (Rumeli Müfettişliği)

TMIK. M.	: Muamelat
TMIK. S.	: Islahat
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
UM.	: Umum Evrakı
Y..	: Yıldız
Y.A.	: Yıldız Arşivi
PRK. EŞA.	: Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Hapishaneler, günümüzün en ilgi çekici konularından biridir. Çoğumuz, hapishanede nasıl bir hayatın olduğunu merak ederiz. Özellikle içeride bir yakını veya tanıdığı olan kişiler, buralarda insanca bir yaşam sürüldüğünden emin olmak isterler. Bunun için günümüzde hapishane ile ilgili kitaplar, diziler ve filmler artmış ve böylelikle hapishaneler kapalı bir kutu olmaktan çıkarılmıştır.

İlk kez lisans eğitimim sırasında bir araştırma yaparken tesadüfen karşıma çıkan Osmanlı hapishaneleri, okumalar yaptıkça beni içine çekti. Ne yazık ki eğitim-öğretim hayatı boyunca bu konudan neredeyse hiç bahsedilmez. Pek çoğumuzun zindanlar dışında, Osmanlı'da hapishane olduğundan bile haberi yoktur. Bu yüzden böyle bir konuyu incelemek istedim. Özellikle II. Abdülhamit döneminde hapishane yapımı hız kazandığı için de tezi bu dönemle sınırlandırımdım.

Tezin amacı, II. Abdülhamit döneminde yapımı hız kazanan hapishanelerin ıslah merkezi haline getirilmeye çalışıldığını fakat bunun tam anlamıyla başarılmadığını göstermektir. Islah amacıyla mahkûmlar için atölyeler, kütüphaneler kurulur; bir sanatla uğraşmaları istenir. Ancak bu noktaya gelene kadar düzeltilmesi gereken çok daha önemli sorunlar vardır. Hapishanelerin harap hali, doluluğu, iaşe sorunu bunlara sadece birkaç örnektir. Osmanlı bu sorunları göz ardı eder. Bu yüzden firarlar ve salgın hastalıklar yaşanır. Ayrıca hapishaneler tıka basa dolduğu için sürekli af çıkarılmak zorunda kalınır.

Bu tez giriş, üç ana bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; hapishane kelimesinin anlamı, ilk uygarlıklarda hapsetme, İslamiyet'le birlikte hapishanelerin oluşumu ve gelişimi, Avrupa ve Amerika'daki hapishane modellerinden bahsedilmiştir. Bu bilgiler eşliğinde de Doğu ve Batı hapishaneleri karşılaştırılmıştır.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde klasik dönemdeki suç ve cezalardan bahsedilmiştir. Suçlu erkeklerin cezalarını çekmeleri için genelde kaleler ve zindanlar, kadınlar içinse imam veya güvenilir kişilerin evleri hapishane amacıyla

kullanılmıştır. Mahkûmu bir yere kapatarak verilen cezalar; kalebentlik, kürek, prangabentlik ve tomruktur. Bunlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Tanzimat Dönemi ile birlikte, günümüzde kullanılan hapisanelerin yapımına başlanılır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile kimsenin yargılanmadan idam edilemeyeceği ilan edilir. Hukuk devleti olma yolunda atılan bu adımdan sonra 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde çıkarılan kanunlarla da Osmanlı hapis sistemine ait düzenlemeler yapılır.

İkinci bölümde ilk olarak, Abdülhamit dönemi hapisanelerinin genel özelliklerinden bahsedilir. Hapisanelerden bazıları kısa örneklerle anlatılır. Bunlar İstanbul, Çanakkale, Aydın, Isparta, Sinop ve Erzincan hapisaneleridir. Bu hapisanelerin olumsuz koşullarının düzeltilmesi için ıslah edilmeleri istenir fakat bütçe yetersizliğinden dolayı istenilen ıslahatlar tam olarak gerçekleştirilemez.

Bölümün üçüncü kısmında, ıslah merkezi yapılmaya çalışılan hapisanelerden bahsedilir. İlk olarak adli alanda çıkarılan bazı kanunlar sıralanır. Daha sonra ayrıntılı olarak 1880 Hapisaneler Nizamnamesi'nden bahsedilir ki o dönemde yapılan en büyük ıslahat budur. Ardından arşiv belgelerinden yararlanılarak erkek mahkûmlardan bahsedilir. Nizamnameye göre hapisanede geçirecekleri bir günde yapmaları gereken şeylerden bahsedilir. ıslah edilmeleri için çalışmaları veya bir sanatla uğraşmaları gerektiği belirtilir. Böylece nefislerini ıslah ettiklerini düşünen mahkûmlar, mahkûmiyet süreleri dolmasa bile tahliye edilmek için dilekçe verebilirler. Beşinci kısım, kadın mahkûmlarla ilgilidir. İlk zamanlar kadınlar güvenilir birinin evinde kalıyordu. Kadınlar için de ayrı hapisanelerin gündeme gelmesinden sonra, kadınların hapse girmelerindeki suçlar sıralanır. En büyük suç ise fuhuştur. Bu konuda doktora tezi bulunan Ayşe Özdemir Kızıllıkan, fahişe kadınların aldıkları cezalardan örnekler verir. Bu örnekler eşliğinde konu ayrıntılı olarak anlatılır. Erkek ve kadın mahkûmlardan sonra, çocuk mahkûmlar ve ıslahanelerden bahsedilir. Mithat Paşa'nın gayretleri sonucu ilk ıslahane Niş'te açılır. Daha sonra faydalı olduğu görülerek Abdülhamit döneminde yaygınlaşan ıslahanelerin amacı kimsesiz veya fakir çocukların eğitimini üstlenmektir. Zamanla küçük yaşta suça bulaşan çocukların da mekânı olurlar. Burada mahkûm çocukların ıslahına çalışılır.

Bu kısımda, ıslahhaneler denilince akla ilk gelen isim olan Bekir Koç'tan, makalelerden ve tezlerden faydalanılmıştır.

Üçüncü bölümde Abdülhamit döneminde ıslah merkezi haline getirilmeye çalışılan hapishanelerde, bunun sağlanamadığı belirtilir. Firar olayları, salgın hastalıklar ve hapishanelerin doluluğu da bunun delilidir. İlk kısımda firar olaylarından bahsedilir. Kendisine karşı muhalif bir grup oluşan Abdülhamit, bu grubu Trablusgarp ve Fizan'a sürer. Buradaki zor coğrafya koşulları, mahkûmları sürekli olarak firar düşüncesine yöneltir. Diğer yerlerdeki firarlar ise hapishanelerin harap koşulları ve gardiyanların yardımı sayesinde olmuştur. İkinci kısımda, sağlık sorunlarından bahsedilir. Su sıkıntısı, hapishanelerin elverişsiz koşulları gibi sebeplerle salgın hastalıklar yayılmış; bu yüzden yüzlerce mahkûm ya hastalanmış ya da ölmüştür. Devlet bunun için önlemler almaya çalışmış fakat mali yetersizliklerden dolayı yapamamıştır. Üçüncü kısımda ise aflar anlatılır. Hapishanelerin doluluk oranının haddinden fazla olması sonucu, Abdülhamit af çıkararak tahliye etme yolunu seçer. Cezasının üçte ikisini çekenler, devlet adamları tarafından borcu ödenenler affedilir. Doğum günü, sünnet, kandil gibi özel günlerde de mahkûmlar padişahın affına mazhar olurlar. Böylelikle hapishaneler boşaltılmaya çalışılır.

Sonuç bölümünde tezin kısa bir özeti ve değerlendirmesi yapılır. Anlatılanlar eşliğinde konu yorumlanarak, tezin savunduğu amacı yerine getirip getirmediği belirtilir. Kaynakçada; tezde kullanılan arşiv belgeleri, birinci el kaynaklar, kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri ile gazete yazıları verilmiştir. Ekler bölümünde ise 1880 Hapishaneler Nizamnamesi'nin ve Düstur'dan hapishanelerle ilgili alınan maddelerin transkript edilmiş halleri ve 1886'daki bir arşiv belgesi verilmiştir.

2. Hapishanenin Doğuşu

Hapishane kelimesi “tutma, tıkama, kapama, ayırma” anlamlarındaki Arapça *habs* ve Farsça *hane* sözünün birleşmesiyle oluşmuştur.¹ Hapishane kelimesi bugün en yaygın kullanım şekli olsa da “zindan”, “mahpushane”, “mahbes”, “dam”, “kodes”, “disko” gibi kullanım biçimleri de mevcuttur.²

Kavramsal olarak hapishanenin bilinmediği ilk uygarlıklarda suçlunun cezasını çekebilmesi için belli bir yere kapatılması esastı. Babil, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıklarında suçluya, işlediği suçun ehemmiyetine göre ölüm, kırbaç, dayak, para veya sürgün gibi cezalar verilirdi. Suçlu mahkemeye çıkana veya hakkında verilen cezanın infazına kadar bir yerde hapsedilirdi. Romalılarda ise farklı bir yöntem olarak hapsetmek yerine devlet için çalışma cezası verilirdi. Özellikle, köleleri hapseden Romalılar, mahkûmları açık cezaevi tarzındaki iş yerlerinde çalıştırmışlardır.³

İslamiyet’le birlikte *hak* konusuna özel bir vurgu yapılmaya başlanır. Özellikle kölelere uygulanan bedenî cezalar kaldırılmaya çalışıldığı için, suçlulara bedenî cezalar verilmez. Genellikle suçlu, tövbe edip af dileyinceye kadar bir yere hapsedilir.

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yusuf’un zindana atıldığından bahsedilir. Firavunun hapishane yapıp burada insanlara işkence ettiği de bilinmektedir. Yine doğu dünyasında Asurluların, Farsların, Hititlerin ve Sasanilerin de hapishane amaçlı evler inşa ettikleri veya bazı mekânları hapsetme amacıyla kullandıkları olmuştur.⁴

Hz. Peygamber zamanında başlayan hapis cezası dört halife devrinde de devam ederek günümüze kadar gelir. Hz. Peygamber, borçlarını vermeyenleri, harp esirlerini, katilleri ve cinayet zanlılarını hapsediyordu. Genelde mescit ve dehlizler

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay. C. 1, Ankara, 1998, s. 943; Mustafa Eren, *Kapatılmanın Patolojisi*, Kalkedon Yay., İstanbul, 2014, s. 24; Özkan Öztekten, “Türkçede ‘Mahpus’ ve ‘Hapishane’”, *Hapishane Kitabı*, Editörler: E.G. Naskali ve H.O. Altun, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 610, 615. Hapishane anlamı taşıyan diğer sözler için bkz. *Hapishane Kitabı*, s. 607-620.

² Eren, s. 24.

³ Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, *Hapishane Kitabı*, s. 5-7; Jülide A. Orat ve Fadimana Çelik, “Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 7, İlkbahar 2011, s. 74.

⁴ Memet Zeki Uyanık, *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*, Hikmetevi Yay., İstanbul, 2017, s. 170-171.

hapishane olarak kullanılıyordu fakat Hz. Osman dönemine kadar suçluların kuyularda hapsedildiği de olmuştur. Hz. Ömer ise Mekke’de dört bin dinara satın aldığı bir evi hapishane olarak kullanmıştır. Hapsedilmek için belli bir mekânın yapılmasıyla ilk kez Hz. Ali devrinde olur. Hz. Ali Nafi ve Mehis adında iki hapishane yaptırır.⁵

“Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman zamanında özel olarak yapılmış hapishaneler yoktu, mahkûmlar elverdiği ölçüde mescit ve hücrelerde hapsediliyordu. Hz. Ali iktidara gelince bir hapishane inşa etti. İslâm Tarihinde ilk hapishaneyi inşa eden de O olup, bu hapishaneye Nâfi ismini vermiştir. Bu hapishane sağlam olmadığından mahkûmlar kaçıyor. Bu yüzden başka bir hapishane inşa ettirmiş ve buna da “Mehîs” veya “Muhayyis” ismini vermiştir.”⁶

Hz. Peygamber ve dört halife döneminden sonra, Emeviler döneminde hapishane siyasi amaçla kullanılmış ve bir nevi iktidar karşıtlarının barınağı olmuştur. Mahkûmların ihtiyaçlarının karşılanmadığı ve onlara edilen işkencelerle ünlenen Emevi hapishaneleri; mekânların darlığı, sağlık koşullarının elverişsizliği ve çok sayıda mahkûmun bir arada tutulması ile bilinir. Özellikle Vali Haccac b. Yusuf’un *Dimas* adını verdiği hapishane, mahkûmlara edilen işkenceler ile adını duyurmuştur.⁷ Yalnız Ömer b. Abdülaziz adil bir halife olduğu için, hapishaneler konusunda da diğer Emevi halifeleri gibi gaddar olmamıştır. Valilere gönderdiği mektup bunun en açık örneğidir:

“Zindanları araştırın, suçu sabit olanları orada tutun Suçu olmayanları hapsetmeyin; kim içinden çıkılmaz karışık bir durumla karşılaşırsa o hususta bana yazsın. Mahkûmlar hakkında bilgi toplayın. Muhakkak ki hapis onlar için felakettir. Cezalarını artırmayın. Malı mülkü olmayan, yalnız yaşayan insanlarla anlaşma yoluna gidiniz. Borcu nedeni ile hapsedilenlerle, diğer mahkûmları bir arada toplamayın. Kadın mahkûmlarla erkek mahkûmları ayrı koşullara yerleştirin. Rüşvet alan kimseleri hapishanelere görevli tayin etmeyin.”⁸

Abbasiler dönemi de Emeviler gibi hapishanelerin yaygın olduğu bir dönem olmuştur. Şehirlerin büyümesi ile suç oranı artmış ve değişik hapishaneler yapılmıştır: dinden çıkanlar için zındık hapishanesi, hırsızlar için ayrı hapishane, cinayet

⁵ Demirbaş, s. 28.

⁶ Metin Yılmaz, “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 12-13, Samsun, 2001, s. 551.

⁷ El-Mes’udî, 694-708 yıllarında arasında Emevilerin Irak Valisi olan Haccac b. Yusuf’un 50.000 erkek ile 30.000 kadın mahkûmu yarı çıplak halde aynı koşula hapsedtiğini nakletmektedir. Rakamlar abartılı olup, kadınlarla erkeklerin aynı yerde tutulduğuna dair bir belge olmasa da Haccac’ın, zalimlikte sınır tanımadığı ve yaptırdığı hapishanelerde mahkûmlara işkence ettiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Metin Yılmaz, “İtaatkâr Toplum Oluşturma Aracı Olarak İşkence (Emevî Örneği)”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, S. 4, 2008, s. 94-104.

⁸ Yılmaz, “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış”, s. 557.

mahkûmları için ayrı hapishane vb. gibi. Örneğin Abbasi halifesi Mutasım'ın yer altına inşa ettirdiği hapishane tek kişilik, karanlık hücreleri ile meşhur olmuştur.⁹

Batı'da hapishanelerin gelişimi ise Doğu'ya göre daha geç zamanda olmuştur. Avrupa'da hapsin bugünkü anlamda kullanılması, Orta Çağ'da Hıristiyanlığın ve Kilisenin yükselişiyle başlar. 817'de Aachen'deki bir toplantıda, manastır rahiplerinin hafif durumlarda hapsedilebileceği kabul edilir¹⁰ fakat burada cezanın sadece rahiplere uygulanması, dinî bir iyileştirme amacıyla ki bunun en açık kanıtı diğer suçlulara bedenî cezalar verilmeye devam edilmesidir. Bu yüzden suçlunun ıslahını ve yeniden sosyalleşmesini esas alan ilk hapishane olarak Amsterdam hapishanesi sayılabilir.¹¹ 1595'te Amsterdam'da erkekler için açılan bu yer; gençleri, dilencileri, serserileri çalışmaya teşvik ederek yeniden topluma kazandırmayı amaçlar. 1597'de kadınlar için açılan Spinnhaus hapishanesinin üzerindeki, *“Korkma! Kötülüğe karşılık vermeyeceğim, aksine iyiye zorlayacağım. Ellerim serttir, hissiyatım sevgi doludur.”*¹² şeklindeki yazı da hapishanelerdeki ıslah amacını yansıtır. Ayrıca erken sayılabilecek bir tarihte kadınlar için ayrı bir hapishane açılması da önemli bir gelişmedir.

Amsterdam'dan sonra Avrupa'nın pek çok yerinde hapishaneler açıldı fakat Hollanda dışındaki diğer Avrupa ülkelerinde deliler, fakirler, evsizler aynı yerde kalmaya başlayınca hapishanelerin kapasiteleri yetersiz kaldı. Pislik içerisinde, burada yaşamaya mahkûm kalan binlerce insan hastalık ve açlıktan dolayı öldü.¹³

Avrupa'dan sonra Amerika'da da hapishaneler açılmaya başlanır. Hapishanelerin tarihi konusunda birçok akademik çalışmada başyapıt kabul edilen *Hapishanenin Doğuşu* adlı kitabında Michel Foucault, “mahkûmun tek hakkının disipline edici düzene uymak olduğu” bir cezalandırma ve ıslah sisteminden

⁹ Yılmaz, “İslam Tarihinin İlk Üç Asrında ...”, s. 561-562.

¹⁰ Demirbaş, s. 8.

¹¹ Bazı yazarlar ilk hapishane olarak 1555'te Londra Bridewel'de serseri ve dilenciler için açılan çalışma evini sayarlar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Demirbaş, s. 13; Ufuk Adak, “XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler”, *Yüksek Lisans Tezi*, İzmir, 2006.

¹² Demirbaş, s. 12-13.

¹³ Demirbaş, s. 14-15.

bahseder.¹⁴ Amerika'daki iki farklı hapisane modelini anlatır. Biri Pennsylvania ya da Philadelphia sistemi denen ve mahkûmların tecridine dayalı bir uygulama iken, diğeri, Auburn sistemi denilen ve bazı uygulamalarla Philadelphia sisteminden ayrılan hapisane modelidir. 1790'da *Quakerlar* tarafından kurulan 30 kişilik Philadelphia hapisanesi, mahkûmun tek kişilik hücrede vicdaniyla baş başa bırakılması esasına dayanır. Mahkûm, Tanrı'nın affını kazanabilmek için yalnız kalmalıdır. Gardiyandan başka kimseyle görüştürülmeyen mahkûmun tek meşgalesi İncil okumaktır. Bu tecrit uygulaması; mahkûmun ceza süresinin bitmesine, ölmesine veya aklını kaçırmaya dek devam eder.¹⁵

Philadelphia hapisane sistemine eleştiriler gelmeye başlayınca 1823'te Auburn'da yeni bir hapisane açılır. Yeni sistemin, Philadelphia hapisane sisteminden en önemli farkı, mahkûmun diğer mahkûmlarla birlikte atölyede çalışmasına ve birlikte yemek yemelerine izin verilmesidir fakat tek bir kural vardır: *sessizlik*. Mahkûmların asla birbirleriyle konuşmalarına izin verilmez. Sadece gardiyanlarla alçak sesle ve onların izin verdiği ölçüde konuşabilirler.¹⁶

Tüm bu bilgiler eşliğinde İslam'daki hapsedme anlayışı ile Batı'dakini karşılaştıracak olursak, Hz. Peygamber ve dört halife dönemleri ile sonrasını ayırmamız gerekir. Zira Emeviler dönemi ile birlikte zalimce bir siyaset anlayışı hâsıl olmuş ve karanlık, dar odalarda hapsedilen mahkûmlara işkence edilmiştir. Sonrasında gelen Abbasiler de bu durumu kısmen de olsa devam ettirmiştir. Batı'da ise hapisaneler Doğu'ya göre daha geç zamanda oluşmuştur ve kimsesizlerin ve dilencilerin bakım yeri haline gelmiştir. Amerika hapisanelerindeki durumsa, mahkûmun kimse ile konuşturulmaması esasına dayanır. Bu durum psikolojik olarak bireyi yıpratır. Bu bakımdan Doğu ile Batı hapisaneleri birbirinden farklıdır. Hem Batı'daki hapisaneler daha geç oluştuğu için zaman farkı vardır hem de mahkûmlara davranış biçimleri farklıdır. Hz. Peygamber ve dört halife dönemi, mahkûma bir insan olduğu bilinciyle yaklaşılan ve insanca muamele edilen bir devir

¹⁴ Hasan Güven, "Michel Foucault'nun Sosyal Bilim Anlayışı ve Metodolojisi", *Yüksek Lisans Tezi*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2008, s. 46.

¹⁵ Demirbaş, s. 18-19.

¹⁶ Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara, Ekim 2013, s. 345; Demirbaş, s. 20.

olmuştur. Emeviler ve Abbasiler dönemleri ise suçun ve dolayısıyla hapisanelerin yoğunlaştığı, mahkûmlara hükümdarın gücünü gösterme amacıyla işkence edildiği dönemlerdir. Avrupa’da işkence, mahkûmu sindirme metodu olarak uygulanırken, Amerika’da mahkûm yalnızlaştırılarak akli dengesini kaybetme noktasına gelmiştir.

1. BÖLÜM: OSMANLI'DA HAPİSHANE SİSTEMİNE GEÇİŞ

Tanzimat'la birlikte hapisane ile tanışan Osmanlı'da, klasik dönem (1300-1600) olarak adlandırılan dönemde suçlular nasıl cezalandırılıyor, hangi suçlara ne tür cezalar veriliyordu? “Hapishane” bir ihtiyaç mı, yoksa zorunluluk muydu? Osmanlı klasik dönem cezalarını bilmeden bu soruları cevaplandırmak güçtür. Klasik dönemde suç ve suçlularla ilgili yapılan uygulamaları, mahkûmların hangi mekânda tutulduklarını bilmeden, hapishaneye hangi amaçla geçildiği tam olarak bilinemez. Bu nedenle, bu bölümde, klasik dönem cezaları ve infaz yerleri üzerinde durulduktan sonra, Tanzimat'la birlikte hapishaneye geçiş süreci ele alınacaktır. Konu, Osmanlı'daki mahkûmların bir şeyler kaleme almamaları – aldılarsa bile günümüze ulaşmaması – nedeniyle, yabancı mahkûmların (esir, köle vb.) anıları veya bu konuda kaleme aldıkları yazılar, Osmanlı'ya gelen elçilerin raporları ve çıkarılan kanunlar eşliğinde ele alınacaktır.

1.1. Klasik Dönem Osmanlı Ceza Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'na "hapishane" kavramı Tanzimat dönemiyle beraber girmiştir. Tanzimat'tan önce mahkûmlar işledikleri suça göre kalelerde ya da zindanlarda kalırlar, buralarda suçlarının büyüklüğüne göre ceza alırlardı. Yani amaç hapsetmek değil, mahkûmu cezanın uygulanabileceği bir yere koymaktır. Tanzimat öncesinde suç işleyen kişiyi ıslah ederek tekrar topluma kazandırmak gibi bir anlayış yoktur. Şiddet kullanarak cezadan caydırmak esastır.

Klasik dönem Osmanlı cezaları genelde şer'i hukuka dayalıdır. İslam hukukunda cezalar had (hudut), kısas (cinayet) ve ta'zir olarak üç bölüme ayrılır. Cezası şeriat tarafından belirlenen suçlar had ile, haddin olmadığı durumlar kısas ile cezalandırılırken ta'zirden durum farklıdır. Ta'zir, cezası belli olmayan, duruma göre değişebilen cezalardır. Nasihat ve ihtar gibi hafif cezalarla başlayan ta'zir cezaları arasında hapis, dövme ve ölüm vardır.¹⁷ Kanunnamelerle düzenlenen ta'zir cezalarına örfi hukuka uygun olarak birçok yeni kural koyulmuştur. Şer'i hukukta "kişi suçu ispatlanana kadar masumdur" anlayışı hâkimken, örfi hukukta "kişi suçsuz olduğu ispatlanana kadar suçludur" anlayışı hâkimdir. Şer'i hukukta suçun cezası belliyken, örfi hukukta günün şartlarına, kişinin geçmişteki sabıka kaydına vb. bakılarak ceza verilir.¹⁸ Bu bakımdan Osmanlı'da, İslam hukukuyla belirlenen alanlar dışında boş kalan kısımlar örfi hukukla doldurulmuştur. Ta'zir cezaları ve dolayısıyla mahkûmların hapsedilmesi de şeriat dışı hükümler içerdiği için bu bölüme dâhildir.

Osmanlı klasik döneminde hapsedilen kişiler daha çok vezir, bey veya kadılardır. Görevini kötüye kullanan, rüşvet alan veya bunlara benzer suçlar işleyen devlet adamları akıbetleri belli olana kadar hapsedilirlerdi. 15. yüzyılda siyasi nitelikli suç işlemiş veya işleme ihtimali olan kişiler ise Tokat'taki Bedevi Çardak'ta hapsedilirdi. Bu kişiler, araya bir aracı girip suçluyu kurtarana kadar orada kalırlardı.

¹⁷ Had, şeriat tarafından tayin edilen ve değiştirilmesi caiz olmayan ceza anlamına gelir. Ta'zir ise hakkında haddi şer'i mevcut olmayan cürümlerden dolayı tatbik edilecek ceza anlamına gelir. Fatma Karakaş Doğan, *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*, Legal Yay., İstanbul, 2010, s. 127.

¹⁸ Ömer Şen, *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*, Kapı Yay., İstanbul, 2007, s. 3-4.

Ayrıca savaşta düşmanla işbirliği yapan veya yanlış savaş taktiğiyle savaşın kaybedilmesine sebep olan uç beylerinin de hapsedildiği bilinmektedir.¹⁹

Klasik dönemde kanunnamelerde geçen bazı cezalara örnek vermek gerekirse şunları sıralayabiliriz:

I. Selim Kanunnamesi'nde 8. maddede, “Bir kişi avretin yoluna varıp yahut evine girip saçın çekse veya donun veya destarın alsa ba'de's-sübut muhkem ta'zir edip dahi hapsedip Dergâh-ı Muallâ'ya arz edeler.” denir.²⁰ Kanuni Sultan Süleyman Kanunnamesi 5. maddede, “Kız çeken, kız-oğlan çekmeye bile gelen kimesneleri zindana döğeler, ondan aşgarlık ceza edeler.” ifadesi geçer.²¹ IV. Mehmet Kanunnamesi'nde ise “Taallül edip her zaman et bulundurmuyan kasabı muhkem hakkından gelinerek ta et bulunca(ya kadar) hapsedeler, et bulmasına rıza verip bulup hazır edinceye değin hapisten salıvermeyeler.” denir. Ayrıca kanunnamelerde vatandaş haksız yere hapseden devlet memurlarının, fahişe kadınlarla evlenen kişilerin vs. hapsedildiği de görülür.²²

Klasik Osmanlı ceza hukukunda idam, sürgün, teşhir ve dayak en sık kullanılan cezalarken; fidyeye, dükkân kapatma, mallara el koyma, prangabentlik, para ve kısas diğer cezalardandır. En ağır ceza ise idamdır. Bu dönemde “ibret-i âlem” anlayışı esas olduğu için idam edilecek kişi şehir meydanlarında veya suçun işlendiği yerde idam edilirdi.²³ Böylelikle topluma gözdağı verilmiş olurdu ki bir daha kimse aynı suçu işlemeye kalkmasın. Ayrıca Boğaz Kesen Kalesi'nde idam olduğu zaman top atılarak idamın gerçekleştiği haber verilirdi. Fakat bu gelenek III. Selim döneminde kaldırılmıştır. Geleneğin son bulmasıyla en azından idamdan haberdar

¹⁹ Öztürk, s. 905.

²⁰ Yaşar Yücel ve Selami Pulaha, *I. Selim Kanunnamesi (1512-1520)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1995, s. 153-154.

²¹ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. 4, FEY Vakfı Yay., İstanbul, Ocak 1992, s. 297.

Kanunname “zekerlerin keseler” ifadesi kullanılmakta olup, erkeklik organının kesilmesi ifade edilmektedir. Ancak bunun yerine zindana koyma ve para cezası kesme gibi cezaların uygulandığı da yazmaktadır.

²² Mustafa Avcı, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 1, 2002,

<http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>.

²³ Şen, s. 4-5.

olan mahkûm yakınları, artık idamın gerçekleşip gerçekleşmediğini bile bilemez hale gelmişlerdir.²⁴

Osmanlı'da kaleler, kuleler, tersanelerin ve sarayların belli bölümleri ve kadınlar için imamların ya da muhtarların evleri gibi yerler mahbes olarak kullanılırdı. Kale içlerinde, burçlarda olanlara Farsça “karanlık ve kasvetli yer” anlamına gelen *zindan* denilmiştir. Yedikule, Baba Cafer, Tersane gibi zindanlar en bilinenleridir. Siyasi ve askeri mahkûmlar genellikle Rumelihisarı, Yedikule, Ağakapısı, Paşakapısı ve Kurşunlu Mahzen'de; adli mahkûmlar ise Baba Cafer, Tersane ve Galata Zindanları'nda tutulurlardı.²⁵ Yedikule Zindanı'nda ayrıca yabancı siyasi suçlular, savaşılan ülkelerin İstanbul'daki elçileri, savaş esirleri, köleler ve siyasi suçtan mahkûm Osmanlı devlet adamları da vardı.²⁶ Burada yabancı mahkûmların yanında Osmanlı'dan sadece siyasi olarak suçlu kişilerin bulunması ilginçtir. Osmanlı'nın diğer suçlara nazaran siyasi suçluları ayırması, devlete karşı işlenen suçlarda hassas olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Diğer zindanlarda değil de, dili ve dini farklı mahkûmların olduğu zindanda tutulmaları ise bu mahkûmları etkileyemeyecekleri düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Zindanlar subaşının denetimindeydi ve buradaki mahkûmların ihtiyaçları yardımsever kişiler tarafından karşılanıyordu. Yabancı tutuklular ise Kitabeler Kulesi'ndeki evlerde yaşarlardı. Bunların hisar içinde rahatça dolaşma ve ibadet yapabilme imkânları vardı. Elçiliklerinden kefalet almaları halinde ise şehirde dolaşmalarına bile izin verilirdi.²⁷

Osmanlı'da mahkûmu bir yere kapatılarak verilen cezalar; kalebentlik, kürek, prangabentlik, tomruk ve sürgündür. Bunlar da kendi içlerinde süreli (muvakkat) ve süresiz (müebbet) olarak ikiye ayrılırlar.²⁸

²⁴ Taner Akçam, *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*, İletişim Yay., İstanbul, 1995, s. 51.

²⁵ Eren, s. 99-100.

²⁶ Ali Karaca, “XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün”, *Hapishane Kitabı*, s. 152-154.

²⁷ Şen, s. 6.

²⁸ Avcı, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>.

1.1.1. Kalebentlik

Kalebentlik, mahkûmun ceza süresini kalede veya kalenin içindeki zindanda geçirmesidir fakat bu ikisi farklı şeylerdir. Çünkü zindandan çıkarılan fakat kaleden ayrılmaması istenen kişiler vardır.²⁹ Adadaki bir kaleye sürülerek hapsedilmeye ise cezirebentlik denir. Bunun illa kalede hapsedilme şeklinde olması da gerekmez, zira cezasını sadece adada bulunmak koşuluyla çekenler vardır. Sürgün cezaları özellikle 19. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmış, siyasi suçluları merkezden uzaklaştırmak için sık sık sürgüne başvurulmuştur.³⁰

Kalebentlik cezasına mahalli kadılar tarafından karar verilir ancak uygulama Sadrazamın onayıyla olurdu. Kalebentlik cezası; kamu düzenine karşı işlenen suçlar, kalpazanlık, mezhep değiştirmeye zorlama, fuhuş, rüşvet alma gibi durumlarda veriliyordu.³¹ Ayrıca kişinin Müslüman veya gayrimüslim olması da etkiliydi. Aynı suçu işleyen Müslüman ile gayrimüslime farklı cezalar veriliyordu. Bu durum Batılı devletlerin azınlık hakları konusunda Osmanlı'ya baskı yapmasında ve Islahat Fermanı'nı yayınlamalarında etkili olmuştur. Hatta aynı suçu işleyen herkese aynı cezanın verilmesi için hapisane yapımında Osmanlı'ya baskı yapmalarında da bu durum etkili olmuş olsa gerektir.

Osmanlı'da ağır suçlar kürekle cezalandırılırken, daha hafif suçlar kalebentlikle cezalandırılırdı. Kalebentlik cezası alanlar firar gibi durumlar olmadığı sürece kale halkıyla bir araya gelebilir, dışarıdakilerle haberleşebilir, kale içinde arazi kiralayarak bir şeyler yetiştirebilir, ailelerini yanlarına alabilir, bekârlar evlenebilirdi. Görüldüğü gibi kale içinde yaşam rahattı fakat cezasını çekmekte olan mahkûm eğer yeni bir suç işlerse kürek cezasına çarptırılıyordu. Ceza süresini tamamlaması, affedilmesi veya kefalet alması halinde serbest bırakılırdı.³²

²⁹ Avcı, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>.

³⁰ Siyasi suçlular için verilen sürgün cezası, üçüncü bölümde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

³¹ KK. d. / 678 (1115-1122) (M. 1703-1711); Neşe Erim, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 4, İstanbul, 1984, s. 84.

Erim, kalebentlik suçlarını sınıflandırmıştır. Tabloya göre, 1704-1710 yılları arasında kalebentlik cezası verilen 168 kişiden 137'si kamu düzenine karşı suç işledikleri için bu cezayı almışlardır.

³² Avcı, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>.

Kale içindeki zindanlarda, kişinin küreğe ve prangaya vurulmaması halinde konu kalebentlik kapsamına girer. Zindanda olup küreğe veya prangaya vurulanların durumu ise farklıdır. Bu yüzden kürek cezası olarak çalıştırılanlar, yazının diğer bölümünde değerlendirilecektir.

1.1.2. Kürek Cezası

Osmanlı'da hapis cezasından daha ağır kabul edilen kürek cezasının ne zaman başladığı tam olarak bilinmese de denizciliğin gelişmesiyle yaygınlaştığı bilinmektedir. Buharlı geminin icadından önce kürekle yürütülen gemilerde kürekçi ihtiyacı doğmuştur. Osmanlı donanmasının büyümesiyle gönüllü olarak çalışan kürekçiler yetmeyince savaş esirleri ve köleler, kürekçi olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Onlar da yetmeyince suçlular devreye sokulmuştur.³³

Mahkûmların kürekçi olarak kullanılmasını emreden, bilinen en eski ferman 1551 tarihlidir. Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilen bu ferman, kürek cezasıyla ilgili tespit edilebilen ilk fermandır. Eyalete bağlı sancakbeyinin, kürek cezası almış kişiler yerine suçsuz kimseleri küreğe mahkûm etmesi üzerine gelen şikâyet sonrası, suçluların cezasının buldukları yerde verilmesi ve küreğe yollanmamaları emredilmiştir.³⁴ 1571 İnebahtı Deniz Savaşı'nda Osmanlı donanmasının yakılmasından sonra ise yeni bir donanma oluşturmak için kürekçilere ihtiyaç duyulmuş ve idam ve dayak cezaları bile kürek cezasına çevrilmiştir. 17. yüzyılda yelkenli gemilerin çıkması ve Osmanlı'nın deniz savaşlarının azalmasıyla kürekçi ihtiyacı azaldığı için kürek cezası alanlar, ayaklarından prangalı şekilde hapsedilmeye başlanmıştır.³⁵ 18. yüzyıla gelindiğindeyse kürek cezası almak, Tersane Zindanı'na hapsedilmek anlamında kullanılır olmuştur.³⁶

Hırsızlık, eşkıyalık, kasten adam öldürme, ırza geçme, resmi evrakta sahtecilik, kalpazanlık, casusluk gibi suçlara kürek cezası verilirdi. Bazı dönemlerde

³³ Avcı, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>.

³⁴ İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 220.

³⁵ Yasemin Saner, "Osmanlı'nın Yüzlere Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma", *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Der: Noemi Levy ve Aleksandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s. 180.

³⁶ Neşe Erim, "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürek Cezası", *IX. International Congress of Economic and Social History of Turkey*, TTK Yay., Dubrovnik, 20-23 Ağustos 2002, s. 180.

kelime-i küfür söyleme, müezzine sövme, içki içme gibi durumlarda bile kürek cezası uygulanırdı.³⁷

Kürek cezası alan mahkûmlar buldukları hapisanelerden Tersane-i Amire Zindanı'na nakledilip, oradan ihtiyaca binaen gemilere kürekçi olarak gönderilirdi. Bu yüzden kaptan-ı deryalar, tersanede zindan bulundurulardı.³⁸

Yabancı mahkûmların yazılarında kürek mahkûmlarının durumları hemen hemen benzer şekillerde anlatılmıştır. 1591'de İstanbul'a gelen Bohemyalı Baron Wratislaw casusluk suçlamasıyla Tersane Zindanı'nda geçirdiği yılları şöyle anlatır:

Tersaneye varınca bizi gemiden çıkardılar, dört yanı yüksek duvarlarla çevrili dört köşe bir yapıya soktular... Tutsaklara ayrılan yapının duvarlarında hiçbir pencere yoktu. Işık tepe camlarından geliyordu. Bu zindanın en iyi bölümü, çeşitli uluslardan ve kadirge yapımında usta olan sanatkârlarla, marangoz, doğramacı, demirci, halatçı, yelkenci, çilingir vb. iş ve zanaat erbabının yatıp kalkmaları için ayrılmıştı. Bunlar her gün şu ya da bu tezgâh ya da işliklere dağıtılarak çalıştırılıyordu. Bu adamlar, tutsaklar içinde durumları ve yaşayışları en iyi olanlardı. Çünkü bunlar çalıştıkları yerlerden ufak tefek şeyler aşırarak gizlice satarlar, böylece kendilerine yiyecek alabilirler, iyi çalışır, işlerinde göz doldururlarsa her cuma günü onlara çorba verirdi. Üstelik bütün öteki tutsaklardan önce zindandan kurtulma umutları vardı. Çünkü bu sanatkâr insanlar bütün ustalıklarını, yeteneklerini ortaya koyarak bir kadirge, bir kalyon ya da herhangi türden bir gemi yaparlar da Kaptan-ı Deryanın yani İmparatorluğun Başamirali olan kişinin hoşuna giderse, bu ustabaşılar Paşa tarafından çağrılarak bazı lütuflara mazhar olurlardı.

Bilim ve din adamı olan, kültürlü kentsoyluların içine düştükleri tutsaklık yaşamı çok acınası bir şeydi. Çünkü bunların elinden hiçbir yararlı iş gelmediğinden kendilerine birer köpekten fazla değer verilmiyordu, ikinci zindan işte bu gibi insanlara ve hiçbir zanaatları, el becerileri olmayan adi tutsaklara ayrılmıştı. Biz oraya götürüldüğümüz zaman bu nitelikteki tutsakların sayısı yedi yüzü buluyordu. Her yıl ilkbahar başlangıcında bu ikinci bölümde barınanlar kadirgeye dağıtmakta, bu gemilerde forsa olarak çalıştırılmaktaydılar. Yaz sonuna doğru, sefer dönüşünde ise taş kırmakta, mermer yontmakta, toprak kazmakta, yapılar gereç taşımakta, genel olarak nerede yapılacak iş varsa orada en adi ırgatlar gibi çalıştırılmaktaydılar. Bu zavallılara yıl boyunca, günde iki somun ekmekten, içecek olarak sudan başka bir şey verilmez, en ufak bir yanlış yapsalar, en önemsiz bir suç işleseler sığır dövülür gibi dayak yerlerdi.

Zindanın üçüncü bölümü, tutsaklardan hasta olanların yatmasına ayrılmış bulunan hastane idi. Buradan, yaşlılık nedeniyle artık çalışamayacak hale gelen tutsaklar da yararlanırdı. Böyleleri bütün vakitlerini burada istirahat etmekle geçirirler, bunlara ekmekten başka sıcak çorba ve başka yemekler de verilirdi. Bu yapıya Paul zindanı denilirdi. Buraya getirilen herhangi bir hasta bu süre içinde istirahate kavuşmuş olur, ama iyi olup da tekrar eski işliğine dönünce, çalışmadığı zaman içinde yapamadığı işleri telafi etmek için daha çok çalışmak zorunda kalırdı. Ölenler gömülme üzere kendi dindaşlarına verilir, ya da denize atılırdı.

Şu gerçeği belirtmek isterim ki ömründe böyle bir zindan görmemiş ve böyle bir yerde az ya da çok konaklamak zorunda kalmamış bir kimseyi burasının ne korkunç ve ne iğrenç bir yer olduğuna inandırmak güçtür. Zindanın mide bulandırıcı pisliğinden söz ettikten sonra bitlerin, pirelerin ve tahtakurularının bolluğundan söz etmek gerekir mi? Herkesin az çok bildiği bu iğrenç hayvancıklardan başka bir tür kara böcekler vardı ki, bunların ısırıkları yerden hemen kan sızıyordu, küçük çocuklarda görülen kızamık lekeleri gibi bu ısırılan yerler kızarıp şişmekteydi. İşte bu

³⁷ Bostan, s. 215-216.

³⁸ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1977, s. 109.

*mendebur böceklerin öyle saldırılarıyla karşılaştık ki, değil yalnız yüzümüz, vücudumuzda bile ısırılmadık nokta kalmadı diye yazarsam bana inanmamazlık etmeyin!*³⁹

Görüldüğü gibi zindanda sanatla uğraşan mahkûmlara değer veriliyor, ellerinden bir iş gelmeyen ve kendilerine değer verilmeyen âlimler ise yazları kürekçi olarak çalıştırılıyor, döndükleri zaman da farklı işlerde kullanılıyorlardı. Buna rağmen zindanlarda hem Müslüman hem gayrimüslim hem de yabancı mahkûmlara yapılan muamele, Avrupa ile karşılaştırıldığında oldukça insancıldı. Örneğin, 18. yüzyılın sonlarında İsveç elçiliğinde tercümanlık yapan d’Ohsson tarafsız bir gözlemci olarak şunları aktarır:

*...mahpuslara ister birkaç saat ister müebbeten hapishaneye girmiş olsun elden geldiği kadar iyi ve insanca davranmak, dini bir zorunluluk ve devlet siyaseti icabıdır. Avrupa’daki gibi onlara insanlık dışı bir sınıf muamelesi yapılmaz. İşkence, hatta zorbaca muamele kesin bir şekilde yasaktır.*⁴⁰

Başka bir örnek de yine aynı şekilde Avrupa ve Osmanlı zindanlarının karşılaştırılması açısından önemlidir. Osmanlı’da köle olarak kalmış olan bir seyyah şöyle der: “Türk zindanlarında dört yıl kalmayı, İspanyol zindanlarında bir yıl kalmaya değişmem.”. Ayrıca Türk zindanlarında peksimetlerin çok daha iyi ve fazla verildiğini de belirtir.⁴¹

1.1.3. Prangabentlik

Prangabentlik, mahkûmun ayaklarına zincir bağlanarak cezalandırılmasıdır.⁴² Osmanlı’da geçmiş 16. yüzyıla kadar giden bu cezayı kürek cezasından ayırmak zordur. Yasemin Saner’e göre hem kürek cezası alanlar hem de karada hapis tutulanların ikisi de prangaya vuruluyordu. Tersane ve gemilerde çalışanlara kürek mahkûmu, denizcilikle ilgili olmayan yerlerde hapsedilenlereyse prangabent deniliyordu. Yani prangabentle kürek mahkûmlarını ayıran nokta, cezalarını çektikleri yerin farklılığıydı.⁴³

İhtilale dâhil olma, sahtekârlık yapma, kalpazanlık, adam yaralama, yol kesme, iftira, kız kaçırma, cinayet, öşür ödememe, yalancı şahitlik, askerlikten firar,

³⁹ Wenceslaw Wratistlaw, *Baron W. Wratistlaw’ın Anıları*, Çev. M. Sürayya Dilmen, Kutupyıldızı Kitaplığı, İstanbul, s. 121-125.

⁴⁰ Şen, s. 13.

⁴¹ Esra Mumcu, “Tersane Zindanı”, *Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2016, s. 54.

⁴² *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., C. 2, Ankara, 1998, s. 1823.

⁴³ Saner, s. 181.

İslam aleyhinde propaganda yaparak kitap yazma gibi suçlar prangayla cezalandırılırdı.⁴⁴ Ayrıca içki içme, sarkıntılık ve gasp suçlarına da pranga cezası verildiği olmuştur.⁴⁵ Burada dikkat çekilmesi gereken nokta hırsızlık, kalpazanlık, adam öldürme gibi bazı suçların kürek cezasındakilerle aynı olmasıdır. Örneğin, İstanbul'daki iki ayrı hırsızlık olayı için aynı emir tezkiresi üzerine yazılmış emirlerde, bir faile 4 ay müddetle pranga cezası verilirken, diğerine 3 ay süreyle kürek cezası verilmiştir.⁴⁶ Yani aynı suça farklı cezalar söz konusudur. Bu, cezayı verecek kadının veya cezayı uygulayacak kişinin adaletine kalmıştır.

Prangaya vurulan mahkûmlar işledikleri suçun derecesine göre bir, üç, beş, yedi, on, on beş yıl veya ömür boyu hapsedilirlerdi. İyi niyet affıyla, cezalarının bir bölümünü tamamlayıp iyi halden veya hastalıktan dolayı serbest bırakılabilirlerdi.⁴⁷ Bazı özel durumlarda kefaletle serbest bırakma da olurdu.⁴⁸

Tersane Zindanı Osmanlı'nın savaşlarda esir elde edememesiyle beraber 19. yüzyıldan itibaren "esir zindanı" olma özelliğini kaybetmiş ve adi suç işleyen mahkûmların tutulduğu bir yer haline gelmiştir. En son Sultan Abdülaziz'in gerçekleştirdiği reform kapsamında zindan kapatılmış (1863-1864) ve buradaki mahkûmlar Sultanahmet Hapishanesi'ne nakledilmiştir.⁴⁹

1.1.4. Tomrukhaneler

Ele alınması gereken son ta'zir cezası ise tomruklardır. 19. yüzyıl başlarına kadar kullanılan tomruklar, hükümet konaklarının ana giriş kapısının arkasında, 4-5 metre uzunluğunda, 40-50 cm eninde, boylu boyunca ortadan ikiye ayrılan kütüklerdir. Bir başı açılır kapanır vida ile tutturulan ve kilitlemeye de elverişli olan tomrukların 8-10 çift ayak yeri vardır. Mahkûmun bacakları bu bölüme kilitlenir ve böylece kaçması engellenmiş olur. Mahkûm beslenmesini, tuvalet ihtiyacını ve uyumasını burada gerçekleştirir. Ayrıca bütün vücudu içine sokacak tomruklar da

⁴⁴ Şen, s. 15.

⁴⁵ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku*, s. 356.

⁴⁶ Saner, s. 178.

⁴⁷ HR. MKT. / 31-57 (25 Rabiü'l-ahir 1266) (M. 10 Mart 1850); Şen, s. 15.

⁴⁸ A. } MKT. UM. / 427-85 (3 Rabiü'l-evvel 1277) (M. 19 Eylül 1860)

Yalan şahadetten pranga ile cezalandırılan Lefkoşalı Arif'in, cinnet geçirmesi üzerine kefaletle serbest bırakılmasına karar verilmiştir. Bu gibi özel durumlarda affetme yetkisi getirilmiştir.

⁴⁹ Mumcu, s.18.

vardır. Mahkûmun bu tomruklarda suçunu itiraf etmesi beklenir. Suçunu itiraf ederek zindana götürülenler olduğu gibi, tomruktan kurtulmak için işlemediği bir suçu kabullenenler ve hatta tomruklarda can verenler bile olmuştur.⁵⁰

Osmanlı'nın belki de en çok dikkat çeken ve en ağır eleştirileri alan cezası tomruklardır. Hoşgörünün timsali olarak görülen Osmanlı'da böylesi insanlık dışı bir uygulamanın var olması düşündürücüdür. Üstelik bazen Osmanlı bunu bir ceza aracı olarak değil, suçu itiraf ettirme aracı olarak kullanmıştır. Bu yüzden işlemediği bir suçu kabul ederek zindana götürülenler olmuştur. Acımasızca tomruğa vurulan insanlar için zindanlar bir kaçış yeri olarak görülmüştür.

Tanzimat Fermanı ile işkence kapsamına alınan tomruklar Zaptiye Nezareti'ne bağlanmıştır. İşkencenin yasaklanmasına rağmen 1862'ye kadar kullanılan tomruklar, bunların satılarak tevkifhanelere gelir sağlanması ile tamamen ortadan kaldırılmıştır.⁵¹

Görüldüğü gibi Osmanlı'da ceza olarak "kapatılma" esastır. Mahkûm bir kale ya da adaya kapatılabileceği gibi, bodrum katları, imamların ya da muhtarların evleri de hapis olarak kullanılabilirdi. Burada en çok kullanılan cezalar olan kalebentlik, prangabentlik, kürek ve tomruk cezaları işlenmiştir. Mahkûm ıslah oluncaya kadar kaleye kapatılmış, kürek cezası verilerek çalıştırılmış veya acımasız bir uygulama olan tomruğa vurulmuştur. Kime hangi cezanın verileceği genelde kadının kararına kalmıştır ki bu da aynı suçu işleyen kişilere farklı cezalar verilmesine yol açmıştır. Müslüman ile gayrimüslimlere farklı cezalar verilmesi ise Avrupalılar tarafından tepki çekmiş ve bu durum Islahat Fermanı ile sonlanacak süreci başlatmıştır.

2. Tanzimat'la Beraber Hapishane Sisteminin Osmanlı'ya Taşınması

Osmanlı'da ilk hapishane II. Mahmut döneminde (1831), Mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümüne "Hapishane-i

⁵⁰ Şen, s. 14.

⁵¹ Şen, s. 15.

Umumi” adıyla açılmıştır. Bununla beraber İstanbul’daki zindanlar kaldırılır fakat İstanbul dışındaki kaleler zindan olarak kullanılmaya devam eder.⁵²

1838’de yine II. Mahmut döneminde üç kanun çıkarılır. İlki *Tarik-i İlmiyeye Dair Ceza Kanunname-i Hümayunu*’dur. Bu kanunla kadıların rüşvet almasının önüne geçilmek istenir. İkincisi *Memurine Mahsus Ceza Kanunu*’dur. Memurların işleyebilecekleri suçları ve bunların cezalarını belirleyen kanunda, kanunsuz ceza verilemeyeceği ve keyfi cezaların kaldırıldığı da belirtilmiştir.⁵³ Üçüncü kanun olan *Askeri Ceza Kanunu* ise Fransa’nın 1790 yılından itibaren ilan ettiği emirnamelerin tercümesi yoluyla oluşturulmuştur. Daha önce Osmanlı hukuk sisteminde olmayan, süresi önceden belirli cezalar bu kanun ile ilk kez yürürlüğe girmiştir.⁵⁴ Bu kanuna göre hapis cezası gerektiren suçlar ve yer aldığı maddeler kısaca şöyledir:

20. *Bendin 10. maddesine göre, çapulculuğa engel olmamak suretiyle görevi ihmal eden zabıt, rütbe tenzili ve 3 ay hapis cezasına çarptırılır. 16. maddeye göre; suça konu eşyayı kabul etmek yine rütbe tenzili ve 1 yıl hapis, 21. Bent m.1’e göre; zimmet suçuna 3 yıl hapis, ordu hizmetindeki ekmekçinin ihmaline 6 ay hapis, 22. Bent m.1’e göre; askeri eşyaya sahip olmadığı için çalınmasına sebep olana 1 ay, ikinci defasında 3 ay, üçüncü defasında ise 2 sene, m.12’ye göre; özel talimatı tağyir suçuna 6 ay, m.13’e göre genel talimatı tağyir suçuna 1 sene hapis, 24. Bent m.6’ya göre, tekâsül (taksir) ile firara sebebiyet suçuna 6 ay, firar eden mahpus işkence ile ceza olunacak makuleden ise firara sebep olan 1 yıl hapis ile cezalandırılır.*⁵⁵

Görüldüğü gibi Osmanlı henüz Tanzimat Fermanı imzalanmadan 1 yıl önce, suçları ve bunlara verilecek olan süreli hapis cezalarını ayrıntılı olarak kanunlaştırmıştır. Avrupalı devletlerin müdahalesi olmadan kendi içişlerini düzenleme yoluna gitmiştir. 1856 Islahat Fermanı’na kadar bu düzeni korumaya çalışmış fakat bu tarihten sonra gayrimüslimlerin haklarını korumayı bahane eden Avrupalı devletler Osmanlı’daki hapishanelere de el atmışlardır.

1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile kimsenin yargılanmadan idam edilemeyeceği ilan edilir. Hukuk devleti olma yolunda atılan bu adımdan sonra 1840, 1851 ve 1858 tarihlerinde çıkarılan kanunlarla da Osmanlı hapis sistemine ait düzenlemeler yapılır.⁵⁶ Hangi suçlara ne gibi cezalar verileceğini (cezalar, hapis ve kürek cezaları olarak ayrılmıştır) belirten ve 3 Mayıs 1840 tarihinde ilan edilen

⁵² Adak, s. 33.

⁵³ Adak, s. 23.

⁵⁴ Avcı, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73> ; Adak, s. 32.

⁵⁵ Avcı, <http://www.esosder.org/index.php?sayfa=ozet&no=73>.

⁵⁶ Eren, s. 120.

“Kanun-ı Ceza” 11 yıl yürürlükte kalır.⁵⁷ Kamu hukuku alanında şer’i hukuktan ayrılma bu kanunnamenin ilanı ile başlar.⁵⁸ Sonraki yıllarda hukuk alanındaki düzenlemeler ve hapisanelerle ilgili yapılan reformlar devam eder. 3 Ocak 1846’da Meclis-i Vala’da Osmanlı hapisanelerinin durumu görüşülür, hapisanelerin ve mahkûmların durumlarının iyileştirilmesi ve mahkûmların suç tiplerine göre ayrılması gündeme getirilir.⁵⁹ Mecliste hapisanelerin görüşülmesi ve bu konuda bir mazbata oluşturulması, Osmanlı’nın bu konuda adım attığını göstermesi bakımından önemlidir.

1851’de Kanun-ı Ceza yetersiz kalınca “Kanun-ı Cedit” ilan edilir.⁶⁰ Bu kanunla hapis cezasının alt sınırı 15 gün, üst sınırı ise 15 yıl olarak belirlenir fakat bazı cezalara da süresiz hüküm verilir. Örneğin adam öldürme suçuna karışan kadınların ıslah-ı nefis edinceye kadar hapsedilmeleri kararlaştırılır.⁶¹ Hâlbuki 1838 yılındaki kanunlar ve 1840 Kanun-ı Ceza’sı hangi suçların nasıl cezalandırılacağını belirtmişti. Aradan geçen 10 yılda suiistimler olmuş olmalı ki yeniden süresiz hüküm cezası getirilmiştir. Yine aynı yıl Avrupalı elçiler tarafından Osmanlı hapisaneleri hakkında ilk ciddi çalışma yapılır. İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning, 1851’de Osmanlı’daki İngiliz konsoloslarına “Hapisaneler ve Hapishane Disiplini Hakkında İnceleme” adını taşıyan 30 soruluk bir anket gönderir. Gelen cevaplar doğrultusunda *Memorandum on Improvement of Prisons in Turkey* (Osmanlı Hapisanelerinin Islahı Hakkında Muhtıra) adıyla bir rapor yayınlar.⁶²

Her şehirde ve kasabada belirli bir ölçüde hapisanelerin bulunduğu ve şimdiye dek inşa etme ve yönetme bilimlerine çok az ilgi gösterilen Türkiye’de, kayda değer bir harcama olmaksızın iyileştirme için bolca yer var. Gereksiz bedensel acının, ahlaki bulaşıcılıktan kaynaklanan kötülüğün büyük bir kısmı ve yasanın öngörmediği yozlaşmış ve acımasız otorite eylemleri, birtakım yasal düzenlemeler ve ilgili düzenlemelerle tek seferde kaldırılabilir. Daha eksiksiz bir iyileştirme sistemi için bazı ek giderler yapılmaksızın bütün bu zaruri ön hazırlıkların kabullenilmesi durumunda dahi etkili olunabilmesi oldukça zordur. Fakat insan bilgisinin ve kamuoyunun şu anki gelişmiş durumunda, medeni toplumlar arasında bir konuma sahip olduğunu iddia eden ve medeni topluluklar arasında bir pozisyon talep eden hiçbir hükümet, hüküm süren tacizlere ya da suçun baskısını ve suçlu

⁵⁷ Verilen cezalar için bkz. Gültekin Yıldız, *Mapusane*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2012, s. 70.

⁵⁸ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yay., İstanbul, 2006, s. 179.

⁵⁹ Eren, s. 122.

⁶⁰ Yıldız, eserinde kanunun kabul tarihini 20 Aralık 1850 olarak belirtir; s. 100.

⁶¹ Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku*, Mimoza Yay., Konya, 2014, s. 98.

⁶² Yıldız, s. 110, 131.

ya da sanığın kişisel kısıtlamasını ayıran geçmiş dönemlerin yönetiminde bırakmış olabileceği dehşetlere gözlerini kapatamaz.⁶³

Bütün konsolosların sıraladıkları olumsuzluklar arasında mahbeslerin kirliliği, havalandırmanın yetersizliği, mahbeslerin haddinden fazla mahkûmla doldurulması, ısıtmadaki sorunlar ve rutubet gibi konular vardır. Örneğin köylülerin “bir domuz ahırını aratır halde olduğunu” söyledikleri İskenderiye mahbesinden 110 günde tahliye edilmeyen bir mahkûmu “ölüm âzad ediyordu” ya da İstanbul’da kişi başı günlük iki somun ekmek hakkı varken, mahkûm sayısı artınca bu miktar çeyrek somuna kadar iniyordu.⁶⁴ İmparatorluğun her yerindeki mahbeslerde durum aşağı yukarı böyleydi. Canning de gelen cevaplar ışığında acil olarak çözülmesi gereken konuları beş başlık altında topladı:

- a. Fiziki durum ve iç mimari
- b. Aydınlatma, ısıtma, havalandırma ve temizlik
- c. Mahpusların güvenliği, sağlığı, hakça muamele görmeleri, ahlaki açıdan ıslahları ve farklı sınıflara ayrılmaları
- d. Mahbeslerin içinde ya da üzerinde otoritenin sağlanması, nizamnamelerin bunun uygulanmasından mesul olması ve mahpus şikâyetlerinin o çevredeki mahkemelere ulaştırılmasına imkân verilmesi.
- e. Farklı inançlara sahip mahpusların istedikleri ibadeti yapmalarının sağlanması.⁶⁵

Canning özellikle yabancı mahkûmların durumlarına dikkat çeker. Osmanlı’da kaloriferli hücre tipi hapisanelerin kurulmasını gündeme getirir.⁶⁶

⁶³ Metnin orijinali ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kent F. Schull, *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity*, Edinburgh University Press, England Edinburgh, 2014, s. 191.

In Turkey where prisons exist in every city and town of a certain extent and where little attention has hitherto been paid to the science of constructing and administering them, there is ample room for improvement without any considerable out lay. Much unnecessary bodily suffering, much of the evil resulting from moral contagion and from a corrupt and cruel exercise of authority not contemplated by the law, may be removed at once by a few judicious regulations and corresponding arrangements. Even the adoption of these indispensable preliminaries to a more complete system of improvement could hardly be effected without some additional expense. But in the present advanced state of human knowledge and public opinion no government which respects itself and claims a position among civilised communities can shut its eyes to the abuses which prevail, or to the horrors which past ages may have left in that part of its administration which separate the repression of crime and the personal constraint of the guilty or the accused.

⁶⁴ Yıldız, s. 113-117.

⁶⁵ Yıldız, s. 137.

⁶⁶ Şen, s. 20.

Osmanlı'nın bunu karşılaması o dönem için oldukça zordur. Zira henüz hapishane sistemine yeni geçmiş bir devletin hücre tipine, üstelik de kaloriferli hücreye geçmesinin istenmesi makul bir istek değildir. Osmanlı'nın o dönemde yaşadığı zorluklar ve bütçe sıkıntısı da düşünülürse hücre tipine geçmenin daha uzun yıllar Osmanlı'nın gündeminde olmayacağı açıktır.

Canning raporunun girişinde, Amerika ve Avrupa'daki hapishanelerde kaydedilen ilerlemeden ve medeniyet ile hapishane bilimlerinin geliştiğinden bahseder.⁶⁷ Yani raporda "Medenileşmek için hapishaneler olmalı" dayatması olduğu açıktır.⁶⁸ Bu durum Avrupalı devletlerin kendinden güçsüz olanları "medeniyet" götürme bahanesiyle sömürmesine benzetilebilir. Amerika ve Avrupa hücre tipi hapishane sistemine geçmişken, Osmanlı'nın bu konuda geri kalması onlara Osmanlı'yı da kendileri gibi medenileştirme vazifesini yükler. Canning'in emrinde çalıştığı Bakan Aberdeen, "bilinci bulanık barbarların reformu" için çok vakit harcadığını söylediğinde, Canning'in "*Bizim görevimiz, bizim işimiz köleleştirmek değil hür kılmaktır. Bizim meselemiz, yol göstermek ve milletlerin yürüyüşünü yönlendirmektir.*"⁶⁹ şeklindeki cevabı kendilerine yükledikleri vazifenin kanıtıdır. Canning, Eastern Questions adlı kitabında,

*"Dini açıdan hiçbir Hristiyan'ın Müslüman bir hükümete olumlu bakması söz konusu değildir. Babilî'nin farklı zeminlerde Avrupa'ya karşı iyi niyet ve hoşgörüsünü göstermesi gereklidir. Avrupa'nın Osmanlı'nın iç işlerine karışması Avrupa'yı gelecekteki büyük çapta bir savaştan kurtaracaktır, bu durumda Türkiye'nin Avrupa'nın dostu olduğu hesaba katılarak, refahı sağlanmalıdır."*⁷⁰

diyerek Avrupa'nın Osmanlı'ya müdahalesinin zorunluluğundan bahseder.

Bununla birlikte özel olarak Osmanlı'yla daha fazla ilgilenmelerinin sebebi ise gayrimüslimlerdir. Zira suç işleyen azınlıklar İngiliz elçiliğine sığınmakta ve onlar da hapishanelerin durumunu gerekçe göstererek azınlıkları geri vermemektedirler.⁷¹ Açıkça içişlerine müdahale edilen Osmanlı bundan sonra gayrimüslim ve azınlıklar konusuna eğilecek, hapishaneler de dâhil olmak üzere birçok alanda gayrimüslim ve azınlıklara geniş hak ve yetkiler verecektir.

⁶⁷ Adak, s.36.

⁶⁸ Şen, s. 20.

⁶⁹ Yıldız, s. 78.

⁷⁰ Kübra Yanıkoğlu, "Lord Stratford Canning Döneminde Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasındaki İlişkiler", *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 30.

⁷¹ Eren, s. 125.

Canning'in raporundan sonra benzer raporlar gelmeye devam eder. 1856 Kırım Savaşı sonrası Osmanlı'nın yanında savaşa katılan İngiltere ve Fransa, savaş sonunda Osmanlı'nın koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Bunun sonucunda ilan edilen Islahat Fermanı büyük devletlerin Paris'teki temsilcilerine gönderilir ve 30 Mart 1856'da imzalanan Paris Antlaşması'na eklenir.⁷² Böylece Avrupalı devletler, gayrimüslim ve azınlıkları koruma bahanesiyle Osmanlı içişlerine müdahale etme hakkını elde ederler. Fermada kendi istek ve taleplerini dile getirirler. İngiliz Büyükelçisi Canning de fermana hapisaneler ile ilgili bir madde ekletir:⁷³

"...hukuk-ı insaniyyeyi hukuk-ı adâlet ile tevfiğ etmek için mazanne-i sù' olanların veyahut tedibât-ı cezaiyyeye müstahak bulunanların haps ve tevkifine mahsûs olan kâffe-i mahbes ve mahalli sairede usûl-i hapsiyenin mümkün mertebe müddet-i kalile zarfında ıslâhına mübaşeret olunması ve herhalde hapisânelerde bile cânib-i saltanat-ı seniyemden vaz'ı kılınan nizamât-ı inzibatiyeye muvafık olan muamelâtta maada hiçbir gûna mücazaât-ı cismaniye ve eziyet ve işkenceye müşabih kâffe-i muamele dahi kâmilen lağv ve iptal kılınması ve bunun hilâfında vukû bulacak hareket şediden men' ve zecr olunacağından maada bunun icrâsını emreden memurîn ile bi-l-fül icrâ eyleyen kesianın dahi ceza kanûnnâmesi iktizasınca tekdîr ve tedip olunması..."⁷⁴

Azınlıklara yönelik olarak ilan edilen Islahat Fermanı'nda gayrimüslim ve Müslümanların eşit olduğu vurgusu yapılır. Hıristiyanlara tanınan "eşitlik", Müslüman bir devlette yaşamalarının getirdiği sınırlamaları da ortadan kaldırır. Bir Hıristiyan'ın Kur'an üzerine yemin edemeyecek olması ve yemin edemediği için de mahkemede şahadetinin kabul edilmemesi buna örnektir.⁷⁵ Fermanla birlikte Hıristiyanların şahadeti de kabul edilir. Bu ve bunun gibi durumlar ortadan kalkar, Hıristiyan ve Müslüman eşitliği sağlanmaya çalışılır. Buna rağmen, gayrimüslim ve azınlıklara geniş haklar veren fermanın Avrupalı devletlerin baskısı ve kontrolü

⁷² *Islahat Fermanı*, Orijinal Osmanlıca Metin,

<http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/belgeler/231.pdf>

⁷³ Şen, s. 18-19.

⁷⁴ Sadeleştirilmiş Metni için bkz. Muharrem Balcı, *Tanzimat'tan Günümüze Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlihi*, 20 Mayıs 2000,

<http://www.muhammedbalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf>

Beşerî hukuku ilahî hukuk ile uygun hale getirmek için, kendisinden kötülük beklenen kimselerin veyahut cezalandırılanların hapsedilmeleri ve tutuklanmalarına tahsis edilmiş bütün hapisanelerde ve diğer yerlerde hapis usullerinin mümkün mertebe en az zamanda ıslahına başlanması ve her durumda hapisanelerde bile yüce saltanatımca konulan disiplin yönetmeliklerine uygun muamelelerden başka hiçbir biçimde bedensel cezalandırma, eziyet ve işkenceye benzer muamelelerin tamamının dahi bütünüyle lağv ve iptal edilmesi ve bunun aksine meydana gelecek hareketler çok şiddetli engelleneceğinden ve yasaklanacağından başka, bunun yapılmasını emreden memurlar ile fiili olarak yapan insanların dahi ceza kanunnamesi gereğince cezalandırılması...

⁷⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile Zorlu Durukan ve Kaan Durukan, İmge Yay., Ankara, 2002, s. 100.

altında imzalanmış olması, Osmanlı'nın özgürlüğünü kısıtlamaktadır. Ayrıca fermanın uluslararası bir antlaşma metninin (Paris Antlaşması) içinde yer alması, ıslahatların diğer devletler tarafından da denetleneceğini gösterir. Osmanlı'nın bir hukuk devleti olma ve modernleşme yolunda o zamana kadar attığı en büyük adımın bile yabancı devletlerin kontrolünde olması ise Osmanlı'nın egemenliğini kısıtlar.

Islahat Fermanı'nın ardından Mart 1856'da Maliye Hazine Bütçesi'ne "hapishaneler için tertib olunan" başlığı altında 2.500.000 kuruş ödenek konular ve Meclis-i Tanzimat bünyesinde geçici bir komisyon oluşturulur.⁷⁶ Komisyona danışman olarak İngiltere'de bir binbaşı olan Mösyö Gordon, kendisine miralay (albay) rütbesi verilerek getirilir.⁷⁷ Gordon yaptığı çalışmalar sonucunda bir rapor hazırlar ve raporu Ocak 1858'de kendisinin de katılımıyla Meclis-i Tanzimat, Meclis-i Vükela ve Padişah Abdülmecit tarafından kabul edilir. Raporda zanlıların ve mahkûmların ayrı yerlerde tutulmaları, zanlıların çağdaş yöntemlerle sorgulanmaları, koşulların haddinden fazla doldurulmaması, kadın mahkûmlar için ayrı hapishaneler oluşturulması ve mahkûmların insanî koşullarda sağlıklı ortamlarda bulundurulmaları istenir.⁷⁸

Fermanın ve Gordon'un raporunun ardından, elçi Canning ne kadar ilerleme kaydedildiğini şu sözlerle belirtir:

*"Sultan'ın Islahat Fermanı'nı resmen ilanının üzerinden neredeyse iki buçuk yıl geçti... Rüşvet ve iltimas yasağı fermanında açıkça görülmektedir. Ancak bu suçların cezalandırıldığı ile ilgili herhangi bir kamusal örnek henüz görülmedi. Bazı suçlamalar yapıldıysa da bunlarla ilgili bir sonuca ulaşılmadı. Yargılama usulleri ise hala yetersizdir, yargı süreci bozulmuştur. Uygulanıldığı söylenen yeni hukuk süreci daha henüz uygulanmaya başladı. Daha iyi hapishaneler, postahaneler ve polis teşkilatı düzenlemeleri için komisyonlar kuruldu. Ancak şimdiye kadar uygulamada ilerleme katılmadı."*⁷⁹

Fermanın ve kanunların uygulanmasında henüz bir gelişme olmaması üzerine, Islahat Fermanı ve Gordon'un raporu önderliğinde, 9 Ağustos 1858'de yeni bir kanun çıkarılır. Fransız ceza kanunu örnek alınarak hazırlanan *Ceza Kanunname-i*

⁷⁶ Yıldız, s. 172-173.

⁷⁷ İ. DH. / 529-36582 (17 Rabiu'l-ahir 1281) (M. 19 Eylül 1864) Belgede mahbeslerin nizamı için görevlendirilen Mösyö Gordon'dan bahsedilmektedir fakat tarih yanlış yazılmış olmalıdır. Sene 1856-1858 arasında olmalıdır.

İ. HR. / 155-8216 (28 Ramazan 1274) (M. 12 Mayıs 1858) Bu belgede de Gordon'a verilecek hane kirasından bahsedilmektedir.

Ayrıca bkz. Yıldız, s. 173.

⁷⁸ Yıldız, s. 179-181; Şen, s. 20-23.

⁷⁹ Yanıkoğlu, s. 294-295.

Hümayunu,⁸⁰ 1840 ve 1851 yıllarındaki kanunların aksine uzun ömürlü olmuş ve 1926'ya kadar yürürlükte kalmıştır.⁸¹ Bu kanunda ağırlık derecelerine göre *cinayet*, *cünha*⁸² ve *kabahat* olarak ayrılan suçlardan cinayete idam ve hapisle birlikte ağır işlerde çalışmayı içeren kürek cezası verilirken; cünha ve kabahat için para cezası, sürgün ve kalebentlik gibi cezaların yanında 1 haftadan 3 seneye dek hapis cezası öngörülmüştür. Hapis cezası gerektiren suçlardan başlıcaları ise yaralama ve silah çekme (m. 168-191); hırsızlık ve yankesicilik (m. 216-230); tecavüz (m. 197-202); kız ve çocuk kaçırma (m. 203-206); çocuk düşürtme (m. 207-212); mahkûm saklama (m. 117-121) gibi suçlardır.⁸³ Kanunun çıktığı sıralarda 1857-1861 devresine ait “*Rumeli eyaleti mahbushanesine getirilip tutulan*”lara ait düzenlenmiş bir kayıтта ise en başta gelen suçlar katil (104), eşkıyalık-yol kesme (72) ve hırsızlık (52) tır.⁸⁴

Ceza Kanunname-i Hümayunu ile birlikte taşradaki ilk hapisane Eylül 1859'da Yanya'da açılmıştır. Mayıs 1866'da inşasına onay verilen ilk kadın hapisanesinin de yine burada yapılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu yeni binaların artık “mahbes” yerine “hapisane” şeklinde tanımlandığı görülür. Elçi Canning'in kullandığı “prison” kelimesine karşılık olarak Osmanlı da “hapisane” şeklinde bir söyleyişe gitmiştir. Yanya'da o sırada kadın mahkûmların kalması için kiralanmış evin, resmî yazışmalarda “*hapishâne ittihâz olunan hâne*” olarak geçmesi de dilde ve zihinlerde artık her kapatma yerine bu ismin verilmeye başlandığını gösterir.⁸⁵

Ceza kanunlarından sonra 1859'da Muhakemât Nizamnamesi çıkarılır. Nizamnamenin 27. maddesinde, zaptiye müsteşarı ve divan-ı zaptiye reisinin görevlerinden bahsedilir. Bu kişiler hapisanelerin daha iyi duruma gelmesi, mahkûmların gerekli şekilde bakılmaları gibi konularda gerekli gördükleri ıslahatları Bâb-ı Âli'ye bildirmekle görevlendirilirler.⁸⁶

⁸⁰ Düstur, 1. Tertip, C.1, 1289, s. 537-596.

⁸¹ Ayşe Özdemir Kızıllan, “Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkûmlar (1839-1922)”, *Doktora Tezi*, Isparta, 2011, s. 31; Eren, s. 127-128.

⁸² Cünha: Cürüm derecesindeki suç, kabahatten ağır ve cinayetten hafif olan suç. *Türkçe Sözlük*, C. 1, s. 416.

⁸³ Düstur, C. 1; Yıldız, s. 193.

⁸⁴ Yıldız, s. 193.

⁸⁵ Yıldız, s. 196-197.

⁸⁶ Ahmet Çiçen, “II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı”, *Yüksek Lisans Tezi*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010, s. 22.

Tüm bu kanunlara ve nizamnameye rağmen, uygulamada malî güçlüklerden dolayı oldukça yavaş hareket edilir. Elçi Canning'den sonra İngiltere'nin İstanbul Elçisi Henry Bulver de hapishane reformlarını incelemeye alır. Osmanlı Hariciye Nezareti'ne sunduğu 30 Mart 1860 tarihli notada Osmanlı mahpuslarının “*vahşi hayvanlar gibi vahim mahallerde tevkîf olunduğu*”na dikkat çeker ve malî yetersizliğin bir gerekçe olmadığını söyler. Mahkûmların yaz aylarında çeşitli imalat yerlerinde çalıştırılmaları, çadırlarda kalmaları ve kapalı mekânlardan kaynaklı sağlık sorunlarından kurtulmaları, bu esnada da hapishanelerin havalandırılması fikrini ortaya atar.⁸⁷ Osmanlı yine oyalama taktiği uygulayınca, İngiltere Elçiliği 5 Ocak 1861'de Hariciye Nezareti'ne yargıç Edmund Stanley imzalı yeni bir proje sunar. Projede ağır cezalardan mahkûm olanlar için bir çiftlik, yani açık havada zorunlu çalışma kampı önerir. Ayrıca kendi vatandaşlarının hapishanelerde çektiği sıkıntıları önlemek için de sürekli girişimlerde bulunur. Osmanlı baskılara daha fazla dayanamaz ve 21 Eylül 1861'de Sadaret'ten taşradaki bütün vali ve mutasarrıflara bir talimat gönderir. Bütün yetkililere mahbeslerin elden geçirilmesini ve temizliğini hatırlatır.⁸⁸

8 Mart 1862'de İngiltere Elçiliği yeni bir nota daha gönderir. Tersane Zindanı'nın kötülüğünden yakılarak kendi vatandaşlarının Zabtiye mahbesine naklini ister. Meclis-i Vala ise kürek mahkûmlarının Zabtiye mahbesinde tutulamayacağını ve sadece yabancıların değil bütün mahkûmların hayat şartlarının iyileştirilmesi için Tersane Zindanı'nın yenileneceğini belirtir. Yapılan incelemede 635.875.5 kuruş bedel çıkarılınca bu konu da askıya alınır.⁸⁹ Görüldüğü gibi İngiltere bir türlü vazgeçmez, sürekli nota göndererek Osmanlı'yı uyarır. Osmanlı ise bütçe sıkıntısından dolayı somut adımlar atmaya yanaşmaz. Uzun yıllar yeni hapishaneler yapılması, mevcut olanların iyileştirilmesi gibi konular sürüncemede kalır. Ayrıca İngiltere kendi vatandaşlarının durumunun kötülüğünden bahsederek Osmanlı'ya baskı uygular. Osmanlı da ülkesindeki İngiliz teb'anın iç meselesi olduğunu belirtmek ve sadece onlara ayrımcılık uygulanamayacağını vurgulamak için yazılarında “bütün mahkûmlar” ifadesini kullanır.

⁸⁷ İ. DH. / 468-31279 (25 Recep 1277) (M. 6 Şubat 1861); Yıldız, s. 197-198.

⁸⁸ Yıldız, s. 200, 222.

⁸⁹ Yıldız, s. 223-224.

Hapishaneler konusunda düzenlenen raporlara ve alınan kararlara rağmen ilk ciddi adım 27 Ağustos 1870 tarihinde çıkan padişah iradesi ile atılmıştır.⁹⁰ Bu tarihten sonra ilk Osmanlı umumî hapishanesi için çalışmalara başlanır ve hapishane Ocak 1871’de sadrazam ve vükela tarafından merasimle açılır. Üç gün boyunca yabancı elçilerin ve halkın ziyaretine açık bırakılır. Bu konuda ulemadan Osmanlı vakanüvisi Ahmet Lütfi Efendi şöyle bir değerlendirme yapar:

*“Hapishâne’nin seyr ü temâşâsına halkı da’vetten de bir ma’nâ bulamadığımı kayd ü tahrîre mecbûr oldum. Hapishâne’nin hüsn-i hâl ve mahâlli huzûr ve rahat olduğunu halk görsün de oraya özensin mi demektir bilmem.”*⁹¹

Oysa bu yıllarda sadece Osmanlı değil; Brezilya (1850), Peru (1862) ve Arjantin (1877) başkentlerinde de şehrin en merkezî yerlerine kurulan hapishaneler törenle açılmış, yabancı elçi ve halka gezdirilmiştir. Hapishaneler o dönemde ilerlemenin sembolü olarak görülmüştür.⁹²

Örnek olarak yapılan Derssadet Hapishane-i Umumisi’nin içinde kadın, erkek ve çocuk mahkûmlar için ayrı koğuşlar, revir, cami, kilise, çamaşırhane ve yemekhane bulunuyordu. Mahkûmlara yatak, yorgan ve giysi hizmeti de sunulan hapishane,⁹³ ilk olmasına rağmen donanımı ile dikkat çekmektedir. Buna rağmen, hapishane yönetiminin görevini kötüye kullanması ve mahkûm sayısının artması sonucu altı ay gibi kısa bir sürede dolar ve güvenlik önlemleri yetersiz kalır.⁹⁴

1878 Berlin Antlaşması’na kadar ülkenin hemen her bölgesine (Diyarbakır, Kırklareli, Sivas, Amasya vb.) hapishaneler yapılır fakat bunlar iki katlı kargir (taş ve tuğladan yapılmış) binalardır ve ısıtma, yeme-içme, temizlik, salgın hastalıklar ve güvenlik gibi büyük eksiklikleri vardır. Buna rağmen bu hapishaneler de kısa sürede dolar ve bu konuda yeni reformların gerekliliği ortaya çıkar.⁹⁵

⁹⁰ Yıldız, s. 269.

⁹¹ Münir Aktepe, *Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, TTK Yay, C. XII, Ankara, 1989, s. 100.

⁹² Yıldız, s. 276-277.

⁹³ Gizem Sivri, “Osmanlı’da Kadın Mahkûm Olmak: Kadınları Mahkûm Etme ve Denetleme Pratikleri Üzerine Bir Değerlendirme (1840-1919)”, *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul, Temmuz 2017, s. 87.

⁹⁴ Şen, s. 28.

⁹⁵ Eren, s. 138-139.

2. BÖLÜM: II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDEKİ BAZI HAPİSHANELERDEN ÖRNEKLER, YAPILAN İSLAHATLAR VE MAHKÛMLARIN DURUMLARI

II. Abdülhamit günümüzde bile en çok tartışılan Osmanlı padişahlarından birisidir. Kimilerine göre “Kızıl Sultan”dır, kimilerine göre ise akılcı politikalarıyla ülkenin dağılma sürecini geciktiren bir padişaktır. Anayasa ve meşrutiyeti ilan edeceğini söyleyerek tahta çıkmış ve 33 yıl boyunca ülkeyi yönetmiştir. İlk yıllarında otoritesini meclisle paylaşsa da 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nı bahane ederek meclisi süresiz tatil etmiş ve sınırsız egemenliğini her alanda hissettirmiştir.

Abdülhamit döneminde hemen her alanda olduğu gibi adli alanda da yenilikler yapılır. Hem padişahın ülke içindeki ihtiyaca cevap vermek için çıkardığı yeni kanunlarla hem de Avrupa’nın baskısıyla yapılan bazı ıslahatlarla hapisanelerde modernleşme sağlanmaya çalışılır. Abdülhamit döneminde ülkenin her yerine hapisane açıldığı veya mevcut hapisanelerde ıslahata girişildiği için bu bölümde, Abdülhamit dönemi hapisanelerinin genel özellikleri üzerinde durulacak ve bazı hapisanelerden örnekler verilecektir. Ayrıca bu dönemde hapisanelerin bir ıslah merkezi olup olmadığı sorusuna değinilecektir. Bunun için hapisanelerdeki ıslah çalışmalarından bahsedilecek; erkek, kadın ve çocuk mahkûmların durumları ayrı ayrı ele alınacak ve her biri için yapılan iyileştirmeler anlatılacaktır.

2.1. II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri

Hapishanelerle ilgili yapılan ilk uygulama 21 Mayıs 1880’de “Memalik-i Mahrusa-yı Şahane’de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Layihası”nın yürürlüğe girmesi olur. Nizamname 6 bölüm ve 97 maddeden oluşur.⁹⁶ Hapishane ve tevkifhanelerin tipleri, hapishane personelinin görevi, mahkûmların hapishane hayatı gibi konuları içeren nizamname 1880’de çıkarılmasına rağmen, ancak 1917 yılı sonlarında resmî olarak basılmış ve 1918 başlarında ilgili makamlara gönderilebilmiştir.⁹⁷

Nizamnamenin ilk maddesi “Her kaza ve liva ve vilayet merkezlerinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacaktır.”⁹⁸ şeklindedir. Bu durum II. Abdülhamit döneminde büyük oranda gerçekleşir. Hemen hemen her eyalet, şehir merkezi ve kazaya hapishane açılır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Sinop (1885)
- Şırnak (1886)
- Kırklareli (1886-1887)
- Kütahya (1888-1889)
- Kastamonu (1889)
- Alaçam (1890)
- Bafra (1893-1894)
- Ordu (1897-1898)
- Uşak (1899-1900)
- Erzurum (1900)
- Cide (1900-1901)
- Hınıs (1905)
- Bilecik (1906-1907)
- İpsala (1906-1907)

⁹⁶ Nizamnamenin tam metni için bkz. Ek-1. Metnin Osmanlıcası için bkz. *Ceride-i Mehakim*, 1296, s. 355-375.

⁹⁷ Kent Fielding Schull, “Penal Institutions, Nation-State Construction, and Modernity in the Late Ottoman Empire, 1908-1919”, *Ph. D Dissertation*, University of California, Los Angeles, 2007, s. 101; Yıldız, s. 381-382.

⁹⁸ Bkz Ek-1.

- Kınık (1907)⁹⁹

Bunlar açılan hapishanelerin bir kısmıdır fakat eski düzen büyük ölçüde devam eder, nizamnamenin getirdiği diğer yenilikler uygulanmaz. Örneğin Üsküdar'daki Paşakapısı Hapishanesi, 1887 yılında yapılan Mülkiye İdadi Mektebi-Üsküdar Sultaniyesi'nin (bugünkü Burhan Felek Lisesi) bodrum katında açılır.¹⁰⁰ Görünürde bir okulun bodrum katında da olsa bir hapishane kurulmuştur fakat havalandırma, temizlik, güvenlik gibi nizamnamede geçen şartlardan hiçbirine dikkat edilmemiştir. Hapishanelerdeki mahkûm sayısı arttığı için Osmanlı bulduğu her dört duvarı hapishaneye çevirmiş, mekân dışındaki konulara ehemmiyet vermemiştir. Yazışmaların ve mahkemelerin de çok uzun sürmesi hapishaneleri olumsuz etkilemiştir. Yazışmalar aylarca sürdüğü için hapishanede yapılacak yenilikler aksamış, mahkemeler ise yıllarca sürmüş ve bu da tutukluların hükmü kesinleşmeden hapishanede kalmalarına sebep olmuştur.

O dönemde Osmanlı'nın içinde bulunduğu mali ve siyasi problemler de hapishane konusuna eğilmesini engellemiştir. Abdülhamit hapishane açmakla yetinmeyip, var olanların da ıslah edilmelerini istemiştir. Ancak devletin mali durumu buna el vermez. Ayrıca içeride kendisine karşı olan muhalif bir grupla mücadele ederken, dışarda da Avrupalı devletlerin sömürgeleşme faaliyetlerine karşı Panislamizmi yaymak için mücadele etmiştir. Tüm bunlar hapishaneler konusunu sürekli geri plana atmıştır.

2.2. II. Abdülhamit Dönemindeki Bazı Hapishaneler

Bu kısımda, Abdülhamit dönemindeki bazı hapishanelerden kısa örnekler verilerek, ülkedeki hapishanelerin genel tablosu ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Zira hemen hemen bütün hapishanelerde durum aynıdır. Önce derme çatma bir hapishane yapılır veya var olan bir bina hapishane olarak kullanılır. Daha sonra mahkûm sayısı artınca hapishane yetersiz gelir. Bunun için bir ıslah planı hazırlanır fakat bütçe yetersizliğinden dolayı tam olarak uygulanamaz. Mahkûmlar yine harap haldeki hapishanede kalmaya devam ederler.

⁹⁹ Demirbaş, s. 34.

¹⁰⁰ Eren, s. 142.

2.2.1. İstanbul Hapishanesi

Osmanlı'da ilk hapishane II. Mahmut döneminde, Mehterhane olarak kullanılan Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'nın bir bölümüne "Hapishane-i Umumi" adıyla açılmıştır (1831). Bununla beraber İstanbul'daki zindanlar kaldırılır fakat İstanbul dışındaki kaleler zindan olarak kullanılmaya devam eder.¹⁰¹ Hapishane atölyelerinin kurulması ve profesyonel anlamda mahkûmların çalıştırılması da yine ilk kez II. Meşrutiyet Dönemi'nde Hapishane-i Umumi'de gerçekleşmiştir.¹⁰² Kısa süre içerisinde hapishanede; marangozhane, terzihane, kundurahane, süpürgehane atölyeleri tesis edilmiş, boncuk imalatına da başlanmıştır.¹⁰³

Abdülhamit yurdun her yerinde hapishaneler olması gerektiğini düşündüğü için Anadolu'da hapishane yapımına özen göstermiştir. Bu durum da İstanbul Hapishanesi'nin, Abdülhamit döneminde ikinci planda kalmasına sebep olmuştur. Hapishane, II. Meşrutiyet döneminde yeniden etkin hale getirilerek ürettikleri malzemelerle devlete katkı sağlamıştır.¹⁰⁴

2.2.2. Çanakkale Hapishanesi

Çanakkale, diğer adıyla Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi ile ilgili ulaşılan en eski belge 24 Mart 1849 tarihlidir. Bu belgede mevcut hapishanenin yetersiz olduğu ve yeni bir hapishane inşasının gerekliliğinden bahsedilir.¹⁰⁵ 15 Kasım 1849 tarihli belgede ise mutasarrıf konağı civarına yeni bir hapishane istenir.¹⁰⁶ Buradan anlaşılmaktadır ki aradan birkaç ay geçmiş olmasına rağmen, hapishane inşaatı henüz başlamamıştır.

1859 tarihli bir belgede ise çıkan bir yangın sonucu Kal'a-i Sultaniye Hapishanesi'nin büyük zarar gördüğünden bahsedilir.¹⁰⁷ Yani bu yıllar içerisinde hapishanenin inşasının bittiği anlaşılabilir. Bundan sonraki mesele hapishanenin

¹⁰¹ Şen, s. 17; Eren, s. 119.

¹⁰² Kurtuluş Demirkol, "II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 168.

¹⁰³ Zafer Atar, "20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, Nisan 2015, s. 23.

¹⁰⁴ DH. MB. HPS. / 50-7 (28 Rabiu'l-ahir 1331) (M. 6 Nisan 1913)

¹⁰⁵ Emel Demir, "Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği", *Yüksek Lisans Tezi*, Çanakkale, 2013, s. 80.

¹⁰⁶ A. }AMD. / 13-27 (29 Zilhicce 1265)

¹⁰⁷ Demir, s. 80.

tamiridir ve bununla ilgili yazışmalar uzun yıllar devam eder. Örneğin 15 Ağustos 1890 tarihli bir belgeden, hapishanenin tamiri için gerekli meblağın o yılki bütçeye dâhil edilmesi hususunda Maliye Nezareti'ne bir yazı gönderildiği görülür.¹⁰⁸ Buna rağmen Çanakkale hapishanesinin tamiri de diğer hapishanelerde olduğu gibi bütçe yetersizliğinden dolayı sürekli ileriki yıllara ertelenir, sadece ufak çaplı ıslah çalışmaları yapılır.

2.2.3. Aydın Vilayeti Hapishanesi

Aydın Vilayeti'nin merkez hapishanesi İzmir'de olduğu için Aydın Hapishanesi geri planda kalmıştır. İzmir'deki hapishaneye göre fazla bilgi bulunmayan Aydın Hapishanesi'nin ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 1847'de katil ve çeşitli suçlular için kullanıldığı bilinmektedir.¹⁰⁹

Bu yüzyılda diğer hapishanelerde olduğu gibi Aydın ve vilayetindeki hapishaneler de doluluk oranını aşmış durumdadır. Özellikle vilayetteki kürek merkezlerinden olan Bodrum Hapishanesi'nde mahkûmların çokluğu sebebiyle hastalıklar artınca, bazı mahkûmların geldikleri hapishanelere geri gönderilmeleri veya hapishanenin genişletilmesi istenir.¹¹⁰ Yine 1900 yılında Bodrum'a başka yerlerden mahkûm sevki yapılmaması ve hapishanenin tamiratının yapılması istenilir fakat diğer taşra hapishanelerinde olduğu gibi bütçe azlığı nedeniyle yapılamaz.¹¹¹

2.2.4. Isparta Hapishanesi

19. yüzyılın ikinci yarısında Isparta'da eski hükümet konağının alt katındaki odaların, hapishane olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1867 Vilayet Nizamnamesi ile Isparta Sancağı, Konya Vilayeti'ne bağlanınca hükümet konağı devlet dairesi olmuştur. Böylece yeni bir hapishaneye ihtiyaç duyulur ve mahkûmlar Isparta Süvari Kışlası'nın hayvanlara ait ahırına yerleştirilirler.¹¹² Bundan sonraki süreç bütün hapishanelerde olduğu gibi ıslah çalışmaları için yapılan tespitler, ayrılan bütçe,

¹⁰⁸ DH. MKT. / 1751-38 (28 Zilhicce 1307)

¹⁰⁹ Adak, s. 52.

¹¹⁰ DH. MKT. / 378-81 (1 Zilhicce 1312) (M. 26 Mayıs 1895)

¹¹¹ Adak, s. 57-58.

¹¹² Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 2011, s. 355.

bunlar için yapılan yazışmalar ve bu sırada mahkûmların yetersiz koşullarda hapsedilmesi olarak yıllarca devam eder.

2.2.5. Sinop Hapishanesi

Sinop Kalesi'nin içinde olan Sinop Hapishanesi 1214'te I. İzzeddin Keykavus tarafından yaptırılmıştır. Kalenin zindan olarak kullanılması ve mahkûm barındırması ise 1560lı yıllara dayanır.¹¹³ Bugünkü anlamıyla bir hapishane ise 1885'te II. Abdülhamit zamanında Sinop mutasarrıfı olan Veysel Paşa tarafından yaptırılır. Veysel Paşa 1856'ya kadar tersane olarak kullanılan yere bir hapishane yaparak, etrafını surlarla çevirtir.¹¹⁴ Sinop Hapishanesi, ilk hapishane olan İstanbul Sultanahmet'teki Hapishane-i Umumi'den sonra taşrada kurulan ilk hapishanelerden olması sebebiyle büyük önem arz eder.¹¹⁵

Sinop Hapishanesi'nin yüksek duvarlarla çevrili bir kale hapishanesi olması, kalebent ve pranga mahkûmları için bir sürgün yeri olmasını sağlamıştır. Bodrum'dan sonraki en önemli sürgün yeri olan Sinop, pek çok ünlü mahkûma da ev sahipliği yapmıştır.¹¹⁶ Diğer hapishanelerde olduğu gibi burada da doluluk oranı ziyadesiyle aşılır ve yeni bir hapishane yapılması istenir fakat mali yetersizliklerden dolayı mevcut hapishanenin genişletilmesine karar verilir.¹¹⁷ Bunun için bir inceleme yapılarak hazineden gerekli meblağ ayrılır fakat bu da yetmez. Maliye Nezareti'ne bir tebligat çekilerek ek bütçe ayrılması arz edilir. Abdülhamit'in de onayıyla inşaat için gerekli meblağ sağlanır.¹¹⁸

¹¹³ Nazmiye Akbey, "XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi", *Yüksek Lisans Tezi*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2015, s. 31.

¹¹⁴ Alev Çakmakoglu Kuru, *Sinop Hapishanesi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara, 2004, s. 11.

¹¹⁵ Akbey, s. 32.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Akbey, s. 32.

¹¹⁷ Kemal Daşcıoğlu, "Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi'nin Durumu", *Erdem*, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Yay., S. 51, 2008, s. 59.

¹¹⁸ İ. DH. / 1342-32 (20 Recep 1314) M. 25 Aralık 1896 tarihli Maliye Nezareti'ne gönderilen tebligatta, Sinop İçkale'deki hapishanenin tamirâtı için ayrılan 268.862 kuruşun yetmediği bildirilerek daha fazla para istenir. Maliye Nezareti de durumu Şura-yı Devlet'te görüşerek âzâların onayını alır. Son olarak padişahın da onayıyla istenilen miktarın gönderileceği bildirilir.

2.2.6. Erzincan Hapishanesi

Erzurum Beylerbeyliği'ne bağlı Erzincan Sancağı'na bir hapishane yapımı ilk kez 14 Ağustos 1887 tarihli bir başvuru yazısında görülür.¹¹⁹ Bundan önce mahkûmlar muhtemelen kiralanan bir yerde kalmaktadırlar fakat her vilayete ve sancağa bir hapishane politikası gereği, Erzincan'da da modern bir hapishane yapımı şarttır. Bunun için başkentle yazışmalar başlar.

Osmanlı'nın o dönem içinde bulunduğu mali sıkıntılardan dolayı hapishane için gerekli olan bütçe denkleştirilemez. 1887'den 1893'e kadar yazışmalar devam eder.¹²⁰ Modern bir hapishane yapımı mali açıdan zorlayıcı olduğundan, bu süreçte Erzincan Vilayeti tarafından yapılan bir binanın satın alınarak hapishane olarak kullanılması gündeme gelir. Böylelikle bir bina, hapishane olarak tahsis edilir fakat 1894'te bu binanın da yetersiz kaldığı belirtilir.¹²¹ Diğer hapishanelerde olduğu gibi mahkûm sayısı fazladır ve hasta mahkûmlar için bir hastane yoktur. Bu dönemde Osmanlı kendi iç meselelerine ve dışarda birçok yabancı devlet ve sorunlarla uğraştığı için hapishanelerin modernleşmesi meselesine eğilememiştir.

2.3. II. Abdülhamit Dönemi Hapishane Islah Çalışmaları

Abdülhamit'in tahta çıktığı yıl, hapishanelerin vaziyetini görmek için bir örnek vermek gerekirse Bursa'daki hapishaneye bakılabilir. 13 Temmuz 1876 tarihli iradede Timurtaş Hamamı'nın yenilenerek hapishaneye dönüştürülmesinin Şura-yı Devlet tarafından onaylanması,¹²² Abdülhamit'in tahtı devraldığı yıl, hapishane binalarının eksikliğini göstermesi açısından önemlidir.

Abdülhamit döneminde birbiri ardınca çıkarılan kanunlarla yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu kanunlar sırasıyla şunlardır:

- 9 Haziran 1879 – İlamat-ı Hukukiyenin Sûret-i İcrâsına Dair Kanun
- 17 Haziran 1879 – Mehâkim-i Nizâmiye Teşkilât-ı Kanunu
- 22 Haziran 1879 – Usul-ı Muhakemât-ı Hukukiye Kanunu

¹¹⁹ DH. MKT. / 1439-53 (24 Zilkade 1304).

¹²⁰ DH. MKT. / 1687-32 (12 Cemaziyelevvel 1307) (M. 4 Ocak 1890). Bu belge, bu yıllar arasında yapılan yazışmalara örnek olarak verilmiştir.

¹²¹ Muharrem Uslu, "Erzincan'da Suç, Suçlu ve Hapishane (XIX. Yüzyılın Sonu – XX. Yüzyılın Başı)", *Yüksek Lisans Tezi*, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan, 2010, s. 38.

¹²² İ. ŞD. 31/1525 (20 Cemaziye'l-âhir 1293).

- 25 Haziran 1879 – Usul-ı Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu
- 24 Temmuz 1879 – Mukâvelât Muharirleri Nizamnâmesi¹²³

Usul-ı Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu'nun 448-458. maddeleri, tevkifhane ve hapisanelerle ilgilidir. Kanunla, her ceza mahkemesinde bir tevkifhane olma zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca tevkifhane ve hapisane görevlileri, teftişi ve sağlık koşulları ile ilgili hükümler de bulunmaktadır.¹²⁴

1879'da kanunların yanı sıra mahkemelerle ilgili düzenlemeler de yapılmıştır. Hapishanede mahkemeye çıkmayı bekleyen kişi için, mahkemelerin düzgün çalışması önemlidir. Bunun için ilk olarak 12 Nisan 1879'da mahkeme isimleri değiştirilmiş ve mahkemelere doğrudan dilekçe verme usulü getirilmiştir. Önceden dilekçeler mülki amirlere verilir, onlar ne zaman dilekçeyi mahkemeye verirlerse işlemler de o zaman başlardı. Bu da tutukluların günlerce hapishanede kalması demektir. Daha sonra 17 Haziran'da çıkarılan Mehakim-i Nizamiye Teşkilatı Kanunu ile mahkemelerle ilgili yeni düzenlemelere gidildi. Her kazada mahkeme açılmasını öngören kanunla önemli bir adım atılmış oldu fakat eleman eksikliğinden dolayı uygulanamadı. Bu yüzden yine davacılar ve davalılar mahkemeye gidebilmek için saatlerce süren yolculuklar yapmak zorunda kaldılar.¹²⁵

II. Abdülhamit döneminde yargıda yapılan bu yenilikler, yabancı ülkeler tarafından da takdir ediliyordu. Abdülhamit döneminde görev yapan ABD elçisi Straus'un, Osmanlı ile ilgili düşünceleri şunlardır:

“Fransa'nın yargı sistemini kendilerine büyük oranda uyarlayarak, başvuru dilekçelerinin düşük dereceli mahkemelerden büyük dereceliye doğru yapılmasına izin vermişlerdi. Rusya'daki gibi despot bir idari sistem yoktur. Günümüz medeni dünyasında nefret edilmeyi özellikle hak edenler “Korkunç Türk” değil ancak aşâğılık Rus zulümleri ve barbarlıklarıdır.”¹²⁶

¹²³ Fatmagül Demirel, “Osmanlı Usul-ı Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu'nda Hapishaneler”, *Hukuk ve Adalet, Eleştirel Hukuk Dergisi*, S. 6-7, İstanbul, Ekim 2005, s. 68-69.

¹²⁴ 448-458. maddelerin tam metni için bkz. *Düstur*, 1. Tertip, C. 4, 1296, s.216-217. Metnin transkript edilmiş hali için bkz. Ek-2.

¹²⁵ Fatmagül Demirel, “Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909)”, *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Der: Noemi Levy ve Aleksandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2007, s. 190-191.

¹²⁶ Yasemin Diril, “II. Abdülhamit Döneminde Elçilik Yapan ABD Elçisi Straus'un Elçilik Yılları (1887-1888, 1898-1900, 1909-1910)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2006, s. 35.

Ayrıca Straus verdiği bir demeçte, kimsenin Sultanın yazılı emri olmaksızın idam edilemeyeceğini ve II. Abdülhamit döneminde bir tek ölüm fermanının bile verilmediğini söyler.¹²⁷

Adli alanda yapılan yeniliklerle birlikte hapishanelerle ilgili yapılan en büyük ıslahat şüphesiz ki 1880 yılında çıkarılan nizamname olur. “*Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne’de bulunan tevkîfhâne ve hapishânelerin idâre-i dâhiliyelerine dâir nizâmname lâyihası*”, 6 fasıl ve 97 maddeden oluşan ayrıntılı bir nizamnamedir. Birinci bölümde hapishanelerin idaresi, ikinci bölümde hapishane görevlileri, üçüncü bölümde mahkûmların işleri, dördüncü bölümde mahkûmların çalıştırılması, beşinci bölümde koğuşlar ve uyulacak kurallar, son bölümde ise mahkûmların ibadetlerinden bahsedilmektedir.¹²⁸ 1880 Mayısında çıkarılan, ancak 1917 yılında hükümetçe resmen benimsenen nizamname, birkaç değişiklikle 1930’a kadar yürürlükte kalmıştır.¹²⁹

Osmanlı, adlî alandaki ıslahatlar için devlet adamlarından da yardım alır. Abdülhamit, kendisi zamanında yedi kez sadrazamlık görevini yürütmüş olan Küçük Mehmet Said Paşa’nın fikirlerine değer vermektedir. Said Paşa, Abdülhamit’in kendisine danıştığı fikirler üzerine lâyihalar yazmıştır. 31 Ağustos 1880 tarihli lâyihasında, adalet alanında ıslahatın şart olduğunu belirten Said Paşa, adaletten ayrılan bir devletin çöküş sürecine gireceğini ve gayrimüslim halkın da devletten soğuyacağını belirtir. Adaletin tam manasıyla sağlanabilmesi içinse, hukuk mekteplerinin gerçek manada hâkim yetiştirmesini ve hapishanelerin ıslahının “*ihtiyacat-ı beşeriye ve medeniyeye*” göre yapılması gerektiğini vurgular.¹³⁰ Aynı şekilde, Romanya sefiri tarafından 14 Temmuz 1893 tarihinde Abdülhamit’e takdim edilen mufassal lâyiha da yapılması gereken ıslahatları anlatır. Vükelanın sadece merkezde değil, belli aralıklarla habersizce taşraya da çıkıp teftiş yapmasını tavsiye eder. “... doğru merkez mal sandığını ve vilayet aklamını ve daire-i belediye ile mehakim ve mekatibi ve kışla ve hastahane ve habishaneleri ziyarete gitmelidir. Badehu hükümet konağına giderek ilk teftişinde müşahede ve muayene ve tahkik

¹²⁷ HR. SYS. / 60-10 (15 Ramazan 1307) (M. 5 Mayıs 1890).

¹²⁸ Bkz. Ek-1.

¹²⁹ Yıldız, s. 382.

¹³⁰ Mustafa Oğuz, “II. Abdülhamid’e Sunulan Lâyihalar”, *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 73-76.

eylediği şeyleri isticvab için valiye muntazır olmalıdır.”¹³¹ Görüldüğü gibi Abdülhamit, adliye ve hapisaneler alanındaki ıslahatlar için devlet adamlarının fikirlerini alır; onlara danışarak hangi ıslahatların yapılmasının mümkün olup olmadığına karar verir.

1890’a gelindiğinde devletler için büyük önem arz eden Petersburg Hapishaneler Kongresi toplanır. Kongre, Rusya’nın ev sahipliğinde yapılmış ve görkemli bir açılışa sahne olmuştur. Osmanlı da kongreye Ceza İşleri Müdürü Celal Bey’i göndermiştir. 15 Haziran 1890’da başlayan kongreye, Osmanlı da bir rapor hazırlayarak sunmuş ve II. Abdülhamit devrinde hapishaneler hakkında yapılan ıslahatlardan bahsetmiştir. Temel olarak üç oturumda gerçekleşen kongrenin ilk oturumunda ceza kanunlarından, ikinci oturumda hapishanelerin durumundan ve son oturumda suçların engellenmesinden bahsedilmiştir.¹³² Bu kongre, Osmanlı’nın hapishane ıslahatlarını önemseydiğini dünyaya göstermesi bakımından büyük önem arz eder. 1885 Roma Hapishaneler Kongresi’ne davet edilmeyen Osmanlı’nın beş yıl sonraki bu kongreye davet edilmesi, gerçekleştirilen ıslahatların diğer devletlerce fark edildiğinin göstergesidir. Ayrıca Osmanlı’nın modern devletlerarasındaki prestiji artmış ve Osmanlı artık kendini gelişmiş devletler statüsünde görmeye başlamıştır.

Abdülhamit hapishane ıslahatlarını sadece diğer devletlerle eşit olmak için değil, içteki ihtiyaca cevap vermek için de istemektedir. Prusyalı mimar Jasmund’un Meclis-i Vükelâ’da gündeme getirdiği “Projet le Prison Centrale a Yedi Koule” (Yedikule Merkezi Hapishane Projesi), Avrupa’dan esinlenerek Osmanlı’da da ilk kez hücre sistemini öne sürmesi açısından büyük önem arz eder. Mahkûmların gündüzleri beraber çalışarak yemek yemesini, geceleri ise hücrelerine dönmelerini öneren proje, Amerika’daki Auburn rejimini hatırlatır.¹³³ Abdülhamit de mahkûmların koğuşlarda tek kalmasının sorunları azaltacağını düşünür. Bunun için Adalet Bakanlığı’na bir emir verir. Bakanlık bir komisyon kurarak rapor hazırlar. 8

¹³¹ Y.. PRK. EŞA. / 18-15 (29 Zilhicce 1310) (M. 14 Temmuz 1893); Oğuz, s. 122.

¹³² Fatmagül Demirel, “1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi”, *Toplumsal Tarih*, C.15, S. 89, İstanbul, Mayıs 2001, s. 11.

Kongreye davet edilen diğer devletler ise İngiltere, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Fransa, Yunanistan, İtalya, Japonya, Norveç, İsveç, ABD’dir.

¹³³ Yıldız, s. 430-431.

Mayıs 1893'te yayınlanan rapora göre İstanbul Yedikule'de yapılacak hücre tipi hapishane için (günümüz F tipi hapishanesi), 2.556.000 kuruş maliyet çıkarılır. Tek kişilik dört yüz elli odadan oluşan hapishanede, tarım alanları, atölyeler ve yürüyüş sahaları olacaktır. Hücrelerde kişiye özel tuvalet, karyola, masa ve fırın olacaktır. Ayrıca merkezi ısıtma sistemi kurulacaktır. Keşifler yapıldığında maliyet giderek artar. 10.000.000 kuruşa kadar çıkan maliyet, devlet bütçesini zorlar. Abdülhamit'in projesi hayata geçirilemez.¹³⁴ Kaloriferli hücre tipi hapishane o dönem için büyük bir adımdır. Abdülhamit'in böyle maliyeti yüksek bir projeye onay vermesi, mahkûmlara verdiği değeri ve hapishane ıslahatı için gayret sarf ettiğini gösterir.

2.4. Erkek Mahkûmlar

Abdülhamit'in tahta çıktığı yıl (1876), İngiliz seyyah Burnaby, Sivas Hapishanesi'ne uğramış ve gözlemlerini paylaşmıştır. Burnaby'e göre, hapishanede 6'sı gayrimüslim olmak üzere 102 mahkûm vardır. Gayrimüslim olanların birkaçı da Ermeni'dir ve para meselesinden dolayı tutukludurlar. Ayrıca mahkûmlardan bazıları zincire vurulmuştur ve idam, cinayet ve hırsızlık suçlarını işleyen mahkûmlar bir arada tutulurlar. Yani bir tasnif söz konusu değildir¹³⁵ ve mahkûmların zincire vurulması onları ıslah etme amacından uzak bir görünüm sergilemektedir.

1886'da Abdülhamit, hapishanelerle ilgili ayrıntılı bilgi ister. İstanbul'daki Hapishane-i Umumi ve Bâb-ı Zabtiyye, Beyoğlu ve Üsküdar Tevkifhaneleri'nde 10 Ağustos 1301-10 Ağustos 1302 tarihleri arasında kaç tutuklu ve mahpusun olduğu, kaçının tahliye edildiği gibi bilgiler vardır. Ayrıca nisa hapishanesi ve tevkifhaneleri de istatistiğe dâhil edilmiş ve mahkûmlar yaşlara göre sınıflandırılmıştır.¹³⁶ Bu istatistikte çocuk mahkûmlarla yetişkinlerin aynı yerde kalması dikkat çekicidir. Ayrıca bir sene zarfında tahliye edilen 5399 mahkûmun olması önemlidir. Üstelik bu sayı sadece İstanbul Hapishanesi, Bâb-ı Zabtiyye, Beyoğlu ve Üsküdar Tevkifhaneleri'ne aittir. Sayının büyüklüğü, tahliye edilenlerin çoğunun afla serbest bırakılmış olması ihtimalini kuvvetlendirir.

¹³⁴ Şen, s. 40-41.

¹³⁵ Yıldız, II. Abdülhamit döneminde siyasi suçlardan dolayı içeri atılan Ermenilerin, bu dönemde para meselesinden dolayı mahkûm olmalarının önemine değinir. Yıldız, s. 336.

¹³⁶ Bkz. Ek-3. Y.A..HUS. / 194-119 (22 Zilhicce 1303) (M. 21 Eylül 1886).

Mahkûmların hapsedilme süreleri, nefislerini ıslah ettiklerini düşündükleri veya müdür ve gardiyanların bu durumu gözlemleyip üst mercilere bildirdikleri zaman değişebilmektedir. Örneğin Diyarbakır'da on yıldır mahkûm olan İmam İkbâl Karyeli Mehmet'in, ıslah-ı nefis eylediğini söylemesi üzerine, durumun Adliye Nezareti'ne bildirilmesi sonucu mahkûmun affedildiği görülür.¹³⁷ Yine aynı şekilde uygunsuz sözler söylediğinden dolayı kalebent cezasına çarptırılarak Rodos'a gönderilen Konyalı Süleyman Çavuş, yirmi ayı doldurduğunu ve ıslah-ı nefis eylediğini bildirerek affını ister.¹³⁸ Burada dikkat çeken nokta, ıslahta belli bir ölçünün olmamasıdır. Manevi olan ve maddi açıdan hesaplanamayan bu durum, mahkûmların vicdanen ıslah olduklarını düşündükleri anda tahliyelerini talep etmeleri şeklinde olur. Ancak bu örneklerin sayısı fazla değildir. Hukuk devleti olma yolunda ilerleyen Osmanlı, kanunlarla belirlenmiş mahkûmiyet sürelerini uygulamayı tercih eder.

Mahkûmların çalıştırılması veya bir sanatla meşgul olmaları, hapishaneleri ıslah merkezi yapmaya çalışan Osmanlı için oldukça önemli bir konudur. Mahkûmların çalıştırılması, 1880 tarihli Hapishaneler Nizamnamesi'nin dördüncü faslında işlenmiştir.¹³⁹ Avrupa'daki mahkûmların bir işte çalıştırılması veya sanatla meşgul olması yaygındır. Osmanlı'da ise özellikle Ermeni mahkûmların sanatla uğraşması için yabancı devletler sürekli Osmanlı'ya baskı yaparlar. Örneğin, 15 Mayıs 1898 tarihli yazıda Tokat'ta mahkûm 16 Ermeni'nin ya tahliye edilmesi ya Trablus'a nakilleri ya da ıslah-ı nefis eylemeleri için sanatla meşgul olmaları istenir.¹⁴⁰ 14 Kasım 1893 tarihli telgrafta ise Sinop'ta mahkûmların sanatla uğraşması için verilen sanat aletleri ile gardiyanları ve kendilerini yaraladıklarından, eğer böyle devam ederse özel günlerde bile padişahın affına nail olamayacaklarından bahsedilir.¹⁴¹ Bu durum henüz Osmanlı mahkûmlarının bu iş için hazır olmadıklarını gösterir. Gayrimüslim mahkûmlar sanatla uğraşırken, Osmanlı'nın Müslüman tebaası aletlerle adam yaralama ve firara teşebbüs etmektedir.

¹³⁷ BEO / 1117-83754 (7 Zilhicce 1315) (M. 29 Nisan 1898).

¹³⁸ DH. MKT. / 1655-60 (14 Muharrem 1307) (M. 10 Eylül 1889).

¹³⁹ Bkz. Ek-1, 69-72. Maddeler.

¹⁴⁰ DH. TMIK. M. / 52-86 (23 Zilhicce 1315).

¹⁴¹ DH. MKT. / 140-20 (5 Cemaziye'l-evvel 1311).

Mahkûmların çalıştırılmasındaki diğer engeller ise kalabalık hapisanelerde atölye kurulacak mekânın olmaması ve mahkûmların çoğunun hayvancılık veya tarımla meşgul olan köylülerden oluşmasıydı. Bu kişiler zanaat veya sanayi ile uğraşmaya yatkın değillerdi. Örneğin 1878’de 265 mahkûmun bulunduğu Kıbrıs Hapishanesi’nde; mahkûmların bildikleri işlerde çalıştırılarak elde edecekleri ücretin, kendilerine verilecek takım elbise masrafına karşılık tutulması istenmiştir. Ancak mahkûmlar içinde sanayi ehli bulunmadığından bu plan işe yaramamıştır.¹⁴² Görüldüğü gibi devlet mahkûmları çalıştırmak istemiş fakat bu iş için uygun mahkûm ve yer bulunamamıştır.

Nizamnamede, mahkûmların sadece çalışması veya sanatla uğraşması değil, gündelik hayatta yapacakları işler de yer alır. Örneğin yataklarını kendileri yapmak ve koğuşlarını sürekli temiz tutmak zorundalardır. Yüksek sesle bağırmaları ve toplu dilekçe vermeleri ise yasaklanan fiiller arasındadır.¹⁴³

2.5. Kadın Hapishaneleri

Osmanlı’da uzun yıllar kadınlar için ayrı bir hapisane yoktu. Cezalarını mahalle imamının evinde ve gözetiminde geçirirlerdi.¹⁴⁴ Osmanlı arşivinde Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti kataloglarında imam ya da muhtar evi olarak geçen yerler, çevrenin güvenini kazanmış kişilerin evleridir. Bazen bu kişiler, ahırlarını bile kadın mahkûmlar için kullanırlardı. Denetimden uzak olan bu yerlerde, kadınların bütün ihtiyaçlarından ev sahipleri sorumluydu.¹⁴⁵

Kadın mahkûm sayısı artınca hem güvenlik sorunu ortaya çıktı hem de imamların evleri yetersiz gelmeye başladı. Üstelik bazı kadın mahkûmların 5 ya da 7 sene hükümlü olması imam evlerinde kalmalarını zorlaştırıyordu. Bunun için güvenilir kadınların evlerinde belli bir maaş karşılığı tutulma dönemi başladı. Bunun ilk örneklerinden biri 1859’da Yozgat’ın Nohudlu Mahallesi’nde Esmâ Hanım’ın evi oldu. Aylık 100 kuruş karşılığında “nisaya mahsus hapisane” haline getirilen ev, adı konulmasa da “ilk kadın hapisanesi” sayılabilir.¹⁴⁶ Daha sonra ev kiralama işi

¹⁴² Yıldız, s. 375-377.

¹⁴³ Bkz. Ek-1; Yıldız, s. 385.

¹⁴⁴ Kuru, s. 14.

¹⁴⁵ Sivri, s. 89.

¹⁴⁶ İ. MVL. / 417-18265 (21 Şevval 1275) (M. 24 Mayıs 1859); Yıldız, s. 360.

giderek yaygınlaştı. Bunlara birkaç örnek daha vermek gerekirse Akhisar’da Emine Hatun adlı kişinin evinin 50 kuruşla hapisane haline getirilmesi, 50 kuruşa da gardiyan bulunarak maaş bağlanmasına karar verildi. Karesi’de ise 1883’te tutuklu kadınların para karşılığı bazı evlerde cezalarını çektiklerinden bahsedilir.¹⁴⁷

Hâne kiralama sistemi bir süre daha devam etti fakat hem hâne kirası hem de gardiyan maaşları devlet bütçesini zorluyordu. Bu yüzden hapisanelerde kadın mahkûmlar için ayrı koğuşlar hazırlanmasına ya da nisa hapisaneleri kurulmasına karar verildi. Yanya’da 75 kuruş kirayla bir hânedeki tutulan kadın mahkûmlar, hânenin harap hale gelmesiyle burada tutulamaz hale gelmiştir. Bu yüzden 4000 kuruşa bir arsa alınarak, 10.000 kuruşa da üzerine bir hapisane yapılması kararlaştırılır. Böylece 26 Mayıs 1866’da ilk örneği Yanya’da olacak olan “nisa hapisanesi”ne İstanbul’dan onay çıkar.¹⁴⁸

Kadınların suçlarına baktığımızda hırsızlık, fitne-fesat, şirretlik, hür insan ticareti, kerhanecilik, fuhuş gibi suçları işledikleri görülüyor. Bunlar arasında en yüksek suç işleme oranını ise fahişelik oluşturuyor. Kimsesiz ve geçim sıkıntısı çeken bu kadınlar harabe yerlerde, hamamda, fırında vb. yerlerde yatıp kalkıyor ve toplumun huzurunu bozdukları için sürekli şikâyet ediliyorlardı. Bu kadınlar Ramazan ayında, İstanbul’da asker toplandığı günler ya da özel günlerde ortalıkta dolaşmaları sakıncalı görüldüğünden 1730-1830 yılları arasında meşhur olan Baba Cafer Zindanı’nda kendilerine ait ayrı bir bölümde hapsedilirlerdi.¹⁴⁹

Fahişe kadınlar için en sık kullanılan ceza sürgündü. Zorla evleri sattırılan bu kadınlar sürgüne gönderiliyordu fakat mahkemeler uzun sürdüğünden bazen bu süreçte kısa süreli hapse atılanları da vardı.¹⁵⁰ Evlerinin sattırılması, bir daha geri dönmelerinin mümkün olmaması için yapılıyor olabilir. Böylece oradaki nizamın devamı sağlanmış olur.

Kadın mahkûmlarla ilgili doktora tezi yazan Ayşe Özdemir Kızıllan, tezinde arşivlerden fahişe kadınların aldıkları cezalarla ilgili birçok örnek verir. Fuhuş ve

¹⁴⁷ Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun Altun, *Zindanlar ve Mahkûmlar*, Babil Yay., İstanbul, 2006, s. 68-69.

¹⁴⁸ İ. MVL. / 553-24831 (11 Muharrem 1283); Yıldız, s. 360.

¹⁴⁹ Karaca, s. 153.

¹⁵⁰ Kızıllan, s. 114.

zina yapan kadınlara sürgün, hapis, teşhir, para cezası gibi cezaların yanında bedeni cezaların da verildiğini belirtir. Dayak, burun ve kulak kesme, alın dağlama bunlardan bazılarıdır fakat ölüm cezası da vardır. Özellikle yargı tarafından cezalandırılmadan veya buna fırsat verilmeden ailesi ve yakınları tarafından cezalandırılan pek çok kadın olduğundan bahseder. Örneğin Antakya’da evli bir kadın olan Fatıma, dostuyla birlikteyken kardeşi Osman’a yakalanır. Osman, tabanca ile kardeşini darp eder ve daha sonra da öldürür.¹⁵¹ Bu ve bunun gibi birçok olayda yargıya taşınmadan öldürülen kadınlar göze çarpar. Bu durum toplum baskısı tarafından uzun süren mahkemelerce değil, o an “halledilmesi” gereken bir olay olarak görülür.

1859’da fuhuş esnasında yakalanan kadın ve erkeklere ilişkin verilecek cezalarla ilgili Emirnâme-i Sâmi adıyla bir emirnâme çıkarılır. Cezalar suçun işlendiği yere ve kişilere göre değişiklik gösterir. Örneğin baskında kötülüğü ile tanınan bir erkek ele geçirilirse, 48 saatten bir aya; kadına da bunun yarısı kadar hapis cezası verilecektir. II. Abdülhamit döneminde çıkarılan 1876 tarihli Kanun-i Esasi’ye göre ise mahkeme kararı olmadan meskenlere girilemeyeceği ve kişilerin tutuklanıp hapse atılmayacağı belirtilir. Böyle olunca 1859’da çıkarılan emirnâmenin hükümleri geçersiz olur. Ülke genelinde fuhuş yapılan evlere yapılan baskınlar ve buradaki kişiler tutuklanınca karışıklıklar çıkar. Bunun üzerine artık Kanun-i Esasi’deki hükümlerin geçerli olacağı vurgulanır.¹⁵²

Fuhuş ve zinadan sonra kadınların en çok ceza aldıkları suç, hırsızlıktır. Tanzimat’la birlikte hırsızlık suçuna daha çok sürgün cezası verildiği görülür. Bunlardan başka devlete isyan suçu işleyen ve eşkıyaya yardım eden kadınlar da vardır. Daha çok Ermenilerden olan ve devleti bölücü faaliyetlerde bulunan bu kadınlar hapis cezası olsa bile İngiltere’nin arabuluculuğu ile fazla ceza almadan affedilirler.¹⁵³

Diğer hapishanelerde olduğu gibi kadın hapishanelerinde de ciddi sorunlar bulunmaktadır. Bunlardan biri fuhuştan hükümlü bazı kadınların bulaşıcı

¹⁵¹ A.}MKT. MVL. /62-25 (29 Cemaziye’l-âhir 1269) (M. 9 Nisan 1853).

¹⁵² Mehmet Temel, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., C. 14, Ankara, 2002, s. 171-173.

¹⁵³ Kadınların işledikleri diğer suçlar ve aldıkları cezalar için bkz. için Kızılkıran, s. 11-160.

hastalıklarını hapishaneye taşımasıdır. Tedavisi tam olarak mümkün olmayan frengi gibi hastalıkları taşıyan fahişe kadınlar bu hastalıkları hapishaneden çıktıktan sonra da yaymaya devam ederler.¹⁵⁴ Ayrıca hapishanelerde bir hastane veya hasta kadınların tedavi edilebileceği bir yer bulunmaması da durumu zorlaştırır. Hapishanelerde salgın hastalık, yangın, firar gibi önemli olaylar olmadığı sürece devletin buralara el atması neredeyse imkânsızdır. Sadece böyle durumlarda payitahta bilgi verilerek ya hapishanenin yeniden inşası ya da hapishaneye ek bir bina yapılarak hastane yapılması istenir. Örneğin 5 Ağustos 1890 tarihli bir yazıda Dersaadet'te firar etmeye çalışan bazı kadınların düşüp yaralandığı fakat onlar için hastane olmadığı bildirilmiştir. Bunun üzerine on yataklı bir dairenin kadınlar için hastane olarak kullanılmasına karar verilmiştir.¹⁵⁵

Diğer sorun 1871'de Çerkez köle ticaretinin yasaklanmasıyla başlar. Çerkez cariyeler hürriyetlerine kavuşmak için mahkemeye başvururlar fakat davaları görülürken tutuklu bulunmalarına karar verilir. 1882'ye gelindiğinde Adliye müfettişinin teftişiyle bu kadınların yıllardır tutuklu olarak unutuldukları anlaşılır. Bu cariyeler birer birer özgürlüklerine kavuşturulur ve topluma kazandırılmaları için evlenmeye teşvik edilirler. Bazı cariyeler evlenir fakat nikâhı iptal olan kadınlar tekrar hapishaneye döner ve yine uzun süre buradan çıkmayı beklerler.¹⁵⁶

Bir diğer sorun ise gardiyanlar ve maaşlarıdır. Maaşlarını yetersiz bulan gardiyanlar ya devlete şikâyette bulunmuş ya da istifa etmişlerdir.¹⁵⁷ Ayrıca gardiyanların erkek olması da kadınlar için tehlike arz eder. Bunun üzerine gardiyanlar için ilk düzenleme, 6 Nisan 1876'da "Hapishane Gardiyanları Talimatnamesi" ile yapılır. Buna göre gardiyanlar suç işlememiş, okuma-yazma bilen, yirmi beş ile elli yaş arasındaki erkeklerden oluşacaktır.¹⁵⁸ 1880'e gelindiğinde ise Hapishaneler Nizamnamesi ile ikiden fazla kadın mahkûmun olduğu hapishanelere kadın gardiyan görevlendirilmesi ve kadın gardiyanların erkek gardiyanlarla aynı görevleri üstlenecekleri belirtilerek ilk kez kadın gardiyanlardan

¹⁵⁴ Kızıllan, s. 98.

¹⁵⁵ DH. MKT. / 1748-1 (18 Zilhicce 1307)

¹⁵⁶ Şen, s. 36-37.

¹⁵⁷ Saadet Tekin, "Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış", *Tarih ve Toplum*, C. 35, S. 205, İstanbul, Ocak 2001, s. 13.

¹⁵⁸ Kızıllan, s. 85.

bahsedilir.¹⁵⁹ Buna rağmen her hapishanede kadın gardiyan bulmak zordur ki kadın hapishaneleri zaten yaygın değildir. Halen hapishanelerin bir koğuşunda tutulan veya güvenilir kadınların evinde kalan kadın mahkûmlar vardır. Durum böyle olunca erkek gardiyanlar tarafından tecavüze uğrayan veya fuhuşa zorlanan kadınların olması da kaçınılmazdır.¹⁶⁰

Kadın hapishanelerindeki en önemli sorun ise şüphesiz hamile kadınlar ve orada doğan bebekleridir. 1880’de kadın mahkûmlar için çıkarılan Tezkire-i Aliye’ye göre hamile mahkûmlar doğum zamanı geldiğinde, doktor raporuyla mahalli hastanelere nakledileceklerdir¹⁶¹ fakat hepsinin böyle bir imkâna sahip olmadığı açıktır, hapishanede doğum yapmak zorunda kalan pek çok kadın vardır. Doğum gerçekleşikten sonra yeniden hapishaneye dönmek zorunda kalan anne ve bebeği için bu sefer de yatacak yer ve yiyecekleri ayrı bir sorun teşkil eder. Devlet çocuklara ayrı iâşe verilmesi gerektiğinin bilincindedir¹⁶² fakat her zaman ve her yerde bunu uygulayamaz. Bu durumda mahkûm anne, verilen yemeği çocuğuyla paylaşmak zorunda kalır. Örneğin Kastamonu Vilayeti’nden Zabtiye Nezareti’ne gönderilen 29 Temmuz 1908 tarihli tahriratta, Hapishaneler Nizamnamesi’nin 53. maddesi gereği, sütte çocuğu olan kadınlara tabip kararıyla daha fazla tayinat verilmesi istenir.¹⁶³

Özel durumu olan bazı anneler, cezalarının bir kısmını çektikten sonra affedilerek tahliye edilmiştir. Bunlardan biri de Erzurum’un Pasinler kazasından Esmâ kadındır. Sekiz kıyye (bir ağırlık ölçüsü) buğday çalmaktan tutuklanan ve 21 Mart 1900 tarihinde hapsedilen Esmâ kadın hapishanede doğum yapmıştır. İkiz bebekleri olan bu kadının, mahkûmiyetinin üçte birini tamamlamasına az bir zaman kalmıştır. Bu durum Adliye Nezareti’ne bir tezkire ile bildirilir. Adliye Nezareti de ikiz çocukların bakımını da dikkate alarak Esmâ kadının tahliyesini uygun bulur ve durumu Bâb-ı Âli’ye iletir.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Nizamname için bkz Ek-1, m. 6, 9, 33.

¹⁶⁰ Kızılkân, s. 92. Bu durum daha çok I. Dünya Savaşı yıllarında görüldüğünden ayrıntıya girilerek, örnek verilmemiştir. II. Abdülhamit zamanında ya bu tür olaylara rastlanmaz ya da elimize ulaşan kaynaklarda bu durumla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır.

¹⁶¹ Eren, s. 142.

¹⁶² 1880 Hapishaneler Nizamnamesi’nde verilecek miktarlar belirlenir. Nizamnamenin tam metni için bkz. Ek-1, m.53.

¹⁶³ DH. MKT. / 1273-21 (29 Cemaziye’l-âhir 1326).

¹⁶⁴ Kızılkân, s. 128-129.

Henüz bebekken hapse girmek zorunda kalan bebekler ise 6 yaşına dek annelerinden koparılamayacakları için orada kalırlar. Hayatlarının en özel günlerini hapisanede geçiren çocuklar, oradan çıktıktan sonra da hayata adapte olma sorunu çekerler. Bu soruna Abdülhamit döneminde bir çözüm bulunamaz. Ancak 1918’de İstanbul Bidayet Mahkemesi Savcısı, kadın mahkûmların çocuklarıyla birlikte Darülaceze’de bir bölüm oluşturularak burada kalmaları önerisinde bulunur.¹⁶⁵

2.6. İslahhaneler

İslahhaneler, 5-13 yaşlarındaki fakir ve kimsesiz çocukların devlet kontrolünde büyütüldüğü yerlerdir. Müslüman ve Gayrimüslim çocuklar burada birlikte karma eğitim görerek temel düzeyde okuma-yazma öğrenir; kunduracılık, terzilik gibi alanlarda da kalfalık düzeyinde eğitim alırlardı. Ayrıca çocuk suçluların cezalarını çektiği yer olan ıslahhaneler, pek çok amaca hizmet eden önemli kurumlardı.¹⁶⁶

İlk olarak ıslahhanelerin kuruluş serüvenine bakılacak olursa, 4 Şubat 1861’de Niş’e vali olarak atanan Mithat Paşa’nın buradaki icraatlarından bahsedilmelidir. Mithat Paşa savaşın etkin olduğu bu topraklarda çiftçilere yardım etmiş, vergi adaletsizliğini ortadan kaldırmış, halkın güvenini kazanmıştır.¹⁶⁷ Asıl bizim konumuzu ilgilendiren faaliyeti ise Niş’te ilk Osmanlı ıslahhanesini açması olmuştur. Osmanlı’nın ilk vilayet gazetesi olan Tuna’nın 17 Ekim 1866 tarihli 114. Sayısında Niş İslahhaneleri hakkında çıkan haber oldukça dikkat çekicidir:

“Tuna Vilayeti Valisi olarak görev yapmakta olan Mithat Paşa tarafından, Niş Eyaleti”nde yönetici olarak bulunduğu sırada, bir kısım mahalli memur ve bölgenin hamiyet sahibi kişilerinin maddi katkılarıyla Niş merkezinde ayırım yapılmaksızın gerek Müslüman ve gerekse Hıristiyan Nişli ailelerle muhacir (Çerkez) çocuklarından yetim ve öksüz olup kendilerine bakacak diğer yakınları bulunmayanlarla, yakınları olmakla birlikte bakımları ve yetiştirilmeleri için dilekçe ile müracaat edilenlerin kabul edildiği ıslahhane isimli bir kurum oluşturulmuştu. Bu İslahhanede bir müdür ile İslam ve Hıristiyan yeteri kadar öğretmen ve çocuklara meslek öğretecek ustalar görevlendirilmişlerdi. 4-15 yaşları arasında Müslüman-Hıristiyan ayırımı yapılmaksızın 201 öğrenciye hizmet veren ıslahhanede okuma-yazma öğretiminin yanında sanat eğitimi de verilmiştir. 1863 yılı başlarında kurulan Niş İslahhanesi açılıştan iki buçuk senelik bir süre geçtiğinde burada

¹⁶⁵ DH. MB. HPS. / 160-82 (20 Recep 1336) (M. 1 Mayıs 1918).

¹⁶⁶ Bekir Koç, “Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep Üniversitesi Basımı, Gaziantep, 2007, s. 114.

¹⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Koç, s. 115-116.

kalan çocuklar okuma-yazma yanında terzilik öğrenmiş “potur ve setreden” ibaret olan jandarma askeri kıyafetleriyle her çeşit “kundura, çizme ve potin” dikip hazırlamayı öğrenmişlerdir.”¹⁶⁸

Kurumlara ıslahhane isminin verilmesi de yine Mithat Paşa'nın kararıdır. Oğlu Ali Haydar, babasının hatıralarını derlediği eserde bu durumu şöyle anlatır: “Yeni açılan bu kuruma isim bulma amacıyla Kur'an-ı Kerim'den tefeül edilmesi uygun bulunmuş, neticede 34. sayfanın başındaki Bakara Suresi'nin 220. ayeti (“Sana yetimlerden soruyorlar, de ki: Onların işlerini düzeltmek hayırlıdır.”) çıkmış ve buradaki ‘ıslah’ kelimesi okula isim olarak verilmiştir.”¹⁶⁹

Islahhaneler, kimsesiz veya fakir çocuklar için ilk yatılı kurum olması açısından öneme haiz olmakla birlikte, asıl değerini Müslüman ve Hıristiyan bu çocuklara sanat öğretmesiyle kazanır. Bir tür “sanayi mektebi” olan ıslahhaneler, Niş'ten sonra Rusçuk'ta açılır. Ordu ihtiyaçlarını karşılamak için bir dikim atölyesi olarak açılan bu ıslahhaneye sadece yetim kız çocukları alınır. Kızlara gündelik de verilerek gelecekleri güvence altına alınmaya çalışılır.¹⁷⁰ Ayrıca on kadar Türk ve Bulgar öğrenci her gün öğleden sonra Tuna Gazetesi'nin çıktığı Tuna Vilayet Matbaası'nda müretteplik ve mücellitlik zanaatını öğrenir. Başarılı olanlar da Avrupa'ya gönderilerek oradaki yenilikleri öğrenir ve döndüklerinde buradaki kişilere öğretirler.¹⁷¹

Mithat Paşa, Niş ve Rusçuk ıslahhanelerinin icraatlarının halk tarafından beğenilerek takdir edildiğini görerek ıslahhane yapımına devam eder. Bağdat, Selanik, Suriye ve Aydın valiliği yaptığı zamanlar da ıslahhane kurmuş veya var olanları düzenlemiştir. Abdülhamit dönemine gelindiğinde ülkede çok sayıda ıslahhane vardır:

*İzmir (1868)

*Bursa (1868)

¹⁶⁸ Murat İşeri, “Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)”, *Yüksek Lisans Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2014, s. 32-33. Ayrıca bir yarısı Osmanlıca, bir yarısı Bulgarca olarak yayınlanan bu gazete de Mithat Paşa'nın katkılarıyla çıkarılmıştır.

¹⁶⁹ İşeri, s. 33.

¹⁷⁰ Mehmet Şükrü Yaman, “Son Dönem Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar 1850-1920”, *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s. 38.

¹⁷¹ Osman İbrahimov, “Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, Kars, 2016, s. 89.

- *Kastamonu (1868, kızlar bölümü ile birlikte)
- *Sivas (1869)
- *Halep (1869)
- *İşkodra (1869, kızlar bölümü ile birlikte)
- *Edirne (1868)
- *Erzurum (1869)
- *Bosna (1870)
- *Trabzon (1870)
- *Diyarbakır (1870)
- *Trablusgarp
- *Prizren
- *Üsküp¹⁷²

Mithat Paşa'nın gayretleriyle 1867'de İslahhaneler Nizamnamesi çıkarılır.¹⁷³ Kendisinin kaleme aldığı nizamnamenin ilk maddesi "İslahhaneye alınacak çocuklar yerli ve yabancı ve İslam ve Hıristiyan her ne olursa olsun eşit olarak alınacaktır" olur.¹⁷⁴ Burada Mithat Paşa'nın Müslüman ve Hıristiyan çocuklar arasında ayırım yapmadığını, eşitlik anlayışıyla hareket ettiğini görmek mümkündür. Ayrıca 1903'te Müslüman yetimler için açılacak olan "Darü'l Hayr-ı Âli" adlı kurumun işletilmesinde de yine İslahhaneler Nizamnamesi'nden esinlenilecektir.¹⁷⁵

1868'de Şura-yı Devlet Başkanı olarak İstanbul'a çağrılan Mithat Paşa, burada da İstanbul Sanayi Mektebi ve kızlar için olan İstanbul İnas Sanayi Mektebi'ni açmıştır.¹⁷⁶ Daha sonra ülke geneline yayılan sanayi mektepleri ile¹⁷⁷ Mithat Paşa, 1876'da tahta çıkacak olan II. Abdülhamit'in takdirini kazanır. 1882'de ülkedeki bütün sanayi mektepleri "Hamidiye Mektebi Sanayi Âlisi" adı altında

¹⁷² İşeri, s. 36-37.

¹⁷³ *Düstur*, 1. Tertip, C. 2, 1290, s. 277-296.

¹⁷⁴ *Düstur*, C. 2, m. 1, s. 277-278..

¹⁷⁵ İşeri, s. 34.

¹⁷⁶ Koç, s. 116.

¹⁷⁷ 1876-1908 yılları arasında İstanbul, İzmir, Bursa, Erzurum, Edirne, Adana, Kastamonu, Sivas, Bağdat, Halep, Selanik, Kosova, Trablusgarp, Yemen, Beyrut ve Manastır vilayetlerinde ıslahhane ve sanayi mektepleri açılır. Bkz. Yaman, s.31.

yeniden düzenlenir.¹⁷⁸ O dönemde ıslahhanelere ve sanayi mekteplerine yatırım yapmak elzem olduğu kadar oldukça masraflı bir iştir. Osmanlı'nın mali durumu bu yatırımlar için elverişsiz olduğundan bazı çözüm yollarına gidilir. Bir örnek vermek gerekirse, Aydın Vilayeti'nde ıslahhaneye bir sanayihane tesisi söz konusu olur fakat bunun için gerekli bütçe denkleştirilemez. Bunun için 16 Kasım 1886 tarihli bir belgede Aydın Vilayeti'nden ikramiyelik bir piyango tertip edilmesine izin verilmesi istenir. Böylece piyango ile sanayihane yapılacaktır.¹⁷⁹

Islahhanelerin kuruluşundan sonra hapsetmeyle ilgili işlevlerine geçecek olursak, öncelikle 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'na bakmamız gerekir. 40. maddede “Buluğ çağına gelmemiş çocuk, her nasılsa bir suç işlediği zaman ebeveynine veya akrabasına teslim edilir. Ebeveyn ve akraba gerekli ihtimamı göstermeyecek olurlarsa polis marifetiyle münasib bir müddetle terbiye maksadıyla hapsolünür.” denir.¹⁸⁰ Bundan sonra Islahhaneler Nizamnamesi'nin 44. maddesi de bir yıl ve üzerinde hapis cezası alarak, genel hapishanelere konulması uygun olmayan çocukların ıslahhanelere kabul edileceğine dairdir.¹⁸¹ Böylece çocuklarla ilgili kanunlar çıkarılarak, günümüz ıslahevlerinin temeli atılmış olur.

1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi'nin ilk oturumunda, çocuklarla ilgili suçlar görüşülür. Üç kısım olarak ele alınan konunun ilki, suç işleyen çocuklarla ilgili uygulamaları hangi kurumun yürüteceği; ikincisi, suç işleyen çocukların ıslahhanelere gönderimi; üçüncüsü ise bu çocukların ıslahhaneye tesliminin hangi esaslar üzerine olacağıdır. Bu konularda kesin olarak karar çıkmadığından, bir sonraki kongrede tekrar görüşülmesi kararlaştırılır.¹⁸² Osmanlı, kongreye delege olarak gönderdiği Celal Bey'in hazırladığı raporlar eşliğinde bu konuda neler konuşulduğunu ve neler yapılabileceğini öğrenir.

1897'de yayınlanan Osmanlı Devleti'nin ilk istatistik yıllığında mahkûmlar yaşları, cinsiyetleri, işledikleri suçlar, aldıkları cezalar gibi pek çok konuda ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu tarihten önce mahkûmlardan kaç tanesinin çocuk olduğuna

¹⁷⁸ Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964, s. 80d.

¹⁷⁹ DH. MKT. / 1378-82 (18 Safer 1304).

¹⁸⁰ Düstur, C.1, m. 40, s. 544-545.

¹⁸¹ Düstur, C. 2, m.44, s.296.

¹⁸² Bir sonraki kongrenin 1895'te Paris'te yapılması kararlaştırılır. Demirel, s. 12.

dair günümüze ulaşan net bir bilgi yoktur. Bu istatistikte 48.154 mahkûmdan 545'inin 14 yaşın altındaki çocuklardan oluştuğu görülür. Bunlar da suçlarına ve eyaletlerine göre ayrılmış olup; cünha ve kabahatten mahkûm olanlar en fazla Bağdat Vilayeti (57) ve Dersaadet'te (52), cinayetten mahkûm olanlar ise Hüdavendigâr Vilayeti (7), Edirne Vilayeti (5) ve Suriye Vilayeti'ndedir.¹⁸³ Bu oran fazla gibi gelmeyebilir fakat çocukların 14 yaşından küçük olduğunu düşündüğümüzde, durum son derece vahimdir.

İslahhanelerdeki mahkûm çocukların yaşayışlarına bakıldığında diğer çocuklardan pek farklı olmadıkları görülür. Kurumdaki hiçbir haktan yoksun değillerdir.¹⁸⁴ İslahhanenin hapisanesinde sadece mahkûm çocuklar değil, ıslahhanede suç işleyen çocuklar da bulunur. Kurum bir okul ve sanayi görevi gördüğü için, disiplinin sağlanması ve devamlılığı önemlidir. Bunun için düzeni bozan çocuklar da ıslahhane hapisanesine gönderilir. Bu çocuklara yalnızca ekmek ve su verilir, hiç kimse ile görüştürülmezler. Hapis cezası dışında yemek yememe cezası verilenler ile ıslahhane dışına çıkması yasaklananlar da vardır.¹⁸⁵

İslahhanedeki yasaklardan biri olan tütün içmenin cezası önce yemek vermemek, eğer devam ederse de hapse göndermek olurdu. Aynı şekilde küfür ve hakaret edenler de hapisle cezalandırılıyordu. Ayrıca izinsiz dışarı çıkanlar, demirbaş eşyalara zarar verenler, hırsızlık yapanlar ve bunlar gibi bazı suçları işleyenler de önce uyarı alıyor, ardından ıslahhaneden dışarı çıkmama, yemek yememe ve en sonunda da hapisle cezalandırılıyorlardı.¹⁸⁶ Yani devletin mahkûm saydığı çocuklar ile ıslahhane kurumunun kendi işleyişindeki kurallara uymayarak hapis cezası verdiği çocuklar aynı yerde kalıyordu. İslahhaneler bir nevi kendi küçük devletlerini kurmuş, disipline etmiş ve kendilerince adaleti sağlamışlardı.

¹⁸³ Tevfik Güran, *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Tarihi İstatistikler Dizisi C. 5, Ankara, 1997, s. 63, 84-85. Bekir Koç, makalesinde bu sayıyı 514 olarak verir fakat cünha ve kabahatten mahkûm 514 çocuk vardır. Cinayetten mahkûm olan 31 çocuk daha bulunur. Toplamda 545 eder. Koç muhtemelen buradaki 31 çocuğu fark etmeden sayıyı eksik vermiştir.

¹⁸⁴ Koç, s. 123.

¹⁸⁵ İşeri, s. 41.

¹⁸⁶ İşeri, s. 42.

3. BÖLÜM: ISLAH MERKEZİ HALİNE GETİRİLMEMEYE ÇALIŞILAN HAPİSHANELERDE YAŞANAN SORUNLAR

İkinci bölümde kurulan atölye ve kütüphanelerle, yapılan bina iyileştirmeleri ile hapishanelerin erkek ve çocuk mahkûmlar için bir ıslah merkezi olduğu görülmüş fakat kadın mahkûmlar için böyle bir emareye rastlanmamıştır. Islah edilmek istenilen mahkûmlara, insanî koşullar gerekmektedir. Peki, dünya çapında modern hapishaneler kurmak isteyen Osmanlı, ıslah merkezi haline getirmek istediği hapishanelerde insanca bir yaşam sağlayabilmiş midir? Bu bölümde yaşanan firar olayları, sağlık sorunları ve hapishanelerin doluluğundan dolayı çıkarılan aflar eşliğinde bu soruya cevap aranacaktır.

3.1. Firar Olayları

Sözlükte kaçma, kurtulma anlamlarına gelen *firar*, hukuki açıdan bir sanık, tutuklu veya hükümlünün gözcülerin elinden kurtulmasıdır.¹⁸⁷ Hapishanelerin var olduğu yerde, mahkûmların kafasında firar düşüncesi de yer etmiştir. Bazıları ölümü göze alarak bunu denemek istemiş ve başarılı olanlar özgürlüklerine kavuşmuştur.

Tarihte büyük firar olayları vardır. Napolyon'un sürgün edildiği Elbe Adası'ndan kaçıışı ve Fransa'ya gidişi buna bir örnektir. Filmlere konu olan Alkatraz Hapishanesi'nden kaçış ise bugün müze olarak kullanılan hapishaneye olan ilgiyi ayakta tutmaktadır. Üç mahkûmun lavabonun altındaki duvarı bir kaşık ile delerek kaçmaları, sıra dışı firarlar arasında ilk sıralardadır.¹⁸⁸

Osmanlı hapishanelerinde firar hadisesinin gerçekleşmesi ise bazen planlı bir şekilde olmuş, bazen de güvenlik güçlerinin (jandarma veya gardiyan) zafiyetinden dolayı meydana gelmiştir. Harap halde bulunan hapishanelerden firar etmek daha kolay olmuştur. Örneğin Konya vilayetindeki firarlara bakıldığında, çoğunun derme çatma haldeki duvarları veya tavanı delmek suretiyle gerçekleştiği görülür. Bu yüzden firarı önlemek için öncelikle binaların yenilenmesi ihtiyacı doğmuştur. Bazen de gardiyanların rüşvet karşılığında kesici-delici aletler getirmesi de firarların en önemli sebeplerindendir.¹⁸⁹ Örneğin Adapazarı'nda 30 Ağustos 1893 gecesine 13 mahkûmun firarının sebebi, koğuşun kapısını açan gardiyandır. Aynı şekilde Musul'a bağlı Süleymaniye Hapishanesi'nde 50 lira rüşvet karşılığında kapıları açan başgardiyan Şeyh Hasan ve diğer görevliler de mahkûmların kaçmasına yardım ederek görevlerini kötüye kullanmışlardır.¹⁹⁰

Abdülhamit döneminde, kendisine karşı muhalif olan bir grup oluştu. Jön Türkler olarak bilinen bu yapı, Abdülhamit'in kurduğu okullarda yetişmiş kişilerden oluşmaktaydı. İlk olarak *İttihad-ı Osmani Cemiyeti* adıyla 1889 yılında örgütlenen cemiyetin başında, Arnavut İbrahim Temo, Çerkez Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet

¹⁸⁷ *Türkçe Sözlük*, C. 1, s. 789.

¹⁸⁸ Sabri Çelebioğlu, *AA Haber*, İstanbul, 08,05,2015. <http://aa.com.tr/tr/yasam/kacilamaz-denilen-hapishane-alkatraz/49469>

¹⁸⁹ Özlem Akpınar, "Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya Hapishaneleri (1876-1922)", *Yüksek Lisans Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017, s. 86-88.

¹⁹⁰ DH. MKT. / 1078-32 (27 Safer 1324) (M. 22 Nisan 1906).

ve İshak Sukuti bulunuyordu. 1895'te Doktor Ahmet Rıza'nın liderliği altında örgütün adı değişerek *İttihat ve Terakki Cemiyeti* oldu.¹⁹¹ Jön Türkler, yurt dışında bastıkları ve II. Abdülhamit'in yasakladığı gazete, dergi ve kitapları Harbiye ve Tıbbiye Mekteplerinde dağıttı. Böylelikle Abdülhamit'in kurduğu okullar ve yaptığı ıslahatlar kendisine muhalefet olarak geri döndü.¹⁹²

1895'te ilk tutuklamalar başladı. Yönetimi aşağılayan bir şiir yazmaktan tutuklanıp serbest bırakılan Abdullah Cevdet, 1895'te yeniden tutuklanarak Fizan'a sürüldü. Tıbbiye Mektebi'ni bitirerek doktor olan Abdullah Cevdet, Fizan'da doktorluk yaparak kazandığı paralarla firar etmeyi başardı.¹⁹³ 1897'de Askeri Tıbbiye öğrencilerinden seksen kadar öğrencinin de Trablusgarp'taki hapishaneye konulmasına karar verildi. Daha sonra bu mahkûmların şehirde serbestçe dolaşabilmelerine imkân veren bir karar çıkmasına rağmen, öğrencilerden bazıları Mısır ve Avrupa'ya firar ederek muhalefete devam ettiler.¹⁹⁴

Trablusgarp ve Fizan'a sürgüne gönderilen Jön Türkler, oradaki kötü şartlardan dolayı sürekli firar düşüncesine yönelmişlerdir. Kaçmanın oldukça zor olduğu bu coğrafyada, Jön Türkler firar girişimlerinden vazgeçmemişlerdir. İlk olarak Trablus'ta 2 Ekim 1898'de Arif Bey ile Hafız İsmail Bey firar etmiştir. Yapılan araştırmada, firarilerin Maltalılara ait bir sandalla kaçtığı anlaşılmıştır.¹⁹⁵ İlk Jön Türk firarının, Jön Türklerin 1897'deki sürgünlerinden bir yıl sonra olması da dikkat çekicidir. Etrafı çöl ile kaplı ve deniz ulaşımından başka kaçış yolu olmayan bir coğrafyadan bu kadar kısa sürede firar edebilmek, arkalarında onlara maddi ve manevi destek sağlayan birilerinin olma ihtimalini kuvvetlendirir.

¹⁹¹ Kemal Karpat ve Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909)", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., C. 12, Ankara, 2002, s. 871-873.

¹⁹² İbrahim Mekan, "II. Abdülhamit Döneminde Trablusgarp ve Fizan Sürgünleri (1876-1909)", *Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2012, s. 53.

¹⁹³ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yay., İstanbul, 2007, s. 228.

¹⁹⁴ Serkan Yazıcı, "Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)", *Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2011, s. 88-89.

¹⁹⁵ Mekan, s. 87.

İkinci Jön Türk firarı ise Doktor Hamit, Şeyh Necmettin ve kardeşi Vahyi, Tıbbiyeli Faik ve Vehbi Efendi'den oluşan beş kişilik gruptur. Bu firardan sonra sert tedbirler alınmış, gece saat on bir ve üçte yoklamalar yapılmaya başlanmıştır.¹⁹⁶

Hapishaneden firar edenler elbette ki sadece Jön Türkler değildi. 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra çıkarılan genel af sonrası, Konya merkez hapishanesinde adi suçlardan dolayı mahkûm olan 1080'den fazla kişi, kendilerinin de af kapsamında olduğunu söyleyerek kapıları kırarak firara kalkışmışlardır. Gardiyanların silah kullanması sonucu 12 mahkûm yaralanmış ve 2 mahkûm hayatını kaybetmiştir. Aynı tarihlerde İstanbul Kartal Tevkifhanesi ve Üsküdar Tevkifhanesi'nde de benzer firar girişimleri ve isyanlar olmuştur.¹⁹⁷

1892'de Hakkari Hapishanesi'nden 5-6 kadar silah çalıp kaçan 12 mahkûm, askere kurşun sıkmıştır. Çıkan çatışmada mahkûmlardan biri ölürken, beşi yaralı ve altısı da sağ olarak ele geçirilmiştir. Yaralıların tedavisine hapishanede devam edilmek üzere götürülmüşlerdir.¹⁹⁸ 1894'teki firar hadisesinde ise eşkıyalık yaptıkları gerekçesiyle Fizan'a sürgün edilen üç kişi Musul'da iken firar etmiş ve yakalanarak Fizan'a götürülmüşlerdir.¹⁹⁹ 1907'de Drama Hapishanesi'nde yaşanan firar hadisesi de kanlı bitmiştir. İbrahim, Salih, Mahmut ve Yusuf adlı mahkûmlar, hapishanedeki gardiyan Selim ve jandarmanın yardımlarıyla koğuşun altına tünel kazarak kaçmışlardır. Kaçış sonrası İbrahim jandarma tarafından yaralı olarak ele geçirilirken, diğer üç firari öldürülmüştür. Soruşturmada, onlara yardım eden gardiyanın müdür olma hevesinde olduğu anlaşılmıştır. Taşrada, gardiyanlıktan hapishane müdürlüğüne yükselen pek çok kişi vardır. Selim de bu hevesle beklerken müdürlüğe başka birisi tayin edilince hırslanarak bu işe dâhil olmuştur. Kendisi ve olayda suçlu bulunan jandarmalar 15 yıl hapis ile cezalandırılmıştır.²⁰⁰

Firarlarla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür fakat çoğunun sebebinin hapishanelerin harap halinden ve gardiyanların yardımıyla olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁹⁶ Mekan, s. 88.

¹⁹⁷ Akpınar, s. 88-89.

¹⁹⁸ Y.A..HUS. / 265-152 (24 Rabiu'l-evvel 1310) (Miladi 16 Ekim 1892).

¹⁹⁹ BEO / 536-40153 (27 Cemaziye'l-âhir 1312) (M. 26 Aralık 1894); BEO / 536-40160 (20 Cemaziye'l-âhir 1312) (M. 19 Aralık 1894); DH. MKT / 323-62 (27 Cemaziye'l-âhir 1312) (M. 26 Aralık 1894); Mekan, s. 71.

²⁰⁰ TFR. I. SL. / 158-15781 (14 Şaban 1325) (M. 22 Eylül 1907); Yıldız, s. 402-403.

Trablusgarp ve Fizan gibi olumsuz koşullara sahip olan yerlere yapılan sürgünlerde ise mahkûmlar sürekli firar planları yapmıştır. Ancak coğrafyanın zorluğundan dolayı bunların pek azı kaçıyla sonuçlanmıştır.

3.2. Sağlık Sorunları

Osmanlı'da hastanelerin yaygınlaşması, diğer kurumlar gibi Tanzimat döneminden sonra olur. Bu dönemde savaşlar ve göçlerle birlikte salgın hastalıkların artması ile hastanelere duyulan ihtiyaç da artar. Özellikle veba, sıtma, kolera gibi salgın hastalıkların dünya genelinde yayılması; sağlık alanında yeni düzenleme ve ıslah çalışmaları yapılmasını zorunlu kılar. Bu başlık altında genel olarak II. Abdülhamit dönemindeki salgın hastalıklara ve bunların çözüm arayışlarına, özelden ise salgınların ve diğer sağlık sorunlarının hapishanedeki etkilerine değinilecektir.

Veba, sıtma gibi salgın hastalıklar yüzyıllar boyunca milyonlarca insanın ölümüne yol açmıştır. Bu tür hastalıkların toplumda siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda birçok olumsuz etkisi mevcuttur. Osmanlı Devleti de zaman zaman bu salgınlarla mücadele etmiş ve büyük kayıplar vermiştir. Örneğin 19. yüzyılda Çukurova bölgesinde birçok salgın hastalık görülmüş ve bu salgınlarda pek çok insan hayatını kaybetmiştir. 19. yüzyılda Çukurova'ya Kafkaslar ve Kırım'dan gelen göçmenler, sıcak havaya alışık olmadıklarından sıtma, tifo gibi hastalıklara yakalanmışlardır. Ayrıca bu bölgenin asker sevkiyatı için tercih edilmesi ve hac yolu üzerinde olması da salgın hastalıkların görülmesinde önemli rol oynamıştır.²⁰¹ Bunun gibi her bölge kendine has özellikleri, savaşlar, göçler gibi sebeplerle çeşitli hastalıklara maruz kalmış ve sonucunda hem nüfus kaybı yaşamış hem de toplumsal sorunlar çekmiştir.

Osmanlı'daki salgın hastalıkların başında veba gelmektedir. 1700lü yıllarda beşi çok şiddetli olmak üzere 54 veba salgını yaşanmıştır fakat 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı'da veba salgını görülmemiştir. Avrupa'dan da tamamen silinen vebanın yerini kolera alır. Vebadan daha hızlı şekilde yayılan kolerada hasta birkaç saat veya birkaç gün içerisinde ölür. 1822'de Bağdat üzerinden Anadolu'ya

²⁰¹ Selma Turhan Sarıköse, "XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar", *Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013, s. 4.

giren kolera, 1831'de payitahta ulaşarak büyük kayıplara yol açar. II. Abdülhamit döneminde de Hicaz bölgesinde devam eden kolera salgılarında, birçok hacı hayatını kaybeder. 1893'te Mekke'de kırk bin kişi koleradan ölür, İstanbul'a dönebilenler ise hastalığı buraya taşırlar.²⁰² Ayrıca sıtma, frengi, tifo vb. salgınlar da zaman zaman Osmanlı'da görülen diğer hastalıklardır.

Osmanlı'nın 1838'de bu tür hastalıklarla mücadele ve toplum sağlığı için açtığı ilk kurum Meclis-i Tahaffuz'dur fakat bu kurumun halk sağlığında olumlu bir etkisi görülmeince II. Abdülhamit döneminde daha kapsamlı bir kuruluş olan Meclis-i Sıhhiye-i Umumiye açılır. 1881'de açılan bu kuruluşun amacı; bulaşıcı hastalıklar hakkındaki tedbirleri hükümete sunmak, şehirlerde satılan yiyecek ve ilaçlarla ilgili sorunları halletmektir.²⁰³ 1891'de İstanbul'daki kolera salgını nedeniyle de Hıfzıssıhha Komisyonu kurulur. Şehrin sağlık işleri ve belediye hizmetleriyle bu komisyon ilgilenir.²⁰⁴ Ayrıca salgının daha fazla yayılmasını engellemek amacıyla 1893'te İstanbul'da üç tane tebhirhane²⁰⁵ açılır.²⁰⁶

II. Abdülhamit; eğitim, teknoloji gibi alanlarda yaptığı yenilikleri sağlık alanında da uygular. Bunlara birkaç örnek vermek gerekirse; genelevlerin teftişi, kuduz aşısı ve laboratuvarların kurulması sayılabilir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı'da frenginin hızla yayılması sonucu, genelevlerde yaşayan kadınların sağlık kontrolünden geçirilmesi ihtiyacı doğar. 1880lerde polis gücü tarafından desteklenen doktorlar, genelevlerde fahişeleri haftada iki kez muayene etmeye başlarlar. Muayeneler esnasında frengi bulaşmış kadınlar tespit edilince de bunlar için Nisa Hastanesi açılır.²⁰⁷ Abdülhamit'in yaptırdığı diğer yenilik ise Pasteur'un kuduz aşısını bulması ile başlar. II. Abdülhamit derhal bir heyet göndererek aşının yapımını öğrenmelerini ister. Heyet İstanbul'a döndüğünde 3 Haziran 1887'de ilk aşılamayı yapar. Ayrıca Pasteur'un yardımıyla 1893'te

²⁰² Sarıköse, s. 38-41.

²⁰³ Nuran Yıldırım, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., C. 5, İstanbul, 1985, s. 1320.

²⁰⁴ Yıldırım, s. 1321.

²⁰⁵ Tebhir; buğu çıkartma, tütsüleme, ütüleme anlamlarına gelmektedir. Tebhirhane ise bu işlemlerin yapıldığı yerdir. İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara, 2009, s. 1653.

²⁰⁶ Yıldırım, s. 1324-1325.

²⁰⁷ M. İnanç Özekmekçi, "Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi İle Mücadele", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2012, s.95.

Bakteriyolojihâne-i Osmanî açılır. Bu laboratuvar da serumlar üretilerek hastalıklara çare aranır.²⁰⁸

Hapishanelerdeki sağlık sorunları da ülke geneli ile benzerlik gösterir. Özellikle yaz aylarında okul, hastane, hapishane gibi kalabalık mekânlarda hastalıkların salgına dönüşme riski artar. Sıcak havalara bir de su sıkıntısı eklenince, hapishanedeki mahkûmlar banyo yapamaz hale gelir. Bu durum da basit hastalıkların bile bulaşıcı olmasına ve hatta salgına dönüşmesine yol açar.²⁰⁹ Örneğin Aydın Hapishanesi'nde çıkan uyuz illetinin tedavisi için tek çözümün hapishaneye yapılacak bir hamam olduğundan bahsedilir. Bunun için Maliye Nezareti'ne yazılan yazıda; hapishane bakkal, kahve ve berberinden elde edilecek gelirin hamam yapımında kullanılacağı bildirilir.²¹⁰

Hastalıkların hapishane ayağına ve hastalara yönelik 1880 tarihli Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi'ne bazı maddeler eklenmiştir.²¹¹ Nizamname maddelerine bakılırsa, hapishanelerde tabip oldukça önemli bir konumdadır. Hapishanedeki hastalar ve hapishane hastanesi ile ilgili bütün konularda en yetkili merciidir. Hapishane müdürünün bile sağlıkla ilgili konularda, görevli doktora danışarak hareket etmesi bunu kanıtlar niteliktedir.

Hapishanelerdeki sağlık sorunlarını çözmek için alınan bu kararlar, çoğu zaman maddi imkânsızlıklar sebebiyle uygulanamamıştır. Hapishanelerin kötü fiziki koşulları, personel eksikliği vs. gibi sorunlar çözülemeyince de hastalıklara çözüm bulunamamış ve hapishanelerdeki salgınlar engellenememiştir. Örneğin Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 23 Nisan 1903 tarihli bir tezkerede, Çorum Hapishanesi'nin darlığından bahsedilerek kırk elli kadar mahkûmun tifo hastalığına yakalandığı bildirilir. Hapishanenin hastane odasının da sadece altı kişi aldığı bildirilerek hafif cezası olan mahkûmların başka yere nakledilmesi ve acilen yeni bir hapishane yapılması istenir.²¹² Yine aynı şekilde, 7 Ekim 1906 tarihli tezkerede de Lazkiye Hapishanesi'nin dar ve kötü inşası yüzünden hastalık zuhur ettiği ve ölenlerin olduğu

²⁰⁸ Yıldırım, 1335-1336.

²⁰⁹ Şen, s. 102.

²¹⁰ DH. MKT. / 1225-49 (15 Zilhicce 1325) (M. 19 Ocak 1908).

²¹¹ Nizamname metni için bkz. Ek-1, madde 45-49, 61-64.

²¹² DH. TMIK. S. / 45-5 (4 Safer 1321).

bildirilir. Bulaşıcı hastalık yüzünden firar etmeye teşebbüs edenlerin olmasından da bahsedilerek yeni bir hapishanenin yapılması talep edilir.²¹³

Isparta Mutasarrıflığı'ndan Konya Vilayeti'ne gönderilen 14 Aralık 1893 tarihli tahrirat ise Isparta Hapishanesi'nin hayvan ahırından bozma bir yere yapıldığını göstermesi açısından dikkat çekicidir:

“Isparta’da bulunan hapishane vaktiyle inşa edilen ve daha sonra yıkılmış olan Süvari Kışlası’nın hayvan ahırından ibarettir. Bu hapishane gayet köhne ve haraptır. Bunun yanında hapishanenin fevkalade kötü kokmasından ve rutubetli olmasından dolayı içinde bulunan mahkûmlar, az bir zaman içinde çeşitli hastalıklara yakalanmaktadır. Sıhhate elverişli olmayan bir mahalde, mahkûmların ikamet etmesi mahsurludur. Bunun için böyle bir duruma cevaz verilemez. Levazımata şimdiden tedarik edilerek, gelecek ilkbaharda yeni hapishanenin inşaatına başlanması için gerekli emir verilmelidir.”²¹⁴

Hapishanelerdeki sağlık sorunları karşısında merkez ve taşra hapishaneleri yöneticileri, tamirat talebinde bulunurlar. Tamirle düzelemeyecek durumda olanlar için de yeni bir hapishane yapımı istenir.²¹⁵ Sağlık koşullarının iyileştirilmesi için yapılan bir diğer düzenleme ise, her hapishanede bir doktor ve yeterli sayıda hastane hademesinin olması zorunluluğudur. Ancak dönemin şartları gereği, her hapishanede bu ihtiyaç karşılanamamıştır. Hapishanelerde doktor eksikliğinin olması özellikle hamile kadınları zor durumda bırakır. Bunun için 1880’de kadın mahkûmlara özel Tezkire-i Aliye çıkarılır. Buna göre; hamile mahkûmlar doğum zamanı geldiğinde, doktor raporuyla mahalli hastanelere nakledilecektir. Diğer hasta kadınların doktor raporu varsa, onlar da hastaneye gönderilecek ve tedavileri bittiğinde yeniden hapishaneye döneceklerdir.²¹⁶

Hapishanelerdeki doktor yetersizliğinin yanı sıra, doktorların yüksek maaş istemeleri de büyük sorun teşkil eder. Malî sıkıntılar yaşayan Osmanlı, doktorlara belediyeden maaş bağlar. Ancak doktorlar mahkûmların çokluğu ve hapishane dışında ilgilenmeleri gereken başka hastalarının da olduğu gerekçesiyle maaş düşüklüğünden şikâyet ederler. Sürekli payitahta bu konuda yazılar gelir ve Osmanlı zor bir dönemden geçtiği için çoğu isteği reddetmek zorunda kalır. Örneğin 1887’de Adana’ya bağlı Payas Kazası belediye tabibi, hem iki üç saat uzaklıktaki mesafelere hasta bakmaya gittiğini hem de Payas Kalesi’ndeki üç yüz mahkûm ile ilgilendiğini belirterek ya maaşına 600 kuruş zam yapılmasını ya da kaleye bir doktor tayin

²¹³ DH. TMIK. S. / 65-18 (18 Şaban 1324).

²¹⁴ DH. MKT. / 110-26 (26 Recep 1312) (M. 23 Ocak 1895); Gönüllü, s. 360.

²¹⁵ Şen, s. 102.

²¹⁶ Eren, s. 142.

edilmesini ister. İstanbul'dan gelen cevapta ise bunun mümkün olmadığı belirtilerek isteği reddedilmiştir.²¹⁷ Benzer şekilde 1887'de Manastır'daki Serfiçe Hapishanesi'nde, belediye tabibinin ücret almadan hasta mahkûmlara bakmak istememesi üzerine şikâyetler gelir. Payitahttan gelen cevapta; eğer tabip görevini yerine getirmese, yerine başka birinin getirilebileceği bildirilir.²¹⁸

Hapishanelerde doktor sıkıntısından sonra bir diğer önemli sorun, ilaç teminidir. İstanbul'da aktarlardan temin edilen ilaçlar, Anadolu'da ilaç yapımı konusunda uzman kişilerden almıyordu. Ancak taşrada bu kişilerin azlığı, hapishanelere ilaç gönderiminin de aksamasına sebep oluyordu. Örneğin 1898'de Bitlis vilayeti tabibi Doktor Aleksiyân Efendi vefat ettiği zaman doktorun yakınları, merkez hapishanesindeki mahkûmlara vermiş olduğu ilaçların meblağının 9500 kuruş olduğunu ve kendilerine ödenmesini isterler.²¹⁹

Görüldüğü gibi Osmanlı, hastalıklar ve kötü koşullardan dolayı bu hastalıkların çoğunun salgına dönüşmesi ile mücadele etmiştir. Özellikle hapishane gibi kalabalık ortamlarda hastalıkların bulaşıcılığı daha da artmış, devlet bunun için önemler almıştır. II. Abdülhamit döneminde çıkarılan Hapishaneler Nizamnamesi ile her hapishaneye bir doktor projesi başlatılmıştır fakat maddi imkânsızlıklardan dolayı uygulamada pek fazla başarılı olunamamıştır. Doktorların yüksek maaş istemi ve ilaç sıkıntısı da olunca hapishanelerdeki hastalıklara çoğu zaman çare bulunamamıştır. Bu sebeplerle ölümler çoğalmış ve hapishaneler ıslah merkezi olmaktan uzak kalmıştır.

3.3. Hapishanelerin Doluluğuna Bağlı Olarak Çıkarılan Aflar

Bir suç, bir kusuru veya bir hatayı bağışlamaya af denir.²²⁰ Köken olarak Latince amnistie yani unutma sözcüğünden gelir.²²¹ Her zaman suçun olduğu yerde ceza, cezanın olduğu yerde de af var olmuştur. Bilinen ilk yazılı af M.Ö. 404 yılında

²¹⁷ DH. MKT. / 1468-118 (23 Rab. 1305) (M. 9 Aralık 1887); Kemal Daşcıoğlu, "Osmanlı'da Hapishane Hastaneleri ve Hapishanelerin Sağlık Koşullarına Dair Belgeler", *1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi / 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, C.2, Konya, 20-24 Mayıs 2008, s. 1007-1008.

²¹⁸ DH. MKT. / 1406-110 (28 Cemaziye'l-âhir 1304) (M. 24 Mart 1887); Daşcıoğlu, s. 1009.

²¹⁹ Daşcıoğlu, s. 1010.

²²⁰ *Türkçe Sözlük*, C. 1, s. 27.

²²¹ Cahide Sınmaz Sönmez, "Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun"", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 10, S. 20, 2012, s. 111.

Atinalı General Thrasybule'nin otuz müttehidi (birlik)²²² kovduktan sonra "geçmiş şeyleri unutmaya kanunu"nu çıkarmasıyla başlar ve bu kanuna *amnestia* adı verilir.²²³ Roma İmparatorluğu'nda da büyük günlerde kazanılan zaferler ve bayramlarda senato kararı ile af ilan edilirdi.²²⁴ Daha sonra Avrupa'da kurulan devletlerde yasama, yürütme ve yargı iç içe olduğundan, affetme yetkisi de prensler veya kralların elinde bulunuyordu.²²⁵

İslam hukukundaki cezalarda (bu cezalar klasik dönem Osmanlı ceza sisteminde anlatılmıştır²²⁶), haddi gerektiren suçlarda af yoktur. Çünkü şeriatla belirlenen bu kurallara padişah dâhil kimse karışamaz. Kısas gerektiren durumlarda mağdur veya yakınları suçluyu affedebilir veya diyetini isteyebilir. Ta'zir suçlarında ise Allah ve kul hakkı vardır. Devlet başkanının veya hâkimin kul hakkına karışması söz konusu değildir, sadece içki, kumar gibi Allah hakkına giren durumlarda af yetkileri vardır. Bunların affedilmesinde de eğer bir fayda görülmezse yine af çıkarılmaz.²²⁷

Osmanlı'da affetme yetkisi padişaha aittir. Kadılar ise görev yaptıkları bölgelerdeki davalarda af yetkisine sahip olabilirler. Padişah tahta çıktığında, sünnet veya düğünlerde, özel günlerde af çıkarırdı. Böylelikle halkın sevgisini ve güvenini kazanırdı.

Osmanlı'da af ile ilgili ilk yazılı hüküm 1858 Ceza Kanunname-i Hümayunu'nda yer almıştır. Kanunun 47. maddesine göre idam cezasını küreğe, kürek cezasını kalebentliğe, müebbet kalebentliği muvakkat kalebentliğe çevirme yetkisi padişaha aitti. Bu konuda özel bir kanun ve hüküm bulunmadıkça cezaların affı ve değiştirilmesi caiz değildi.²²⁸

II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde hapisanelerde olduğu gibi af konusunda da gelişmeler ve değişiklikler oldu. İlk olarak 1876'da tahta çıkan

²²² *Türkçe Sözlük*, C. 2, s. 1620.

²²³ Sönmez, s. 111.

²²⁴ Ömer Faruk Bulut, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913)", *Yüksek Lisans Tezi*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Çorum, 2016, s. 7.

²²⁵ Doğan Soyaslan, "Af", *Anayasa Yargısı*, S. 18, Ankara, 2001, s. 414.

²²⁶ Bkz. Birinci Bölüm, s. 10.

²²⁷ Uyanık, s. 131-132.

²²⁸ *Düştur*, C.1, m. 47, s. 545-546.

Abdülhamit, Kanun-i Esasi'yi ilan etti. Anayasanın 7. maddesinde de "... ve mücazâtı kanuniyenin tahfifi veya affi ve..." olarak geçen af yetkisi yinelenerek padişaha verildi.²²⁹

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra meclis kapatılarak süresiz tatil edilir ve pek çok devlet adamı sürgüne veya hapse gönderilir. Sonrasında da Abdülhamit'e muhalif olan kişiler çoğalır ve siyasi mahkûm olarak tutuklanan kişiler hapse girer. Böylelikle hapishaneler birkaç yılda dolar. Abdülhamit bunun için farklı çözüm arayışlarına girer ve doluluk oranını ziyadesiyle aşan hapishaneler için uyguladığı ilk çözüm yolu da af çıkararak hapishaneleri boşaltmak olur. Böylece cülus töreni, şehzade doğumu ya da dini bayramlar gibi özel günlerde gelenekselleşen mahkûm affını Abdülhamit de devam ettirir.

Af konusunda Abdülhamit oldukça cömerttir. "“Padişah” demek, bağışlamak demektir, cezalandırmak demek değil! Dinimiz de bunu emreder; bir insanı doğru yola getirmek, bir hayır işlemekten üstündür.” diyerek, affetmenin öneminden bahseder. Amcası Abdülaziz'in ölümünde suçlu bulunan Mithat Paşa'yı bile affettiğini hatırasında şu şekilde anlatır:

Mithat Paşa'nın emmim sultan Abdülâziz'in ölümünde suç ortağı olmasını bağışlarım da, bir Osmanlı Veziri ve Sadrazamı olarak yabancı bir devletin hizmetinde bulunmasını asla bağışlayamam! Çünkü tutuklanacağı sıradaki tutumu ve İngiliz Konsolosluğuna sığınmak istemesi, kime güvendiği ve kimin hizmetinde olduğunu açıkça ortaya koymuştur! Böyleyken, valilikleri sırasında devlete ettiği hizmetleri hatırlayarak idam cezasını hapse çevirdim.

Onun ölümünden, beni sorumlu tutmak istiyorlar. Tutsunlar. Yarın huzuru Rabbü'l- âlemin'e vardığımızda yüzüm ak, alnım açıktır. Olsa olsa Allah'ım, devletine ihanet eden bir Sadrazamı bağışladığım için bana hesap sorabilir. Ben, Rabbim'in bu yoldaki cezasına razıyım!²³⁰

Af konusunda hassas davranan Abdülhamit, 1901'de Osmanlı tarihinde o zamana kadar yapılan en büyük kutlamalardan biri olan tahta çıkışının 25. yılında mahkûmları da unutmaz. Hapishanelerde cezalarının üçte ikisini çeken bütün mahkûmların affedilmesine karar verir.²³¹ Mali suçlardan dolayı hapiste olanları ve bazı siyasi suçluları da affeder, idam cezalarını müebbet hapse çevirir. Bazı siyasi suçluların affedilmesi ise yeni bir soruna sebep olur. Sürgündeki siyasi suçluların

²²⁹ Düstur, C. 4, m. 7, s. 4.

²³⁰ İsmet Bozdağ, *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Pınar Yay., İstanbul, 1985, s. 44-46.

²³¹ Y.. MTV. / 206-126 (24 Cemaziye'l-evvel 1318) (M. 19 Eylül 1900); Sevim Çakmak, "Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülus Yıldönümü Kutlamaları", *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2000, s. 103.

ailelerine bağlanan aylık, bu kişiler affedilince kesilir. Bu duruma sinirlenenler “hem serbest bırakıyor hem de maaşımızı kesiyorsunuz” diyerek saraya dilekçeler gönderirler. İdam cezalarının müebbet hapse çevrilmesiyle de çok sayıda müebbet mahkûmu olur. Bunun için bir komisyon kurulur ve bu mahkûmların isimleri ve hangi suçu işlediklerine dair listeler oluşturulur. Listelerdeki mahkûm fotoğraflarına bakarak, “Bu herifin suratında meymenet yok. Çıkarsa başka canlara da kıyar” şeklinde kimi affedeceğini seçen Abdülhamit’in verdiği birçok kararı komisyon da onaylar.²³²

Özel günler dışında bulunan diğer çözüm “askerî af” olur. 1877-1878 Osmanlı-Rusya Savaşı münasebetiyle bazı hapishaneler ciddi zararlar almış ve zaten pek de iyi durumda olmadıklarından artık kullanılamaz hale gelmişlerdi. Ayrıca cephede askere ihtiyaç vardı. Durum böyle olunca mahkûmlardan askerliğe engeli olmayanların bazı özel şartlarla askerliğe alınmasına karar verildi. İlk olarak Selanik’te uygulanan askerî af ile 381 mahkûm Osmanlı ordusuna katıldı. Böylece hem asker ihtiyacı karşılanmış oldu hem de hapishane boşaltılarak tasarrufa gidildi.²³³

Abdülhamit döneminde hapishaneleri boşaltmak için af konusunda bulunan bir diğer çözüm yolu, cezasının üçte ikisini çekenlerin affedilmesi olur. 1870’den sonra sık aralıklarla çıkarılan “sülûsân affi”ndan politika, suikast ve fiil-i şenî (ırza tecavüz) mahkûmları yararlanamaz.²³⁴ Ayrıca Hazineye borcu olanlardan cezasının üçte birini çekenler ya da üçte birini tamamlamasına az kalanlar ile borcu az olanların serbest bırakılması da bu affa dâhildir. Cezanın çekilmesi veya borcun ödenmesi ile mahkûm affedilir. Örneğin 7 Ocak 1894 tarihli bir belgede, hastalık sebebiyle hapishanelerdeki izdihamın önlenmek istendiği, bu yüzden de Hazineye borcu olanların tahliyesi için Abdülhamit’in 300 lira tahliye parası gönderdiği ve bu kişilerin salıverilmesi istendiği belirtilir.²³⁵ Yine aynı şekilde 1897 yılının Mevlid

²³² Murat Bardakçı, *Hürriyet*, 22 Ocak 2006. <http://www.hurriyet.com.tr/simdiki-aflara-sukredelim-mahk-mlari-eskiden-tiplerine-gore-affederdik-3825397>

²³³ İ. DH. / 749-61202 (27 Cemâziye’l-âhir 1294) (M. 9 Temmuz 1877); Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, s. 355-356.

²³⁴ Yıldız bu konu ile ilgili belgeler eşliğinde birçok örnek verir. Ramazan ve Kurban bayramları, kandiller, özel günler sülûsân affının çıkarıldığı bazı durumlardır. Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz. Yıldız, s. 442.

²³⁵ Y..MTV. / 88-222 (29 Cemâziyü’l-âhir 1311).

Kandili vesilesiyle İstanbul'daki 19 borçlu mahkûmun borcu padişah tarafından ödenerek tahliye edilirler.²³⁶ Bu durum Avrupa ile kıyaslanmaya başlanır. 8 Mayıs 1894'te Cevdet Paşa, Abdülhamit'e bir Fransız gazetesinde çıkan yazıdan bahseder. Gazetede borçluların bayram vesilesiyle affedilmesi konu edinilerek Abdülhamit'i öven ve "medeniyet şarkta mı ilerlemiş garpta mı" tartışmasını başlatan bir yazı vardır.²³⁷ Burada medeniyetler çatışmasının her alana sıçradığı görülebilir. Hapishanedeki bir mahkûmun borcunun ödenerek affedilmesi Sultan'ın merhametini gösterir fakat bu olayın görünen yüzüdür. Öbür tarafta dış dünyaya verilmek istenen mesajda; Osmanlı'nın ne kadar medenî olduğu, af konusunda bile oldukça ilerlemiş bir toplum olduğu gösterilmek istenir.

Af konusundaki en büyük sıkıntı Ermeniler olmuştur. 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra "Ermeni sorunu" baş gösterdiğinden, Avrupalı devletler sık sık Ermenileri bahane ederek onlar üzerinden Osmanlı içişlerine müdahil olmuşlardır. Özellikle İngiltere, Fransa ve Rusya Doğu Anadolu'daki Ermenilerle ilgili ıslahat çalışmaları isterler. 1895'te hazırladıkları projede hapishanelerle ilgili olarak da şunları söylerler:

Şevketli padişah tarafından siyasi işlere ait suçlardan dolayı suçlanan veya mahkûm olan ve basit cürümlerden olan cinayetlere doğrudan doğruya katılma ve müdahaleleri mahkemece ispatlanmış olmayan Ermeniler af buyrulacaktır.

Suçluların affı, Padişahın kutsal yetkilerinden olmakla beraber Hazreti Padişahın merhametinin büyüklüğü gereğinden olarak şimdiye kadar bu gibi nice mahkûmlar ve mahpuslar hakkında yüce af buyruğu çıkmış olması dolayısıyla, halen politika zannıyla suçlanan tutuklu ve mahkûm ve mahpus olanların da af ve bırakılmaları ile Padişahın merhametine erişmeleri, Padişahın şefkat lütufları gereğindedir.²³⁸

Görüldüğü gibi Avrupalı devletler Osmanlı'nın içişlerine karışarak II. Abdülhamit'in af çıkarmasını, hatta daha da ileri giderek bazı mahkûmların salıverilmesini istemişlerdir.²³⁹ Bu uygulamalar deyim yerindeyse Osmanlı'nın elini kolunu bağlamış, egemenlik hakları kısıtlanan devlet yeni çözüm yolları arayışına girmiştir fakat genel af çıkarılarak pek çok Ermeni de affedilmek zorunda

²³⁶ Y.. MTV. / 164-205 (13 Rabiu'l-evvel 1315) (M. 12 Ağustos 1897).

²³⁷ Edward John Fairman tarafından yazılan bend için bkz. Y.. EE. / 38-165 (3 Zilkade 1311) (M. 8 Mayıs 1894); Yıldız, s. 451.

²³⁸ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, Belge Yay., İstanbul, 1987, s. 298-299.

²³⁹ Projede Osmanlı hapishanelerini denetlemek için her ile gönderilmesi zorunlu olan bir Müslüman ve bir Hıristiyan müfettişten bahsedilir. Bunlardan biri Erzurum hapishanelerinin denetlenmesi esnasında bazı tutukluların salıverilmesini uygun görür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şen, s. 38-39.

bırakılmıştır. Önceden Nisan 1879, Haziran 1884, Ocak 1891 ve Nisan 1893'te çıkarılan aflarla siyasi suçtan mahkûm olan Ermeniler affedilmemişti. Bunun üzerine Temmuz 1895'te İngiltere, Fransa ve Rusya'nın bu talepleri doğrultusunda yeni bir af çıkar ve siyasi suçtan mahkûm olan Ermeniler de affedilir.²⁴⁰ Affın çıkmasındaki en önemli sebep, bu devletlerin Osmanlı'ya sundukları kırk maddelik Islahat Projesi'dir. Projedeki başlıca maddelerden biri "hapishanelerin ve mahkûmların durumunun kontrol edilmesi" olunca, Osmanlı bunu uygulamak zorunda kalır.²⁴¹ *Anadolu ıslahatı umum müfettişliği* sıfatıyla Vilayat-ı Sitte'ye atanan Ahmet Şâkir Paşa, Islahat Projesi'nin denetlenme aşamalarında bulunur. 1898-1899 yıllarında Sivas'a gelerek buradaki ıslahatları denetler. Bu sırada hapishanelerin birinden gelen dilekçe dikkatini çeker. 6-7 yıl önce bir çavuşun katili olmakla suçlanan ve idama mahkûm edilen Allı Ayşeoğlu'nun suçsuz olduğunu ispat eder. Yaptığı araştırmalar neticesinde çavuşun, Ermeni Komitelerince öldürüldüğünü anlar. Mahkûmun serbest bırakılması için mahkemeye giderse, durumun halk tarafından duyulacağını ve Müslümanların galeyana geleceklerini bilen Şâkir Paşa, Abdülhamit'in af çıkararak mahkûmu salmasını daha uygun bulur.²⁴² Islahat bahanesiyle sürekli Ermeni konusunun gündeme getirildiği bu yıllarda, çıkarılan aflarla Ermeniler sakinleştirilmişti. Şâkir Paşa'nın bu akıllıca kararı sayesinde, Müslümanlarla Ermeniler karşı karşıya gelmekten kurtuldu ve Ermenilerin yeniden bir mesele haline gelmesi önlenmiş oldu.

28 Aralık 1896'da Adliye Nezareti'ne yazılan bir belgede, yeniden genel af çıktığı fakat idam cezasına çarptırılan mahkûmların bundan faydalanamayacakları yazar ve bu mahkûmlara Ermeniler de dâhildir.²⁴³ Yani Avrupalı devletlerin istediği olmuş, af kapsamına giren Ermeniler salıverilmiştir fakat Osmanlı bunu yaparken genel af çıkarmış, Ermenileri kendi vatandaşlarından ayırmadığını ve bunun Ermenilere has bir af olmadığını göstermek istemiştir. Böylece Avrupalıları iç meselelerinden uzak tutmaya çalışmış, bu affi kendi devletinin bir seçimi ve hakkı olarak göstermeye çalışmıştır.

²⁴⁰ Y.A.. HUS. / 332-97 (29 Muharrem 1313) (M. 22 Temmuz 1895); Yıldız, s. 456-457.

²⁴¹ Uras, s. 297.

²⁴² Ali Karaca, *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*, Eren Yay. İstanbul, 1993, s. 110.

²⁴³ A.}MKT.MHM./539-5 (23 Recep 1314). Rodos tarafındaki idam mahkûmu yedi Ermeni Trablusgarp ve Cezayir'e gönderilecek, diğerleri ise yerlerinde kalacaktır.

Ermeniler haricinde Avrupalı devletlerin Bulgar komiteciler için de benzeri aflar istedikleri görülür. Makedonya’da aktif olan Bulgar komitaları, Büyük Bulgar Devleti’ni kurmak için kanlı eylemler düzenlerler. Özellikle Rusya ve Avusturya’nın desteğini arkalarına alarak faaliyetlerini yürütürler.²⁴⁴ Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde yasak evrak, bomba barındırma gibi siyasi suçlardan mahkûm bulunan komitacılar için af istenir. Şubat 1903’te çıkarılan af ile 1100 civarında mahkûm ve tutuklu tahliye edilir fakat bunların gayrimüslim olması büyük bir sorundur. Müslüman mahkûmların bu durumdan rahatsız olabileceği endişesiyle bu bölgedeki âdi suç mahkûmlarından cezasının üçte ikisini çekenler de affedilir. Böylece 800 mahkûm daha tahliye edilir.²⁴⁵ Yine burada ayırım yapılmayarak Müslümanların da affa katıldığı görülür. Böylece Bulgar komitacılarla uğraşılırken olası bir Müslüman isyanının da önüne geçilmiş olur.

Gayrimüslimlerin komitacılık ve çetelik faaliyetleri dolayısıyla Müslüman halkı korumak için İttihat ve Terakki Cemiyeti de harekete geçer. 1906’dan itibaren çeteciliğe başlayan İttihat ve Terakki, bölgedeki halkın desteğini kazanarak ihtilal yapma amacındadır. 3 Temmuz 1908’de Resne’de Kolağası Niyazi Bey’in 200 asker ve 200 sivil ile dağa çıkması ile ihtilal başlamış olur. Kanun-i Esasi’nin yeniden yürürlüğe girmesi ve süresiz olarak tatil edilen Meclis-i Mebusan’ın toplanmasını isteyen halk ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayaklanma başlatarak istediklerini yaptırırlar. Böylece 24 Temmuz 1908’de anayasa ilan edilerek meclis toplantıya çağırılır.²⁴⁶

27 Temmuz 1908’de ayaklanmaya katılanlara şartlı genel af çıkarılır. Abdülhamit, isyancıların silahlarını bırakarak evlerine dönmeleri karşılığında onları affetmiştir. Aynı gün İttihat ve Terakki Cemiyeti; Manastır, Kosova ve Selanik vilayetlerinde cinayet dışındaki siyasi suçluların, sürgündeki memurların ve Divan-ı Harp mahkûmlarının da affedilmesini ister. Abdülhamit de bu istek doğrultusunda

²⁴⁴ Bulut, s. 16.

²⁴⁵ İ. HUS. / 1320Z-008 (5 Zilhicce 1320) (M. 5 Mart 1903); TRF. I. UM. / 1-85 (23 Zilhicce 1320) (M. 23 Mart 1903).

Bu sayıya sürgüne gönderilmiş 500 mahkûm dâhil edilir ve on ay içinde memleketlerine dönmeleri söylenir. 1905’te bu bölgede bir af daha çıkarılır ve 2000’e yakın mahkûm affedilir. Şubat 1907’de komitacılara yönelik bir af daha çıkarılır ve buna bazı Müslüman mahkûmlar da dâhil edilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, s. 458-459.

²⁴⁶ Bulut, s. 25-26.

ülke genelindeki bu tür suçluların hepsini affeder.²⁴⁷ Burada Avrupalı devletlerin Ermenilerin affedilmesi ve salıverilmesi isteklerini ülke geneline yayan Abdülhamit'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu zorunlu isteğinde de aynı şekilde davrandığı görülür. Böylece hem onlara boyun eğmemiş olacak hem de ayrım yapmadığı için olası isyanların önüne geçmiş olacaktır.

Sonuç olarak denilebilir ki ıslah merkezi haline getirilmeye çalışılan hapisanelerde doluluk oranının haddinden fazla olması, bunun başarılmadığının ispatıdır. Bunun için çözümler üreten II. Abdülhamit, af çıkararak hapisaneleri boşaltma yolunu seçmiştir. Özel günlerde aflar çıkarmış, borcu olanların borcunu ödemiş, cezasının üçte ikisini çekenleri vs. affetme yolunu seçmiştir. Bu konudaki en büyük sıkıntı ise Ermeniler ve Bulgar komitacılar olmuştur. Sürekli af talebinde bulunarak Osmanlı'yı zora sokmuşlardır.

²⁴⁷ Bulut, s. 26-27.

SONUÇ

Hapishane kelimesi “tutma, kapama,” anlamlarındaki Arapça *habs* ve Farsça *hane* sözünün birleşmesiyle oluşmuştur. Giriş bölümünde; ilk uygarlıklarda hapsedme, İslamiyet’le birlikte hapishanelerin oluşumu ve gelişimi, Avrupa ve Amerika’daki hapishane modellerinden bahsedilmiştir. Bu bilgiler eşliğinde de Doğu ve Batı hapishaneleri karşılaştırılmıştır.

Birinci bölümde, Osmanlı Devleti’nde klasik dönemdeki suç ve cezalardan bahsedilmiştir. Suçlu erkeklerin cezalarını çekmeleri için genelde kaleler ve zindanlar, kadınlar içinse imam veya güvenilir kişilerin evleri hapishane amacıyla kullanılmıştır. Mahkûmu bir yere kapatarak verilen cezalar; kalebentlik, kürek, prangabentlik ve tomruktur. Bunlar ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

Tanzimat Dönemi ile birlikte, günümüzde kullanılan hapishanelerin yapımına başlanılır. 1839 tarihli Tanzimat Fermanı ile kimsenin yargılanmadan idam edilemeyeceği ilan edilir. Hukuk devleti olma yolunda atılan bu adımdan sonra 1840 ve 1851 tarihlerinde çıkarılan kanunlarla da Osmanlı hapis sistemine ait düzenlemeler yapılır. İngiltere’nin İstanbul Büyükelçisi Stratford Canning, 1851’de *Memorandum on Improvement of Prisons in Turkey* (Osmanlı Hapishanelerinin İslahı Hakkında Muhtıra) adıyla bir rapor yayımlar. Raporda mahbeslerin kirliliği, havalandırmanın yetersizliği, mahbeslerin haddinden fazla mahkûmla doldurulması, ısıtmadaki sorunlar, rutubet gibi konular vardır. Bu rapordan sonra benzer raporlar yayımlanmaya devam eder. Ayrıca 1856 İslahat Fermanı imzalanmış ve fermana hapishanelerle ilgili bir madde eklenmiştir. Tüm bu raporlar ve ferman eşliğinde 9 Ağustos 1858’de yeni bir kanun çıkarılır. Fransız ceza kanunu örnek alınarak hazırlanan *Ceza Kanunname-i Hümayunu*, 1926’ya kadar yürürlükte kalmıştır.

Ceza Kanunname-i Hümayunu ile birlikte taşradaki ilk hapishane, Eylül 1859’da Yanya’da açılır. Bu tarihten sonra taşrada da hapishaneler yapılmaya başlanır fakat yapılan binaların hepsi kargir, bakımsız yerlerdir. Ahırdan bozma yerlerin bile hapishaneye dönüştürülmesi üzerine Avrupa Osmanlı’ya nota verir fakat Osmanlı’nın bunları ıslah edecek mali gücü yoktur. Bunun yerine Avrupa’yı oyalamak ve modern bir devlet görünümü vermek için Ocak 1871’de Hapishane-i

Umumi açılır. Hapishanenin içinde kadın, erkek ve çocuk mahkûmlar için ayrı koşuflar, revir, cami, kilise, çamaşırhane ve yemekhane vardır.

İkinci bölüm iki kısımdan oluşur. İlk kısımda, Abdülhamit dönemi hapishanelerinin genel özelliklerinden bahsedilir. İlk olarak 1880’de çıkarılan Hapishaneler Nizamnamesi ile her kaza, liva ve vilayet merkezine birer tevkifhane ve hapishane yapımına başlanır. Ancak nizamnamenin getirdiği temizlik, güvenlik gibi diğer yeniliklere dikkat edilmez. Ayrıca mahkemelerin çok uzun yıllar sürmesi de hapishaneleri olumsuz etkiler. Suçu kesinleşmemiş zanlılarla hapishaneler dolar. Bu bölümde hapishanelerden bazıları (İstanbul, Çanakkale, Aydın, Isparta, Sinop ve Erzincan) kısa örneklerle anlatılmıştır. Genel olarak bu hapishanelerin olumsuz koşullarının düzeltilmesi için ıslah edilmeleri istenir fakat bütçe yetersizliğinden dolayı istenilen ıslahatlar tam olarak gerçekleştirilemez.

İkinci kısımda, ıslah merkezi yapılmaya çalışılan hapishanelerden bahsedilir, Abdülhamit dönemindeki hapishane ıslah çalışmaları anlatılır. İlk olarak adli alanda çıkarılan bazı kanunlar sıralanır. Daha sonra ayrıntılı olarak 1880 Hapishaneler Nizamnamesi’nden bahsedilir ki o dönemde yapılan en büyük ıslahat budur. Ardından Osmanlı’nın modern dünya devletleri arasında yer alabilmek için, 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi’ne katılmasından bahsedilir. Ayrıca hücre tipi kaloriferli hapishane projesi gündeme gelir fakat bu ıslahat da mali yetersizlikten dolayı hayata geçirilemez.

Daha sonra sırasıyla erkek, kadın ve çocuk mahkûmların durumları anlatılır. Arşiv belgelerinden yararlanılarak erkek mahkûmlardan bahsedilir. Nizamnameye göre hapishanede geçirecekleri bir günde yapmaları gereken şeylerden bahsedilir. Islah edilmeleri için çalışmaları veya bir sanatla uğraşmaları gerektiği belirtilir. Böylece nefislerini ıslah ettiklerini düşünen mahkûmlar, mahkûmiyet süreleri dolmasa bile tahliye edilmek için dilekçe verebilirler.

Kadın mahkûmlar ilk zamanlar güvenilir birinin evinde kalıyorlardı. Kadınlar için de ayrı hapishanelerin gündeme gelmesinden sonra, kadın hapishaneleri yapılmaya başlanır. Bu kısımda daha sonra kadınların hapse girmelerindeki suçlar sıralanır. En büyük suç ise fuhuştur. Bu konuda doktora tezi bulunan Ayşe Özdemir

Kızılkan, fahişe kadınların aldıkları cezalardan örnekler verir. Bu örnekler eşliğinde konu ayrıntılı olarak anlatılır. Ayrıca kadınların hapisshanede yaşadıkları sorunlara değinilir. Bulaşıcı hastalıklar, kadın gardiyan eksikliği, hamile kadınlar ve hapisshanede doğan bebekleri bu sorunlardan birkaçıdır.

İkinci bölümün son kısmı ise ıslahhanelerdir. Mithat Paşa'nın gayretleri sonucu ilk ıslahhane Niş'te açılır. Daha sonra faydalı olduğu görülerek Abdülhamit döneminde yaygınlaşan ıslahhanelerin amacı kimsesiz veya fakir çocukların eğitimini üstlenmektir. Zamanla küçük yaşta suça bulaşan çocukların da mekânı olurlar. Burada mahkûm çocukların ıslahına çalışılır. Bu kısımda, ıslahhaneler denilince akla ilk gelen isim olan Bekir Koç'tan, makalelerden ve tezlerden faydalanılmıştır.

Üçüncü bölümde Abdülhamit döneminde ıslah merkezi haline getirilmeye çalışılan hapisshanelerde, bunun sağlanamadığı belirtilir. Firar olayları, salgın hastalıklar ve hapisshanelerin doluluğu da bunun delilidir. Aynı ayrı ele alınan konulardan ilki firardır. Kendisine karşı muhalif bir grup oluşan Abdülhamit, bu grubu Trablusgarp ve Fizan'a sürer. Buradaki zor coğrafya koşulları, mahkûmları sürekli olarak firar düşüncesine yöneltir. Diğer yerlerdeki firarlar ise hapisshanelerin harap koşulları ve gardiyanların yardımını sayesinde olmuştur. Daha sonra hapisshanelerdeki sağlık sorunlarından bahsedilir. Su sıkıntısı, hapisshanelerin elverişsiz koşulları gibi sebeplerle salgın hastalıklar yayılmış; bu yüzden yüzlerce mahkûm ya hastalanmış ya da ölmüştür. Devlet bunun için önlemler almaya çalışmış fakat mali yetersizliklerden dolayı yapamamıştır. Örneğin her hapisshanede doktor bulunması zorunluysen, doktorların yüksek maaş isteği bunu engellemiştir. Son olarak aflar anlatılır. Hapisshanelerin doluluk oranının haddinden fazla olması sonucu, Abdülhamit af çıkararak tahliye etme yolunu seçer. Cezasının üçte ikisini çekenler, devlet adamları tarafından borcu ödenenler affedilir. Doğum günü, sünnet, kandil gibi özel günlerde de mahkûmlar padişahın affına mazhar olurlar. Böylelikle hapisshaneler boşaltılarak ıslah edilmeye çalışılır.

Sonuç olarak, Tanzimat'la birlikte günümüzdeki anlamıyla hapisshane ile tanışan Osmanlı, hapisshanelerin kısa sürede dolması sonucu her kazaya hapisshane yapar. Ancak yapılan bu binalarda ısıtma, aydınlatma gibi sorunlara dikkat edilmez.

Böylelikle hapishane ıslahı gündeme gelir. Abdülhamit hapishaneleri ıslah etmek için atölyeler, kütüphaneler kurar; çocuklar için ayrı ıslahevleri açılır. Buna rağmen insanca bir yaşam sağlanamayan hapishanelerde firarlar ve salgın hastalıklar artar. Ayrıca hapishanelerin doluluğu da önemli bir sorundur. Bunun için sürekli aflar çıkarılarak hapishaneler boşaltılmaya çalışılır fakat yeterli olmaz. Yani Osmanlı hapishaneler konusunda önemli adımlar atmaya çalışsa da mali yetersizlikler, devletin uğraştığı iç ve dış meseleler nedeniyle bunu tam olarak gerçekleştiremez.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

- A.}AMD. / 13-27 (29 Zilhicce 1265)
- A.}MKT. MHM. / 539-5 (23 Recep 1314)
- A.}MKT. MVL. /62-25 (29 Cemaziye'l-âhir 1269)
- A.}MKT. UM. / 427-85 (3 Rabiü'l-evvel 1277)
- BEO / 1117-83754 (7 Zilhicce 1315)
- BEO / 536-40153 (27 Cemaziye'l-âhir 1312)
- BEO / 536-40160 (20 Cemaziye'l-âhir 1312)
- DH. MB. HPS. / 50-7 (28 Rabiü'l-ahir 1331)
- DH. MB. HPS. / 160-82 (20 Recep 1336)
- DH. MKT. / 110-26 (26 Recep 1312)
- DH. MKT. / 140-20 (5 Cemaziye'l-evvel 1311)
- DH. MKT / 323-62 (27 Cemaziye'l-âhir 1312)
- DH. MKT. / 378-81 (1 Zilhicce 1312)
- DH. MKT. / 1078-32 (27 Safer 1324)
- DH. MKT. / 1225-49 (15 Zilhicce 1325)
- DH. MKT. / 1273-21 (29 Cemaziye'l-âhir 1326)
- DH. MKT. / 1378-82 (18 Safer 1308)
- DH. MKT. / 1406-110 (28 Cemaziye'l-âhir 1304)
- DH. MKT. / 1439-53 (24 Zilkade 1304)
- DH. MKT. / 1468-118 (23 Rabiü'l-evvel 1305)
- DH. MKT. / 1655-60 (14 Muharrem 1307)
- DH. MKT. / 1687-32 (12 Cemaziye'l-evvel 1307)
- DH. MKT. /1748-1 (18 Zilhicce 1307)

DH. MKT. / 1751-38 (28 Zilhicce 1307)
DH. TMİK. M. / 52-86 (23 Zilhicce 1315)
DH. TMİK. S. / 45-5 (4 Safer 1321)
DH. TMİK. S. / 65-18 (18 Şaban 1324)
HR. MKT. / 31-57 (25 Rabiu'l-ahir 1266)
HR. SYS. / 60-10 (15 Ramazan 1307)
İ. DH. / 468-31279 (25 Recep 1277)
İ. DH. / 529-36582 (17 Rabiu'l-ahir 1281)
İ. DH. / 749-61202 (27 Cemaziye'l-âhir 1294)
İ. DH. / 1342-32 (20 Recep 1314)
İ. HR. / 155-8216 (28 Ramazan 1274)
İ. HUS. / 1320Z-008 (5 Zilhicce 1320)
İ. MVL. / 417-18265 (21 Şevval 1275)
İ. MVL. / 553-24831 (11 Muharrem 1283)
İ. ŞD. 31/1525 (20 Cemaziye'l-âhir 1293)
KK. d. / 678 (1115-1122)
TFR. I. SL. / 158-15781 (14 Şaban 1325)
TRF. I.. UM. / 1-85 (23 Zilhicce 1320)
Y.A..HUS. / 194-119 (22 Zilhicce 1303)
Y.A..HUS. / 265-152 (24 Rabiu'l-evvel 1310)
Y.A.. HUS. / 332-97 (29 Muharrem 1313)
Y.. EE. / 38-165 (3 Zilkade 1311)
Y..MTV. / 88-222 (29 Cemaziye'l-âhir 1311)
Y.. MTV. / 164-205 (13 Rabiu'l-evvel 1315)
Y.. MTV. / 206-126 (24 Cemaziye'l-evvel 1318)

Y.. PRK. EŞA. / 18-15 (29 Zilhicce 1310)

B. Birinci El Kaynaklar

Ceride-i Mehakim, 1296

Düstur, 1. Tertip, C. 1, 1289 (M. 1872); C. 2, 1290 (M. 1873); C. 4, 1296 (M. 1879)

Islahat Fermanı, 1856

C. Kitaplar

Akçam, T. (1995). *Siyasi Kültürümüzde Zulüm ve İşkence*. İstanbul: İletişim Yay.

Akgündüz, A. (Ocak 1992). *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*. C. 4. İstanbul: FEY Vakfı Yay.

Aktepe, M. (1989). *Vak'a-Nüvis Ahmed Lutfi Efendi Tarihi*. C. XII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Avcı, M. (2014). *Osmanlı Ceza Hukuku*. Konya: Mimoza Yay.

Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara: TTK Yay.

Bozdağ, İ. (1985). *Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri*. İstanbul: Pınar Yay.

Doğan, F. K. (2010). *Cezanın Amacı ve Hapis Cezası*. İstanbul: Legal Yay.

Eren, M. (2014). *Kapatılmanın Patolojisi*. İstanbul: Kalkedon Yay.

Foucault, M. (Ekim 2013). *Hapishanenin Doğuşu* (5. Baskı). Çev: M. A. Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi.

Gökbilgin, T. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Güran, T. (1997). *Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897* (Tarihi İstatistikler Dizisi C. 5). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yay.

Karaca, A. (1993). *Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)*. İstanbul: Eren Yay.

Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi, Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*. Çev. A. Z. Durukan & K. Durukan, Ankara: İmge Yay.

Kuru, A. Ç. (2004). *Sinop Hapishanesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

Mardin, Ş. (2007). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yay.

Naskali, E. G. & Altun, H. O. (2006). *Zindanlar ve Mahkumlar*. İstanbul: Babil Yay.

Ortaylı, İ. (2006). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Alkım Yay.

Schull, K. F. (2014). *Prisons in the Late Ottoman Empire: Microcosms of Modernity*. England Edinburgh: Edinburgh University Press.

Şen, Ö. (2007). *Osmanlı'da Mahkûm Olmak*. İstanbul: Kapı Yay.

Unat, F. R. (1964). *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara.

Uras, E. (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yay.

Uyanık, M. Z. (2017). *İslam Hukukunda Hapis Cezası ve Hapishane*. İstanbul: Hikmetevi Yay.

Wratislaw, W. *Baron W. Wratislaw'ın Anıları*. Çev. M. S. Dilmen, İstanbul: Kutupyıldızı Kitaplığı.

Yıldız, G. (2012). *Mapusane*. İstanbul: Kitabevi Yay.

Yücel, Y. & Pulaha, S. (1995). *I. Selim Kanunnamesi (1512-1520)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

D. Dergiler

Atar, Z. (Nisan 2015). 20. Yüzyıl Başlarında İstanbul Hapishane-i Umumi'de Mahkûmların Üretim Faaliyetleri (S. 34). *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*.

Avcı, M. (2002). Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri: Kalebentlik, Kürek ve Prangabentlik (S. 1). *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*.

Daşcıoğlu, K. (2008). Osmanlı Arşivlerine Göre Sinop Hapishanesi'nin Durumu (S. 51). *Erdem*, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi Yay.

Demirel, F. (Mayıs 2011). 1890 Petersburg Hapishaneler Kongresi (S. 89). *Toplumsal Tarih*, C.15, İstanbul.

Demirel, F. (Ekim 2005). Osmanlı Usul-ı Muhakemât-ı Cezaiye Kanunu'nda Hapishaneler (S. 6-7). *Hukuk ve Adalet, Eleştirel Hukuk Dergisi*, İstanbul.

Erim, N. (1984). Osmanlı İmparatorluğu'nda Kalebentlik Cezası ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme (S. 4). *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul.

Gönüllü, A. R. (2011). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi (1867-1920). *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya.

İbrahimov, O. (2016). Osmanlı Devleti'nde İlk Basın Yayın Faaliyetleri ve Tuna Gazetesi (S. 5). *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kars.

Koç, B. (2007). Osmanlı İslahhanelerinin İşlevlerine İlişkin Bazı Görüşler. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep Üniversitesi Basımı, Gaziantep.

Orat, J. A. & Çelik, F. (İlkbahar 2011). Diyarbakır Vilayeti Hapishaneleri (S. 7). *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.

Özekmekçi, M. İ. (2012). Modern Devlet ve Tıp: II. Abdülhamit Döneminde Frengi İle Mücadele (S. 10). *Kadın Araştırmaları Dergisi*.

Sivri, G. (Temmuz 2017). Osmanlı'da Kadın Mahkum Olmak: Kadınları Mahkum Etme ve Denetleme Pratikleri Üzerine Bir Değerlendirme (1840-1919). *Toplumsal Tarih*, Tarih Vakfı Yay., İstanbul.

Soyaslan, D. (2001). Af (S. 18). *Anayasa Yargısı*, Ankara.

Sönmez, C. S. (2012). Demokrat Parti İktidarının İlk İcraatlarına Bir Örnek: "Bazı Suç ve Cezaların Affı Hakkında Kanun" (S. 20). *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 10.

Tekin, S. (Ocak 2001). Nazilli Hapishanelerine Kısa Bir Bakış (S. 205). *Tarih ve Toplum*, C. 35, İstanbul.

Yılmaz, M. (2001). İslam Tarihinin İlk Üç Asrında Hapishanelere ve Mahkûmların Durumlarına İnsan Hakları Bağlamında Genel Bir Bakış (S. 12-13). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun.

Yılmaz, M. (2008). İtaatkâr Toplum Oluşturma Aracı Olarak İşkence (Emevî Örneği) (S. 4). *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII.

E. Kongre veya Sempozyum Bildirisi

Daşcıoğlu, K. (2008). *Osmanlı'da Hapishane Hastaneleri ve Hapishanelerin Sağlık Koşullarına Dair Belgeler* (C. 2). 1. Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi / 10. Ulusal Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı. Konya, 20-24 Mayıs.

Erim, N. (2002). *18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürek Cezası*. IX. International Congress of Economic and Social History of Turkey, TTK Yay., Dubrovnik, 20-23 Ağustos.

F. Kitap İçi Makaleler

Demirbaş, T. (2010). Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi. *Hapishane Kitabı*, Editörler: Naskali, E. G. & Altun, H. O. İstanbul: Kitabevi.

Demirel, F. (2007). Osmanlı Adliye Teşkilatında Yaşanan Sorunların Hapishanelere Yansıması (1876-1909). *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Der: Levy, N. & Toumarkine, A. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Karaca, A. (2010). XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün. *Hapishane Kitabı*, Editörler: Naskali, E. G. & Altun, H. O. İstanbul: Kitabevi.

Öztekten, Ö. (2010). Türkçede 'Mahpus' ve 'Hapishane'. *Hapishane Kitabı*, Editörler: Naskali, E. G. & Altun, H. O. İstanbul: Kitabevi.

Saner, Y. (2007). Osmanlı'nın Yüzlerce Yıl Süren Cezalandırma ve Korkutma Refleksi: Prangaya Vurma. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza*, Der: Levy, N. & Toumarkine, A. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

G. Tezler

Adak, U. (2006). *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Aydın Vilayeti'ndeki Hapishaneler*. Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Akbey, N. (2015). *XIX. Yüzyılın Sonları XX. Yüzyılın Başlarında Sinop Hapishanesi*. Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Akpınar, Ö. (2017). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya Hapishaneleri (1876-1922)*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Bulut, Ö. F. (2016). *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Hukuki Belgelerinde Siyasi Af (1908-1913)*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Çorum.

Çakmak, S. (2000). *Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cüls Yıldönümü Kutlamaları*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Çiçen, A. (2010). *II. Meşrutiyet Dönemi Cezaevi Islahatı*. Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Demir, E. (2013). *Osmanlı Devleti'nde Hapishane Reformu: Çanakkale Hapishanesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.

Demirkol, K. (2012). *II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Diril, Y. (2006). *II. Abdülhamit Döneminde Elçilik Yapan ABD Elçisi Straus'un Elçilik Yılları (1887-1888, 1898-1900, 1909-1910)*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Güven, H. (2008). *Michel Foucault'nun Sosyal Bilim Anlayışı ve Metodolojisi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

İşeri, M. (2014). *Osmanlı Çocuk Koruma Sistemi ve Darüleytamlar (1851-1923)*. Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Kızılkın, A. Ö. (2011). *Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkûmlar (1839-1922)*. Doktora Tezi, Isparta.

Makan, İ. (2012). *II. Abdülhamit Döneminde Trablusgarp ve Fizan Sürgünleri (1876-1909)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Mumcu, E. (2016). *Tersane Zindanı*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Oğuz, M. (2007). *II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyhalar*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sarıköse, S. T. (2013). *XIX. Yüzyılda Çukurova'da Doğal Afetler ve Salgın Hastalıklar*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Schull, K. F. (2007). *Penal Institutions, Nation-State Construction, and Modernity in the Late Ottoman Empire, 1908-1919*. Ph. D Dissertation, University of California, Los Angeles.

Uslu, M. (2010). *Erzincan'da Suç, Suçlu ve Hapishane (XIX. Yüzyılın Sonu – XX. Yüzyılın Başı)*. Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.

Yaman, M. Ş. (2012). *Son Dönem Osmanlı Toplumunda Kimsesiz Çocuklar 1850-1920*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yanıköğlü, K. (2011). *Lord Stratford Canning Döneminde Osmanlı Devleti ve İngiltere Arasındaki İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yazıcı, S. (2011). *Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909)*. Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

H. Ansiklopedi ve Sözlükler

Karpat, K. & Zens, R. W. (2002). I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamit'in Saltanatı (1876-1909) (C. 12). *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yay., Ankara.

Temel, M. (2002). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Fuhuş ve Frengi İle Mücadele (C. 14). *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu Yay. C. 1 ve C. 2 Ankara, 1998

Yıldırım, N. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Koruyucu Sağlık Uygulamaları (C. 5). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yay., İstanbul.

İ. Gazete ve İnternet Yazıları

Balcı, M. (2000, 20 Mayıs). *Tanzimat'tan Günümüze Islah, Resepsiyon ve Uyum Çalışmalarının Tahlihi*.
<http://www.muharrembalci.com/yayinlar/tebligler/52.pdf>

Bardakçı, M. (2006, 22 Ocak). *Hürriyet*. <http://www.hurriyet.com.tr/simdiki-aflara-sukredelim-mahk-mlari-eskiden-tiplerine-gore-affederdik-3825397>

Çelebioğlu, S. (2015, 8 Mayıs). *AA Haber*. İstanbul. .
<http://aa.com.tr/tr/yasam/kacilamaz-denilen-hapishane-alkatraz/49469>

EKLER

Ek-1

Memâlik-i Mahrûsa-yı Şâhâne'de Bulunan Tevkifhane ve Hapishanelerin İdare-i Dâhiliyelerine Dair Nizamname Lâyihasıdır*

Birinci Fasl

Hapishanelerin munkasım olduğu dairelerle müştemilâtı ve memurlarının sûret-i tertibi

1. Madde - Her kaza ve liva ve vilayet merkezlerinde birer tevkifhane ve hapishane bulunacaktır.

2. Madde - Tevkifhaneler kable'l-ahkâm taht-ı istintak ve muhakemede bulunan maznun-ün-ileyh ile müttehimîne mahsustur.

3. Madde - Hapishaneler mahkûm olanlara mahsus olup, kaza hapishaneleri kabahat ve cünhadan dolayı nihayet üç aya kadar mahkûm olanlara ve elviye-yi cünhaneleri o sancak dâhilinde bulunan kaza mehâkiminden üç seneye kadar hapis cezasıyla mahkûm bulunanlara ve merkez vilayet hapishaneleri dahi o sancağın üç sene hapis cezasıyla mahkûm olanlarına mahsustur.

4. Madde - Bir kazada hapishane bulunamadığı halde tevkifhanenin bir dairesi muvakkaten hapishane ittihaz olunacaktır.

5. Madde - Memâlik-i Şâhâne'den münasib mahallerde birer hapishane-i umumî bulunup bunlar umum vilayâta beş seneden ziyade kürek cezası ile mahkûm olanlara mahsus olacaktır.

6. Madde - Tevkifhane ve hapishane ve hapishane-i umumîlerde nisaya mahsus ayrıca bir daire bulunacaktır.

7. Madde - Kürek cezasıyla mahkûm olanlar umumî hapishanelere kondurulacaktır.

8. Madde - Lüzûmu takdirinde mahbusînin umumî hapishanelerin birinden diğerine nakli Adliye Nezareti'nin iş'arıyla caiz olabilecektir.

* Ceride-i Mehakim, 1296

9. Madde - Hapishane ve tevkifhanelerin heyet-i memurini icabına göre bir müdir ve başkâtib ve lüzûmu kadar kâtib ve bir sergardıyan ve icabı kadar gardıyan neferâtıyla tabib ve çamaşırcı ve ihtiyacı derecesinde hastahane hademesi ve hapishane için bir işçi ve bir imâm ve iktiza eden memurin-i ruhaniyyeden ve nisaya mahsus dairelerde nisadan gardıyandan ibarettir.

10. Madde - Yeniden tayin olunacak gardıyanlar ve kapucular yirmi beş yaşından aşağı ve kırk yaşından yukarı olmamak şartıyla tayin olunur. Okuyup yazmak bilmeleri lazımdır.

11. Madde - Her kaza ve sancak ile vilayet merkezlerinden olan tevkifhane ve hapishane müdirleri doğrudan doğruya Adliye Nezareti'nden tayin ve hapishane-i umumî müdirleri Adliye nezaretinin takdiri üzerine irade-i seniyye ile nasb olunacaktır.

12. Madde - Dersaadet'te Zabtiye nazırı ve taşralarda vali ve mutasarrıf ve kaim-makamlar daire-i memuriyetleri dâhilinde bulunan tevkifhane ve hapishaneler hakkında ikinci derecede olarak icra-yı nezaret ve icab eden mevadda Adliye Nezareti'ne müracaat eyleyeceklerdir.

13. Madde - Tevkifhane ve hapishane müdirlerinin azl ve tebdili Adliye Nezareti'ne aid olduğu gibi gardıyan ve memurin-i sairenin tebdil ve ihracı Dersaadet'te Zabtiye Nezareti'nden ve taşralarda vali ve mutasarrıflar ile Adliye müfettişleri tarafından vâki olacak inha üzerine yine Adliye Nezareti'nin tensib ve tasdikine mütevakkıftır.

14. Madde - Hapishane müdiriyle sergardıyan ve gardıyanlar esnâ-yı memuriyetlerinde Adliye Nezareti'nden tarz-ı vâhid üzere verilecek numune veçhi ile elbise-yi mahsusa iksa etmeğe mecbur olacaklardır.

İkinci Fasl

Memurînin vezaifi; müdirin vazifesi

15. Madde - Hapishanece cereyan eden her güne ahvâle müdirin nezareti olduğu gibi hapishane memurlarının cümlesi anın maiyetinde olmakla emrine itaate mecburdur.

16. Madde - Müdürün vazifesi evvelâ işbu nizamnamenin ahkâmıyla hapisanenin umûr-u inzibatiyyesine; sâniyen me'kûlâta dair idarece akd olunmuş olan mukavelâtın icra-yı ahkâmına dikkat etmek; sâlisin mahbûsünden hapisane hizmetinde kullanılabilecek olanlarının; râbiyen kavanîn nizamâta tevfiiken mahbûsünün sınıflarını tayin; hâmisin mahbûsünün idhal ve ihraçlarını hâvi muhaberât-ı resmiyye evrakını tedkik eylemekten ibarettir.

17. Madde - Fasl-ı mahsusta beyan olunduğu üzere mevkufînin mamulât-ı sınaiyyesine müteallik kâffe-i mamulât ile ashab-ı sanayiînin hapisane derûnunda icra-yı sanata mahsus mahallere taksimi hapisane müdirine muhavvel olup, müdir her güne mamulâtın mübayaâtında hazır bulunarak mamulâtın derece-i matlûbede yapılmamasından veya kerestenin bozuk bulunmasından nâşi yetmiş ikinci maddede kendilerine i'tası muharrer olan akçenin tenziline karar verilebilir.

18. Madde - Her tevkifhane ve hapisanede mevkufine müteallik yatak ve esvablar için bir defter-i mahsus ile idareye aid kâffe-i eşya ve mefruşat için ayrıca bir defter tutulacağı gibi her mevkufun teslim edeceği akçe ve zî-kıymet eşya için başka bir defter ile dükkân odalarının muhasebâtını ve her mevkufun başka başka hesaplarını hâvi diğer defter tutulacak ve bu defterlerden terettüb edecek mesuliyet müdire aid ve sandığın idaresi kendisine muhavvel olacaktır.

19. Madde - Hapisane müdirleri mevkufînin idare-i zabıta ve adliyyeye ve müdafaalarına memur dava vekillerine müdir maarifetiyle gönderecekleri mektuplardan ma'âda sair yazacakları veya ahz edecekleri mektupları görüp mütalaa edecektir. Müdürün bulunmadığı zamanda bu vazife sergardıyan tarafından icra olunacaktır.

Kâtibin vazifesi

20. Madde - On sekizinci maddede zikr olunan defâtirin muamelât-ı tahririyyesi müdirin taht-ı nezaretinde olarak hapisane kâtibi tarafından icra olunacaktır.

21. Madde - Hapishane ve tevkifhane kâtibleri mevkufinin her kısmı için usûl-ü muhakemât-ı cezaiyye kanun-ı muvakkatinin 452. maddesine tevfikeyen verilen numune mûcibince iktiza eden defâtiri tutmağa mecburdur. Mücrimîn-i mahkûme her gün koğuşlardan teneffüse çıkarıldığı ve koğuşlara konulduğu vakitlerde kâtib ve sergardiyân maarifetiyle sayılıp bunun için tutulacak yoklama defterine icm'alen günü ve vaktiyle adetleri kayd olunacaktır. Bundan ma'âda haftada iki gün dahi hapishane müdiri hazır bulunduğu hâlde umum yoklama icra olunup daima kuyûda müracaat edilip müddet-i mahkûmelerini ikmal edenlerin usûl-ü vechle günü gününe ihracıyla iktizasının icrası hususlarına dikkat edilecek ve umum yoklamalarda tanzim olunacak jurnallerin bir sureti Dersâadet'te Adliye ve Zabtiye nezaretlerine, taşralarda vali, mutasarrıf ve adliye müfettişlerine i'tâ olunacaktır.

Sergardiyanın ve sair hademenin vezaifi

22. Madde - Yeniden tayin olunacak sergardiyânlar okuyup yazma ve oldukça hesap bilecek ve sinni otuz ile elli arasında bulunacaktır.

23. Madde - Gardiyânlar doğrudan doğruya sergardiyânın idaresi tahtında olup emrine tevfikeyen harekete mecbur ve mahbusîn tarafından hapishane ebniyesiyle müştemilât-ı sairesince bir güne zarar ve bozukluk vukû' bulduğu ve sair bir uygunsuz hareketler görüp de hemen sergardiyâna ihbar etmedikleri halde kanunen mesul tutulacaktır.

24. Madde - Sergardiyan ile sair gardiyânların münhasıran hapishanelerin hıdemât-ı dâhiliyesine memur oldukları cihetle hiçbir vech ve bahane ile haricî bir hizmette istihdam olunmaz ve diğery bir memuriyette bulunamaz.

25. Madde - Sergardiyan ile gardiyânlardan birinin işi zuhûrunda birkaç saat ancak müdirinden izin almaya mecbur oldukları gibi müdirin olmadığı zaman da gardiyânlar sergardiyâna müracaat edecekler ve gardiyânların sergardiyânın ruhsatı olmadıkça çıkamayacakları gibi sergardiyân dahi müdirin izni olmadıkça ve kat'a hariçte beytûtet edemeyecektir.

26. Madde - Sergardiyan mevkufini muhafaza ile hâl-i intizamda ve mevkufinin daire-i edebde bulunmalarına nezaretten başka hapishanenin her tarafında nezafet-i kâmile bulunmasına dikkat edecektir. Tahrîren emr vukû'nda devâir-i resmiyyeye gönderilecek olanlardan başka mücrimin-i mahkumînden hiçbirisinin bir sebep ve vesile ile yanına zabtiye ve gardiyan tarafıyla çarşı ve sair bir mahalle gönderilmesi caiz olamayacağı gibi mahbûsîn haklarında kanunen tayin ettiği derecenin gayri bir halde bulunamayacak ve böyle bir şey vukû'nda mütecâsiri şedîden mesul olacaktır.

27. Madde - Sergardiyan mevkufinin hıfz olunacak eşyalarının yıkatılıp temizlendirilmesine ve bağlandıktan sonra üzerlerine yafta yapıştırılıp mahall-i mahsusunda hıfzına dikkat edeceklerdir.

28. Madde - Hapishane memurlarının kâffesinin çocukları ve zevceleri hiçbir vakitte hapishane meydanına ve dükkân odalarına ve hastahanelere ve koğuşlara ve mevkufinin buldukları mahallere giremeyecektir.

29. Madde - Hapishane memurlarının cümlesi hiçbir vakitte bir gûne vesile ile kendi odalarına mevkufin ve mahkumînden hiçbirini kabul edemez.

30. Madde - Diğer mahalle nakli lâzım gelen mücriminin mahkûmiyetlerini hâvi muharrerât ile ilâmât hülâsalarını istihsal etmeğe ve sevk memurlarına teslim etmeye sergardiyan mecburdur.

31. Madde - Sergardiyan nakl olunacak mahbûsînın zatına aid bir gûne eşyası olduğu hâlde müfredat defteriyle beraber sevk memurlarına teslim edecektir.

32. Madde - Sergardiyan zükûr ve inasdan hiçbir mevkuf ve mahbûsîn nâ-mizac bulunduğu hâlde tabib tarafından rapor olmadıkça diğer mahalle nakline müsaade edemeyecektir.

33. Madde - Nisadan gardiyanlar zükûr olan gardiyanların vezai fiyle mükelleftir. Nisa hapishanesine hiçbir kimse giremeyecek ve fakat fevka'lâde bir hâl zuhurunda sergardiyan girebilecek ve lediyü'l-hâce maiyetine lüzumu mikdarda gardiyan alacak ve müdire malumat verecektir.

34. Madde - İşbu nizamât ahkâmının tecviz ettiği mekulât ve sair eşyanın tedarik ve mahbusîne i'tâsı için Dersaadet ve taşralarda adliye müfettişleri hazır oldukları hâlde meclis-i idarelerin rey ve tensibiyle bir müteahhid bulunduğu hâlde müdir tarafından bir siparişi tayin olunacaktır. Ve vereceği erzak ve eşya râic-i vakte tevfiken alınacak ve her gûne vakti muayyende tedarik olunacak eşyanın pusulası sergardiyân tarafından müteahhid veya siparişiye verileceği gibi gelecek eşya dahi sergardiyân tarafından ba'de'l-muayene gardiyanlar vasıtasıyla mahbusîne tevzi ettirilecektir.

35. Madde - Müteahhidîn hapishaneye vusul edib doğrudan doğruya mahbûsîni ile ihtilât etmesi memnudur.

36. Madde - İşbu nizamname ahkâmı mücebince müdir tarafından tayin olunacak yevm ve saatte mahall-i mahsusine giderek mahbusîni traş etmek üzere her hapishane nezdinde idare tarafından ücretli bir berber bulunacağı gibi mahbûsînden traş olanların yanında bir gardiyan mevcut olacak ve mücrimin ve mahbûsînden yıkanmak isteyenler nevbetcilere ve bunlar da gardiyana haber vererek takım takım gusûlhanelere götürülerek nevbetcilerin nezaretleri altında yıkandıktan sonra koşullarına götürüleceklerdir.

37. Madde - Mevkufinden birinin hapishaneye vâki' olan efalinden dolayı tedibi lâzım geldiği hâlde sergardiyânın ifadesiyle mevkuf ba'de'l-istima tedibi hapishane müdiri tarafından verilecek ilâm üzerine seksenbeşinci maddede beyan ve taahhüdât olduğu vechle adliye müdiri tarafından tertib ve icra olunacak ve müdir bulunmadığı takdirde bu vazife sergardiyân tarafından icra olunub nihayet yirmi dört saat zarfında müdire malumat verilecektir.

38. Madde - Sergardiyân otuz yedinci maddede beyan olunan tedibâtı esbab-ı mücibesıyla bir deftere zabt edib müdire tasdik ettirecektir.

39. Madde - İhtilâttan men' olunmuş olan mevkufin ile haricden her kim olur ise olsun kaviyen memnu olub bunlardan başka mahbusîn ve mevkufin ile hapishaneleri ziyaret etmek isteyenler olduğu hâlde Dersaadet'te

Zabtiye Nezareti ile müdde’i umumî ve taşralarda vali ve mutasarrıflar ile müdde’i umumîler tarafından emr-i tahrirî olmadıkça caiz olmayacaktır.

40. Madde - Her nev’î eşya olur ise olsun sergardıyan tarafından muayene olunmadıkça hapishaneden dışarıya ve dışarıdan hapishaneye idhal ve ihrac olunmayacaktır.

41. Madde - Bi’l-cümle hapishane memurlarının mahbûsîni hususât-ı zâtiyyelerinde istihdam etmeleri ve kendilerinden veya akrabalarından bir gûne hediye kabul etmeleri veya kendilerine bir şey satmaları ve almaları ve yahud bunlar için bir şey sipariş etmeleri ve muhaberelelerini ve memnû olan mekulât ve meşrubatlarının idhalini teshil ve kendilerine vekâlet edecek kimesnelerin intihabı hususunda doğrudan doğruya veya bi’l-vasıta icra-yı nüfûz etmeleri ve mahbûsîn veya akrabalarıyla ekl ü şurb etmeleri ve diğer mahalle sevk olunacaklarının nakillerini tehir etmeleri ve mahbûsîn ile teklifsizce musahabat ve mükâlemede bulunmaları kat’iyen memnûdur.

42. Madde - Kırk birinci madde ahkâmına muhalif harekette bulunan gardıyan mürtekb olacağı fiilin derecesine göre yirmi dört saatten on beş güne kadar odasında habs olunur ve yahud nisf-ı maaşı kat’ olunur ve tekerrürü hâlinde bütün bütüne memuriyetten ihrac olunur.

43. Madde - Sekr hâlinde bulunacak gardıyan tard olunur.

44. Madde - Usûl-ı Muhakeme-i Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati’nin 454’üncü maddesinde muharrer olduğu üzere tevkifhane memurları kendilerine ahkâm-ı nizamiyesine tevfiken bir mahkeme tarafından verilmiş tevkif emri veya bir itham mazbatası veya bir hükm ilâmı ibraz olunmadıkça ve bunları defâtit-i mahsusalarına kayd etmedikçe kimesneyi kabul ve habs ve tevkif edemeyecekler ve ettikleri hâlde bigayr-ı hakk habs-i eşhâsa mütecasir olanlar hakkındaki mücazâta kesb-i istihkak eyleyeceklerdir.

Tabiblerin vezâifi

45. Madde - Hapishanelerin ahval-i sıhhiyyesi Dersaadet’te Adliye Nezareti tarafından tayin olunacak tabibler ve taşra hapishaneleri devai-i belediye etibbası ve yahud Adliye Nezareti canibinden irâ’e olunacak tabibler

maarifetiyle icra olunacaktır. Ve hapishane müdürleri umûr-ı sıhhiyeye dair husûsâtta işbu tabiblerin reyine müracaat edecektir.

46. Madde - Tabib hastahane bulunan hastaları her güne muayene etmeğe ve hastahanenin her sûretle intizam ve nezafetine ve hastaların tedavisine ve ilel-i sâriyeye mübtelâ olanların diğer hastalarla ihtilât ettirilmemesine itina ve dikkat etmeğe mecburdur.

47. Madde - Hapishane tabibinin vereceği mualece ile edeceği tertibat-ı saire tahrir ve bu varakalar üzerine müdir veya sergardıyan tarafından “görölmüştür” işareti vaz’u temhir olunduktan sonra eczacıya ve iktiza eden mahalle i’tâ olunacak ve buna dair muhasebenin hîn-i rüyetinde işbu evrak ibraz edilecektir.

48. Madde - Hapishane tabibi hiç olmaz ise haftada bir kere hapishaneyi ve dükkân odalarını ve koğuşları ve mücazat mahallerini ve sair yerleri muayene eder ve muktezi gördüğü yerleri tüsülemek gibi tedabir-i sıhhiyeye ibtidar ve her def’ada mülâhazatını mahsus deftere kayd eyler.

49. Madde - Tabib her sene hitâmında hapishanede zuhur etmiş olan bi’l-cümle ilel hakkında mufassal raport tanzim ile ilel-i mezkûrenin sebeblerini dahi beyan edecek ve bu raport adliye müfettişleri maarifetiyle Adliye Nezareti’ne i’tâ olunacaktır.

Memurîn-i diniyyenin vezâifi

50. Madde - Hapishanelerde mahbûsînin din ve âyinlerini ifâ için eimme ve memurin-i ruhâniyye bulunub bunlar evkat ve eyyam-ı mahsusalarında ifâ-yı vazife edeceklerdir.

51. Madde - İmam ve memurin-i ruhâniyye hastahaneleri ziyaretle kendilerini isteyen hastegân nezdine girecekler ve hapishaneleri hiç olmaz ise haftada bir iki kere dolaşib mahbûsîni görmeğe mecbur olacaklardır.

52. Madde - Mevkufin ve mahbusînden birinin vefâtı vukû’unda derhâl imam veya memurin-i ruhâniyyeye haber verilir.

Mevkufin ve mahbûsînin iaşesiyle melbûsât ve yatakları ve hastahane ile hastegânın yataklarıyla mekûlât ve hâl-i sıhhatta bulunanların mekûlâtı

53. Madde - Mevkufin ve mahbûsîne devlet tarafından i'tâ olunacak me'kûlât-ı yevmiye üçer yüz dirhem olmak üzere birer çift nân-ı azizden ibaret olup yetişdikten yirmi dört saat sonra tevzi olunacaktır. Mevkufin müstesna tutularak kusûr-ı mahkûm olan mahbûsîne revgân-ı sâde veya iç yağıyla pişirilmiş mevsimine göre kuru zahire veya taze sebzevattan ibaret olarak yevmiye yüz otuz dirhem çorba verilecek ve çorbanın hâvi olduğu yağ ve sebzenin miktarı tabibin reyi üzerine başkaca tayin olunacaktır. Hâmile olanlarla sütte çocuğu olan kadınlara tabibin reyi üzerine lüzumu miktar ziya verilecektir. Haftada bir kere çorba birine her mahbus için 60 dirhem et ile ona göre lâzım olan sebze veya erzakdan yemek pişirilecek ve bunlar seviyyen taksim ve tevzi olunacaktır. Ve bu erzakın miktarı her nefer için 60 dirhem et ile 40 dirhem kuru fasulye ve 20 dirhem pirinç ve Ramazan-ı şerîfe mahsus olmak üzere imsakiye olarak 50 dirhem pirinç ve 6 dirhem revgân-ı çerviş ve iftariye olarak lüzumu kadar zeytin dairesini tecavüz etmeyecektir. Ve millet-i sairenin perhiz günlerinde dahi bu usule riayet olunacaktır.

54. Madde - Mevkufinden maznun-ün-ileyh veya müttehim bulunan hapishanenin hudud-ı nizamiyyesi dâhilinde olmak üzere muhtaç oldukları mekûlat ve levazım-ı saire kendi masraflarıyla haricden celb edebilecekler ve yiyeceklerini kendi birisinden tedarik edebilenler hapishane tayinını almağa hakları olmayacaktır.

Kürek cezasıyla mahkûm olanların elbise ve yatakları

55. Madde - Kürek cezasıyla mahkûm olanlar hapishaneye mahsus elbiseyi giymeyeceklerdir.

56. Madde - Mahkumînin elbisesi mevsimine göre yün veya ketân ve yahud pamuktan olarak iki renkli olmak üzere bir pantolon ve nimtenden ve bir don ve gömlekten ibaret olup işbu elbise iki senede bir kere verileceği gibi don ve gömleğin müddet-i mezkûre için ikişer kat verilip haftada bir def'a yıkanacak ve iki senede bir def'a yine iki renkli olmak üzere birer tarpuş ile çift kundura ve üç senede bir kere birer yağmurluk verilecektir. Ve kadınlara mahsus olan elbise dahi o nisbet üzerine tertib ve i'tâ olunacaktır.

57. Madde - Bazı esbab-ı sıhhiyyeye mebni tabibin rey ve tensibiyle mahkûm olan mücrimîn elbise-i mahsusa_yı mezkûreden ma'adâ muktezi görünen sair esvab dahi giyinebileceklerdir.

58. Madde - Mahkumînin hîn-i duhullerinde üzerlerinde bulunan elbise ve eşya-yı sairesi mahbesden çıktıkları vakit kendilerine iade olunmak üzere yıkatılıb tütsülendirilecek ve yirmi yedinci maddede muharrer olduğu vechle üzerlerine yafta vaz'ıyla mahall-i mahsusunda hıfz edilecek ve kendileri haklarında dahi tedâbir-i tanzifiyye icra olunduktan sonra hapishane elbisesi giydirilecektir.

59. Madde - Her mahbûsînin yatağı ottan bir döşek ve bir yastık ve bir zirâ a'şârı yani bir metro ile 'aşır zirâ' yani altmış santimetro tûlunde olarak her ayda bir kere yıkattırılır bir çârşâb ve bir yorgandan ibaret olacaktır. Ve bu eşya eskidikçe müdirin vereceği takrir üzerine adliye müfettişleri bi'l-muayene tecdid kılınacaktır.

60. Madde - Hapis cezasıyla mahkûm olanlar melbûsât ve yataklarını kendi tarafından tedarik edeceklerdir.

Hastahane ile hastaların yatağı ve mekulâtı

61. Madde - Her hapishanede hastaların tedavisine mahsus bir daire bulunacak ve kadınların dairesi ayrı olacaktır.

62. Madde - Mahbusînden hasta bulunanlar müdir ve sergardıyanın ihlaları üzerine tabib tarafından verilecek report mücebince hastahaneye nakl ettirilecektir.

63. Madde - Hastegânın yatakları bir minder ile bir şilte ve bir yastık ve bir yatak çârşâbı ve icabına göre bir veya iki yorgandan ibaret olacak ve minderin otu ve şiltenin pamuğu tabibin tensib edeceği vakitlerde ve vefât vukû'unda her hâlde değiştirilecektir. Mahbus-ı mütevefannın şilte ve yasdık ve yorganı hallâca verilip attırılarak yüzleriyle çârşâbı yıkattırılmadıkça istimâl olunmayacaktır.

64. Madde - Hastahanede bulunan mahbûsînin yemeği tabibi üzerine verilecektir.

Tevkifhane ve hastahanelerde gece yanacak kandiller

65. Madde - Hapishanelerin her koğuşunda ve abdesthanede bir ve lüzumuna göre daha ziyade kandil yakılacaktır. Ve kış günlerinde lüzum görüldüğü hâlde soba dahi vaz' edilecektir.

Mevâd-ı Şittî

66. Madde - Mekûlat ve elbise ve yataklık ve çamaşır ve yakılacak odun ve kömür ve buna mümâsil hapishanelerce vukû' bulacak umumî ve husus'î mübayaâtın mukavelenameleri Dersaadet'te encümen-i idare-i adliyye ve taşralarda meclis-i idare ve adliye müfettişi maarifetiyle münakasa sûretiyle kararlaştırılıp icra olunacaktır.

67. Madde - Mahbûsîne satılması mücâzz olan erzak ve sairenin fiyatını mübeyyin her on beş günde bir kere daire-i belediye tarafından birer cedvel tertib olunarak tevkifhaneye talik kılınacaktır.

68. Madde - Cinayet ve cünha ve kabahatten dolayı mahkûm oldukları hâlde masârîf-ı dava ile ceza-yı nakdî cihetinden dolayı hazine-i miriyyete medyun olanların iaşesi emirleri hapishanede câri kaide-i umumiyeye tâbi olacaktır. Fakat deynini ifâ etmedikçe mahbûsîn-i saire misillu haricden kendi akçesiyle bir şey alamayacaktır.

Dördüncü Fası

Mahbûsînin çalıştırılması

69. Madde - Her hapishanede mahbûsîni-i mahkumenin hiç biri işsiz kalmayacak surette ameliyât tertib olunacaktır. Ameliyâtın sûret-i tertib ve usûl-ı hesabiyyesi on yedinci ve on sekizinci maddelerde tarif olunduğu üzere hapishane müdirleri tarafından kararlaştırılarak adliye müfettişlerine bildirilecektir.

70. Madde - Bilâ-gadr-ı makbul çalışmaktan kaçmak isteyen mücrim-i mahkûm yirmi dört saatten bir haftaya kadar teneffüse çıkarılmaktan mahrum bırakılacak ve tekrarı halinde ceza-yı mezbur tazif edilecektir.

71. Madde - Her mahbus ve hapishanede bulunduğu müddetçe çalışmağa mecbur olacaktır. Fakat mevkufl bulunan maznûn-ün-ileyhüm ile habs cezasıyla mahkûm olanlardan canib-i miriyyidden iaşesi olmayanlar çalışmak bahsinde muhtadırlar.

72. Madde - Mücrimîn-i mahkumînin ameliyâtından hâsıl olacak akçenin nısfı mekûlât ve melbûsatlarına ve taraf-ı devletten edilecek masarıfa karşılık olmak üzere tenzil edildikten sonra bâkisi icab ettikçe kendilerine teslim olunmak üzere hapishane deposunda hıfz edilecektir. Ve bunun için 18.nci madde mûcebince suret-i mahsusada defter tutulacaktır.

Beşinci Fası

Mevkuf ve mahbûsîn hakkında câri mevâd-ı umumiye

73. Madde - Habs cezasıyla mahkûm olanlar ile müttehim ve maznû-ünileyhümün koğuşları başka başka olacağı gibi hapishane-i umumîlerde on seneye kadar kürek cezasıyla mahkûm bulunanlar ile müebbedlerin dahi koğuşları başka başka olacaktır. Ve misafir bulunan mahbuslar diğer mahbuslar ile ihtilât ettirilmeyecektir.

74. Madde - Her bir mahbus ayrı yatıp, yatacağı vakit elbisesini çıkarmağa mecbur olacaktır.

75. Madde - Bir sınıfa aid mahbûsîn beraberce bir havâlide gezebileceği gibi ameliyât odalarında ve koğuşlarda dahi toplanabilecektir.

76. Madde - Mevkufin ve mahbûsînin taallukatından olanlar ile otuz dokuzuncu maddede muharrer makamâtta emr-i tahrirî alanlar hapishane müdirinin ruhsatıyla ancak mükâleme odasında ve yahud tahsis olunacak bir mahalde ve gardiyanlar muvacehesinde konuşabileceklerdir. Ve her hâlde görüşmek için hapishaneye gelenler mahbûsîn ile yiyip içemeyeceklerdir. Görüşülecek vakit ve eyyam ile müddet-i mülâkât hapishane müdiri tarafından tayin olunacaktır.

77. Madde - Sâbıkali takımından ve zabutaca sû-i ahvali müsbet olan eşhasın haricden mahbusîn ile görüşmeleri memnûnidir. Usûl u furû'undan olan akrabalar ile vasîleri müstesnadır.

78. Madde - Maznûn-ün-ileyh olub kimesne ile ihtilât ettirilmemek üzere taht-ı istintakta bulunan mevkufin müstantık tarafından ruhsat olmadıkça görülmeyecektir.

79. Madde - Bi'l-cümle hapishane memurlarının mahbûsînden gerek duhûl ve gerek huruçlarında ve nâm-ı diğerle bir şey talep ve ahz etmeleri kat'ien memnûdur.

80. Madde - Mahbusîn hapishanenin hüs-n-ü intizâm ve inzibatına ce nizamâtve talimat-ı mer'iyeye ahkâmına müteallik kâffe-i mevadda hapishane müdirine ve gardiyanlara itaate mecburdurlar.

81. Madde - Her mahbus yatağını kendisi yapıp kaldırmağa ve odasını ve yahud koğuştaki mahallini daimî sûrette hâl-i nezafette bulundurmağa mecburdur. Koğuşlar ve dîvânhaneler mahbusîn tarafından münavebeten süpürölüp yıkanacaktır. Mahkûm olan mücrimîn hapishanenin tanzifatıyla umûr-ı sıhhiyeye dair kendilerine emr olunacak her gûne hıdmeti münavede üzerine ifâya mecburdurlar.

82. Madde - Tevkifhane ve hapishanelerde her türlü lu'biyyat ve müskirat ve kumar oyunu kat'ien memnûdur.

83. Madde - Alât-ı hâribe ve cârihe ve buna mümasil sair şeylerden tevkifhane ve hapishanelerde duhûlü kat'ien memnûdur.

84. Madde - Mahbûsîn ve mevkufîn içinde yüksek sadâ ile çağırıp bağırarak ve gürültü ile ictimâ etmek ve hey'et-i müctemia ile istidaa takdim etmek memnûdur. Mücrimîn-i mahkumîn münazîren ve müttehiden koğuşlarda ve teneffüs mahallerinde birbirlerini öldürecesine darb ve cerhe cüret ettikleri ve yahud her ne sûretle olur ise olsun firar etmek kasdında buldukları ve sair türlü fenalıkla itaat etmedikleri üç def'a ihtarât-ı mukteziyye icra olunub da itaat etmedikleri takdirde kuvve-i müsellaha tarafından silah istimaliyle men' olunacaktır.

85. Madde - 84'üncü maddenin gayri ahvalde tevkif ve hapishanede câri ve mer'î usûl ve kavaide mugayir harekette bulunanların icabına göre teneffüse çıkmaktan ve sairleriyle görüşmekten ve muhabere etmekten ve lâcellü'l-iane haricden kendisine su ve nân-ı azîz verilerek tayiyât-ı mukanneden mahrup edileceği gibi Usûl-u Muhakemât-ı Cezaiyye Kanun-ı Muvakkati'nin (458)'nci maddesinin fıkra-yı âhiresinde beyan olunan ahvalde demire dahi urulacak ve her hâlde harekât-ı vâkı'asından dolayı bir gûne hasar ve ziyan tertib etmiş ise kendisine tazmin ettirilecektir. İşbu sûret tertib kanunen tezyid-i müddeti mûcib olacak uygunsuzluktan ise harekât-ı vâkı'asının derecesine göre yirmi dört saatten yirmi bir güne imtidâd edecektir. Ve mükerrerler hakkında işbu ceza iki kat icra olunacak ve

icabına göre kendilerine verilmekte olan üç yüz dirhem ekmek tedricen yüz dirheme tenzil olunacaktır.

Maznûn-ün-ileyhüm ile müttehimîn haklarında kavaid-i mahsusa

86. Madde - Mevkufîn ve mahbûsînden maznun-ün-ileyh veya müttehim bulunanların ihtilât ve muhabereleri hakkında hapishanenin hüsn-ü intizamına halel getirilmeyecek her gûne teshilâtın icrası caiz olup müdafaa vekillerini tayininde kendileri muhtar olduklarından devletçe mezun olan mahallî dava vekillerinin bir kıt'a esami defteri tanzim olunarak her hapishanede talik olunacaktır.

87. Madde - Hiçbir maznûn-ün-ileyh veya müttehimin cîbinde yirmi beş guruşdan ziyade pâre bulunmayacak ve bundan fazlası var ise gardiyana teslim edib o dahi defter-i mahsusunda mûnderic hesabına kayd etmeğe mecbur olacaktır.

Mahkumîne mahsus bazı kavaid

88. Madde - Mücrimîn-i mahkumîn hapishane nizamınca muayyen olan hudud ve ahkâm dâhilinde olarak kendilerine gönderilecek mekâtib ile haricden gelen iânâtı kabule mezdurlar.

89. Madde - Mücrimîn seksen sekizinci maddede beyan olunan hudud ve ahkâm dâhilinde olarak ameliyât-ı vâkı'alarının hâsılâtından veya kendi ehıbbâ ve akrabalarının iânâtından terâkim edecek akçeden talep ettikçe seksen yedinci madde mûcebince i'tâ olunacaktır.

90. Madde - On sekiz yaşını tekmiil etmemiş olan çocuklar mevkuf buldukları hâlde gece ve gündüz sair mahbusînden bütün bütün ayrı bir mahalde ikâmet ettirileceklerdir.

Altıncı Fası

Bazı mevadd-ı müteferrika

91. Madde - Mücrimîn mahkûmînin kâffesi evkat-ı muayyenesinde din ve âyinlerini ifâya mecburdur.

92. Madde - Her hapishanede mahbusların istimâli için birkaç kitab bulunub bunların nev'i ve cinsi müdir tarafından intihab ve tayin olunacaktır.

93. Madde - Muhbusînden mûrahikîn bi'l-mecburiyye ve ma'adâsından müdirin tensib edeceği m mahbûsîne imam ve memurin-i ruhâniyye tarafından ders verilecektir.

94. Madde - Hapishanede mevcut mücriminin'ahlâkını mübeyyin Adliye Nezareti tarafından verilecek nümûne veçhiyle mahsus bir sicil-i ahlâk tuttulacaktır. Defter-i mezkûra hapishane müdiri ve segardiyan ve imam ve memurîn-i ruhâniyye o mahbus hakkında mülâhazât ve meşhudâtını kayd ve işaret eyliyecektir.

95. Madde - Mahbusînden vefayât vukû'unda müdir tarafından verilecek jurnal ile tabibin raportu mahbushanenin bulunduğu mahalledeki bidâyet mahkemesi tarafından bir mazbata ile Adliye Nezareti'ne takdim olunacaktır.

96. Madde - Mahkumînden her sene müddetini arz ve edebiyile ikmâl edenler defter-i mahsusuna kayd olunacağı gibi kollarına birer alâmet-i imtiyaziyye talik kılınacaktır.

97. Madde - İşbu nizamname-i umumîde mahbûsîn-i mahkume hakkında muharrer mükâfât ve mücazât bendlerinin başkaca birer kâğıda çıkarılarak levha şeklinde koğuşlara talikine hapishaneler kâtibleri mecburdurlar.

11 Cemaziye'l-âhir 97 / 8 Mayıs 96

Ek-2

Düstur, 1. Tertip, C. 4

Tevkif ve hapishaneler hakkındadır.

448. madde – Mücazat için müesses olan hapishanelerden ma'da her mahkeme-i cezaiye nezdinde birer tevkifhane bulunacaktır.

449. madde – İşbu tevkifhaneler mücazat için tesis olunan hapishanelerden bütün bütün ayrı olacaktır.

450. madde – Hükümet memurları mezkûr hapis ve tevkifhanelerin emniyet ve nezaetine ve sıhhat-ı bedeniye ihlal ve ifsad etmeyecek derecede bulunmasına dikkat ve itina edeceklerdir.

451. madde – Hapishane ve tevkifhane bekçileri hükümet tarafından tayin kılınacaktır.

452. madde - Hapishane ve tevkifhane bekçileri birer defter tutmaya mecbur olup tevkifhane defterlerinin her sahifesi mensup oldukları mahkeme reisi tarafından ve hapishane defterleri vali veya mutasarrıf veya kaymakam tarafından imza edilecektir.

453. madde – Tevkif veyahut ahz u girift emrini veya mahkumiyet i'lamı ahkâmını icraya memur olanlar bir kimseyi tevkifhane veyahut hapishaneye teslim etmezden evvel hamil oldukları emri defatir-i mahsusasına kayıt ettirmeye mecbur olup teslim ve tesellüm dahi muvacehelerinde tanzim olunarak gerek kendileri ve gerek tevkifhane veyahut hapishane bekçileri tarafından imza kılınacak ve senet-i mezkur bekçiler tarafından mümzi bir kıt'a sureti yedlerine i'ta kılınacaktır.

454. madde – Tevkifhane ve hapishane bekçileri kendilerine ahkâm-ı nizamiyesine tevfi kan bir mahkeme tarafından verilmiş tevkif emri veya bir itham mazbatası veya bir hüküm i'la'mı ibraz olunmadıkça ve bunları dafatir-i mahsusalarına kayıt etmedikçe kimseyi kabul ve haps ve tevkif edemeyecekler ve ettikleri halde bi gayri hak eşhasa mütecasir haps olanlar hakkındaki mücazata kesb-i istihkak eyleyeceklerdir.

455. madde – Tevkifhane ve hapishane defterlerinde mevkûfîn ve mahbusînin tarih-i tevkif ve hapsi gösterildiği gibi sebilleri tahliye olunduk da salıverildikleri tarih ve bu babda sudur eden emr ve i'lamat ve ahkâm dahi karşılıklı kayd ve zabt olunacaktır.

456. madde – Müstantiklerle la akal ayda bir kere mehakim-i cezaiye rüesası üç ayda bir kere tevkifhanelerde bulunan mevkufini muayene edecekler ve hükümet memuru dahi iktizasına göre tevkif-i hapishaneleri muayene eyleyeceklerdir.

457. madde – Dersaadet'te zabtiye nazırı ve vilayette valiler mevkûfîn ve mahbusînin me'kulat ve meşrubatının sağlam ve kâfi olmasına ve ale'l-umum tevkif ve hapishanelerin umur-ı intizamiyesine dikkat ve nazarat edeceklerdir. Fakat

mehakim-i cezaiye rüesasına ve müstantikler mahkemelerine mensup olan tevkifhane ve hapishane bekçilerine tahkikat ve muhakimince lüzumu olan her gûne tedabir-i emr edebileceklerdir. Bir müstantik mevkûfından birinin ihtilattan men olunması lüzumunu gördüğü halde bunun için bekçiye ayrıca emr tahriri verecek ve bu emr hapishane defterinin kayd olunup ihtilattan men maddesi tekrar edebilecekse de bir defada on günden ziyade mümted olamayacaktır. Müstantik bir mevkuf ihtilattan men ettiği halde keyfiyeti muddei-i umumîye haber vermeye mecbur olacaktır.

458. madde – Mevkûfın veya mahbusından biri tevkifhane veya hapishane bekçisi veya sair memurlarını veyahut mevkûfın veya mahbusın-i saire hakkında muamelat-ı tehdidide veya tahkiriye veyahut cebriyeye cür'et eylediği halde verilecek emr-i mahsus üzerine münferiden habs olunur ve hiddet veyahut muamele-i şedide-i cebriyeye tasaddi eylediği halde teymura dahi vurulur ancak hareket vakıalarından dolayı icra olunabilecek muhakemelerine helal gelmez.

Ek-3

Hapishane-i Umumî:

Bir Sene İçinde Haps Edilmiş ve	2-	5-	0-	5-	0-	5-	0-	5-	0-	5-	0-	65	70	Yaş
	15	20	25	30	35	40	45	50	55	60	65	-	üst	
0	07	77	14	10	1	0	8	6	3				6	993

Bir Sene İçinde Haps ve	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	60-65	65-70	70 üstü	Yaş
				4										49
Mevcut Mahbus Erkek	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
	3	4	16	01	1	1	5	4	0					452
Mevcut Mahbus Kadın	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
														9

Bâb-ı Zabtiye Tevkifhanesi

Bir Sene İçinde Haps Edilmiş ve Tahliye Edilen	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
	2	14	12	46	79	49	63	09	7	9	6	1	15	259 2
Bir Sene İçinde Haps ve Tahliye Edilen Kadın	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
	0	5	9	1	4	2	8	0	3				2	437
Mevcut Tutuklu Erkek	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
		2	0	6	8	4	3						3	276

Mevcut Tutuklu Kadın	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	0 üstü	Yaş
				0										1

Beyoğlu Tevkifhanesi

Bir Sene İçinde Haps Edilmiş ve Tahliye Edilen	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
		0	60	97	25	38	4	1	2	6	6			2
Bir Sene İçinde Haps Edilmiş ve Tahliye Edilen	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
							3							8
Mevcut Tutuklu Erkek	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
		7	1	5	5	0								8
Mevcut Tutuklu Kadın	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş

Üsküdar Tevkifhanesi

Bir Sene İçinde Haps Edilmiş ve Tahliye Edilen Erkek	2-15	5-20	0-25	5-30	0-35	5-40	0-45	5-50	0-55	5-60	0-65	5-70	70 üstü	Yaş
		0	4	4	5	5	3	4						

Bir Sene İçinde Haps Edilmiş ve Tahliye Edilen	2- 15	5- 20	0- 25	5- 30	0- 35	5- 40	0- 45	5- 50	0- 55	5- 60	0- 65	5- 70	70 üstü	Yaş
														6
Mevcut Tutuklu Erkek	2- 15	5- 20	0- 25	5- 30	0- 35	5- 40	0- 45	5- 50	0- 55	5- 60	0- 65	5- 70	70 üstü	Yaş
														4

ÖZGEÇMİŞ

Gizem PARLAKOĞLU, 1993 yılında Mihalıççık'ta doğdu. Eskişehir'de Metin Sönmez İlkokulu'nu (2006) ve Cemal Mümtaz Anadolu Öğretmen Lisesi'ni (2010) bitirdi. Üniversite sınavında derece yaparak Türkiye 82.si oldu ve burslu olarak TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Tarih Bölümü'nü kazandı. 1 yıl hazırlık olmak üzere 5 yıllık bir üniversite hayatının ardından 2015'te bitirme tezini vererek (Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyete Hapishanelerin Teşekkülü ve Değişimi) mezun oldu. Ayrıca Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi'nin Uluslararası İlişkiler Bölümü'nü (Açıköğretim) bitirdi. Bunlara ek olarak üniversitenin ortak eğitim programı çerçevesi kapsamında ilki Eskişehir İl Halk Kütüphanesi'nde, ikincisi Atatürk Araştırma Merkezi'nde ve sonuncusu da TOBB ETÜ Avrasya Araştırmaları Merkezi'nde olmak üzere üçer aylık dönemler halinde üç kez staj yaptı. Şu an Artuklu Üniversitesi Tarih Bölümü Tezli Yüksek Lisans öğrencisidir.

Not: 30 Nisan 2016 tarihinde Kadim Akademi tarafından Mardin Artuklu Üniversitesi Rektörlüğü'nde gerçekleştirilen Genç Akademisyenler Sempozyumu 2'ye konuşmacı olarak davet edildi. Sempozyumun Bildiriler Kitabı linktedir.

http://kadimakademi.org/dokumanlar/Bildiriler_kitabi_2016_en_son.pdf

T.C.

MARDİN ARTUKLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İNTİHAL RAPORU

Tez Başlığı: II. Abdülhamit Dönemi Hapishanelerinin Genel Özellikleri ve Uygulamaları

Yukarıda başlığı gösterilen Tez çalışmamın kapak sayfası, giriş, ana bölümler ve sonuç kısımlarında oluşan toplam 97 sayfalık kısmına ilişkin 05/07/2018 tarihinde tez danışmanım tarafından "Turnitin" adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı alıntılar dahil %12'dir.

Uygulanan Filtrelemeler:

Kaynakça hariç

Alıntılar dahil

Açıklamalar:

Mardin Artuklu Üniversitesi "Turnitin" adlı intihal tespit programı sonucunda; azami benzerlik oranlarına göre Tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: Gizem PARLAKOĞLU

Öğrenci No: 15751009

Programı : Tarih

Statüsü : Tezli Yüksek Lisans

Tarih ve İmza

05.07.2018

Danışman Onayı

Dr. Öğr. Üyesi Ziya POLAT

Anabilim Dalı Başkanı Onayı

Dr. Öğr. Üyesi Ziya POLAT